

Cilt/Volume : 2

Sayı/Number : 1

Yıl/Year: Aralık 2013

ISSN : 2147-596

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren
University
Journal of
the Institute
of Social Sciences

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren University
Social Science Institute Journals

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Cilt/ Volume: 2 Sayı/ Number: 1 Yıl/Year: Aralık/December 2013

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 228 33 78

Fax: 0 (434) 228 31 15

sbe@beu.edu.tr
<http://sb.beu.edu.tr>

Danışma Kurulu / *Advisory Board*

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV	ODTU / Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ	Marmara Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR	Bilecik Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ	Selçuk Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI	Erciyes Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Adem ÖĞÜT	Selçuk Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ	Gazi Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Ahmet AKSİN	Fırat Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT	Bilgi Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. Avni ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU	Ankara Üniversitesi / Sosyoloji
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. B. Ayman GÜLER	Ankara Üniversitesi / Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Selçuk Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Canan ÇETİN	Marmara Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	KTÜ / Çalışma İktisadı
Prof. Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU	Fırat Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Çağlar KEYDER	Boğaziçi Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Çetin PEKACAR	Gazi Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Emine G. NASKALİ	Marmara Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Ceval KAYA	Marmara Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Mesut ŞEN	Marmara Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Ercüment TEZCAN	Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Ersin ONULDURAN	Ankara Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Fuat ERCAN	Marmara Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA	Marmara Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU	Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Hakan HAKERİ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Hukuk
Prof. Dr. Hakkı ACUN	Gazi Üniversitesi / Sanat Tarihi
Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU	Doğuş Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. Hasan Kurşat GÜLEŞ	Selçuk Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ	Bitlis Eren Üniv. / Türk Dili ve Edebiyatı
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	Fırat Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	GAzi Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	Gazi Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. İsmail ÖZSOY	Fatih Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. İsmet ÇETİN	Gazi Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. Kazım SARIKAVAK	Gazi Üniversitesi / Felsefe
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	Bingöl Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. Kenan ARINÇ	Atatürk Üniversitesi / Coğrafya
Prof. Dr. M. Akif TURAL	Gazi Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU	Çukurova Üniversitesi / İktisat
Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Atatürk Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI	Bilkent Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Metin AKKUŞ	Atatürk Üniversitesi / Türk Dili

Prof. Dr. Metin BERBER	KTU / İktisat
Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU	ODTÜ / Sosyoloji
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN	Fırat Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa OFLAZ	Mardin Artuklu Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Fırat üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Mustafa TİFTİK	Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Hukuk
Prof. Dr. Mustafa UÇAR	Dicle Üniversitesi / Muhasebe
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU	Yakındoğu Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Nadir ÖZBEK	Boğaziçi Üniversitesi / Tarih
Prof. dr. Orhan SÖYLEMAZ	Arhadan Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Osman OKKA	Selçuk Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	Ardahan Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Saadettin TONBUL	Fırat Üniversitesi / Coğrafya
Prof. Dr. Sibel A. ARKONAÇ	İstanbul Üniversitesi / Psikoloji
Prof. Dr. Suat GEZGİN	İstanbul Üniversitesi / İletişim
Prof. Dr. Şaban ÇALIŞ	Uluslararası İlişkiler
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ	Selçuk Üniversitesi / İşletme
Prof. Dr. Talat Saim HALMAN	Bilkent Üniversitesi / Türk Dili
Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ	Gazi Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR	Gazi Üniversitesi / Edebiyat
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ	KTU / Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Zeki TEKİN	Karabük Üniversitesi / Tarih
Prof. Dr. Zeren TANINDI	Uludağ Üniversitesi / Sanat Tarihi
Doç. Dr. Abdulkadir BİLGİN	Dicle Üniversitesi / Muhasebe
Doç. Dr. A. Kadir BAHARÇİÇEK	İnönü Üniversitesi / Kamu Yönetimi
Doç. Dr. Ahmet GÜLEÇ	İstanbul Üniversitesi / Sanat Tarihi
Doç. Dr. Ahmet KARADAĞ	İnönü Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler
Doç. Dr. Ahmet YATKIN	Fırat üniversitesi / Kamu Yönetimi
Doç. Dr. Ali ALAGÖZ	Selçuk Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Coşkun TOPAL	KTU / Uluslararası İlişkiler
Doç. Dr. Faruk ATAAY	Akdeniz Üniversitesi / Kamu Yönetimi
Doç. Dr. Fatih KARCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Hayati BEŞERLİ	Gazi Üniversitesi / Sosyoloji
Doç. Dr. İbrahim DİLEK	Gazi Üniversitesi / Edebiyat
Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ	KTU / Fen Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi / Tarih
Doç. Dr. Mehmet ÖNAL	Gazi Üniversitesi / Edebiyat
Doç. Dr. Mehmet TEZCAN	KTU / Genel Türk Tarihi
Doç. Dr. Mikail ALTAN	Selçuk Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Murat SUNGUR	Fırat Üniversitesi / Coğrafya
Doç. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK	Hacettepe Üniv. / Bilgi ve Belge Yönetimi
Doç. Dr. Nuran TEZCAN	Bilkent Üniversitesi / Türk Dili
Doç. Dr. Nuray BOZBORA	Marmara Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler
Doç. Dr. Ömer Faruk İİCAN	Atatürk Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Ömer SÜER	Galatasaray Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Sait KINGİR	Siirt Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Servet KARADAĞ	Gazi Üniversitesi / Coğrafya
Doç. Dr. Şahin GÜRSOY	Gazi Üniversitesi / İşletme
Doç. Dr. Şener DEMİREL	Atatürk Üniversitesi / Tarih
Doç. Dr. Uğur KAYA	KTU / İşletme Muhasebe
Doç. Dr. Vecdi BİLGİN	Uludağ üniversitesi / İlahiyat
Doç. Dr. Zahir KIZMAZ	Fırat üniversitesi / Sosyoloji

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren University
Social Science Institute Journals
(BEU.SBE.Derg.)

Cilt / Volume: 2; Sayı / Number: 1
Yıl / Year: Aralık / December 2013

Sahibi / Owner

Prof.Dr. Mahmut DOĞRU

Editör /Editor

Yrd.Doç.Dr. Sevim ERDEM

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Yrd.Doç.Dr.Elif Emine BALTA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. İbrahim KAVAZ
Doç.Dr. Mehmet DEMİRTAŞ
Yrd.Doç.Dr. Sevim ERDEM
Yrd.Doç.Dr. Bülent AKOT
Yrd.Doç.Dr. Hamza ŞİMŞEK
Yrd.Doç.Dr. Tefvik E. ŞEREFLİOĞLU

Özetlerin İngilizcesi / English Abstracts

Okt. İhsan KONAK

Dizgi / Typographic

Arş.Gör. Özge CÖMERT

Web Sorumlusu / Web Management

Bil.İşl. Ayşe Nur KOÇAK

Ürün Editörü / Product Editor

Arş.Gör. Zafer CÖMERT

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
Tel: 0 (434) 228 33 78
Fax: 0 (434) 228 31 15

sbe@beu.edu.tr
<http://sb.beu.edu.tr>

BU SAYIDAKİ HAKEMLERİMİZ

Prof.Dr. Adem TUTAR (Fırat)

Prof.Dr. Mehmet SOYSALDI (Fırat)

Prof.Dr. Sabahattin KÜÇÜK (Uluslararası Kıbrıs)

Prof.Dr. Abdulaziz HATİP (Marmara)

Prof.Dr. Mehmet Şirin ÇAKIR (Yüzüncü Yıl)

Prof.Dr. A. Mesut KÜÇÜKKALAY (Osman Gazi)

Doç.Dr. Fatih YÜCEL (Niğde)

Doç.Dr. Harun Uçak (Muğla)

Doç.Dr. Nuriye SEMERCİ (Bartın)

Doç.Dr. Hava SELÇUK (Erciyes)

Doç.Dr. Ebru Burcu YILMAZ (İnönü)

Yrd.Doç.Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN (Niğde)

Yrd.Doç.Dr. Evren KARATAŞ (Cumhuriyet)

Yrd.Doç.Dr. Ayşe Ülkü KAN (Fırat)

Yrd.Doç.Dr. Şerif DEMİR (Siirt)

Yrd.Doç.Dr. Yıldırım KIZGIN (Muğla Üniversitesi)

Yrd.Doç.Dr. Berna DEMİR (Bilecik)

Yrd.Doç.Dr. İtir T CÖMERT (Hasan Kalyoncu)

Yrd.Doç.Dr. Abdulmuttalip İPEK (Aksaray)

Öğr. Gör. Okan SARIGÖZ (Yüzüncü Yıl)

Araştırma Makaleleri/Research Articles

İslâm Karşıtı Muhalefetin Teşekkülünde Sosyal Statü Etkisinin Mekkî Ayetlere Yansıması

The Reflection of the Effect of Social Status to the Formation of Anti-Islamic
Opposition to the Meccan Verses

Hekim TAY.....1-24

Sosyo-Ekonomik Kalkınma Açısından Bitlis İli Turizm Arz Potansiyelinin Değerlendirilmesi

Bitlis Province Tourism Supply Assessment of Potential in terms of Socio-Economic Development

Cengizhan BARUT / Zafer YILDIZ.....25-50

Kur'an Dilinin Modern Dilbilime Göre Bir Değerlendirme Denemesi:

Kureyş Lehçesi mi Kureyş Ağzı mı?

An Evaluation Attempt for Quran's Language by Modern Linguistics:

Dialect of Quraysh or Mouth of Quraysh?

Necati KARA / Necdet KARAKAYA.....51-64

İlkokul Öğrencilerinin Oyun Tekniği ile Okuma Alışkanlığı Kazanmasına Yönelik

Öğretmen Görüşleri: Ankara Beytepe İlkokulu Örneği

Teacher Opinions Regarding Primary School Students to Gain Reading

Habits by Means of Play Technique: Ankara Beytepe Primary School Sample

Semanur ÖZTEMİZ / H. İnci ÜNAL.....65-79

BEU. SBE. Derg.
Cilt:2 Sayı:1 Aralık 2013

İSLÂM KARŞITI MUHALEFETİN TEŞEKKÜLÜNDE SOSYAL STATÜ ETKİSİNİN MEKKÎ AYETLERE YANSIMASI

Hekim TAY*

ÖZET

Miladî VII. yüzyılın başlarında Hz. Muhammed'e risâlet vazifesi verilmesi ile birlikte İslâm ile tanışan Mekkeliler, Müslümanların Medine'ye hicreti ile sonuçlanan ve sonrasında Mekke fethine kadar devam eden sert bir muhalefet sergilediler. Mekke sakinleri sosyal statü olarak homojen bir toplum değildi. Bir tarafta soylu ailelerden oluşan servet sahibi ileri gelenler, diğer tarafta ise çoğunluğunun alt gelir grubunun oluşturduğu avam tabakası vardı. Bu noktada İslâm daveti ile birlikte ortaya çıkan ve "inkârcılar" olarak nitelenen İslâm karşıtı muhalefetin sosyal statüsü tespit edilmesi önem arz etmektedir. Mekke dönemi boyunca işkence, baskı ve bunların neticesinde gerçekleşen Habeşistan hicretlerinin akabinde Hz. Peygamber ve beraberindeki Müslümanların yurtlarını bırakarak Medine'ye yerleşmelerine neden olan süreç daha iyi anlaşılacaktır. Bunu tespit etmek için elimizdeki en güvenilir kaynak Kur'ân ayetleri ve bu ayetlerin arka planını anlatan ilk el eserlerde aktarılan rivayetlerdir.

Anahtar Kavramlar: *Mekke, Sosyal Statü, İslâm Karşıtı Muhalefet, Mekki Ayetler*

THE REFLECTION OF THE EFFECT OF SOCIAL STATUS TO THE FORMATION OF ANTI-ISLAMIC OPPOSITION TO THE MECCAN VERSES

ABSTRACT

The Meccans, who came across Islam when Prophet Mohammed was given the duty of revelation at the beginning of the 7th century, showed a great level of resistance which caused the Muslims to migrate to Medina and which after that continued until the conquest of Mecca. The people of Mecca did not form a homogenous population in terms of social status. On one side, there were the rich elites, who were the members of royal families, and on the other side, there were the commoners of which the majority was from the low-income group. In this respect, it is important to detect the social status of the anti-

* Arş.Gör.Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, hekimtay_@hotmail.com.

İSLÂM KARŞITI MUHALEFETİN TEŞEKKÜLÜNDE SOSYAL STATÜ ETKİSİNİN MEKKÎ AYETLERE YANSIMASI

Islamic opposition, which appeared after the invitation to Islam and the members of which were called the deniers. This will enable the process, which first resulted with the Abyssinian migration and then with Prophet Mohammed and the Muslims accompanying him to leave their homeland in order to settle in Mecca as a result of the tortures and repression that continued throughout the Mecca period, in a better way. The most trustworthy sources that would allow us to detect this are the verses of the Quran and the narratives that inform us about the background of these verses and which were transferred to us by the earliest handwritten sources.

Key Words: *Mecca, Social Status, Anti-Islamic Opposition, Meccan Verses*

GİRİŞ

Tarih boyunca peygamberler toplumu ıslah etmeye çalışmışlardır. Buna karşılık üst tabakada bulunan ileri gelenler her zaman bu mücadelenin karşısında yer aldılar. Kur'ân'da büyük bir yekûn tutan önceki kavimlerin ele alındığı kıssaların temel konusu, peygamberlerin toplumu dönüştürme çabaları ve bu çabalar karşısında kurulu düzeni savunan ileri gelenlerinin oluşturduğu sert muhalefetleridir. Bu mücadelenin peygamberler nezdinde ki son halkasını Hz. Muhammed'in davet süreci teşkil etmektedir.

Hz. Âdem'den başlayıp yüz binlerce peygamberle devam eden hak yola davet süreci Hz. Muhammed ile sona erdi. Bu vazifenin risâlet silsilesinin son halkasını teşkil etmesinin yanında, onu farklı kılan diğer bir husus da evrensel boyutudur. Zira diğerlerinden farklı olarak Hz. Muhammed kendi döneminde ve kendisinden sonra kıyamete kadar devam edecek olan insanlık tarihinde son peygamber olarak sahneye çıktı.¹

Hz. Muhammed risâlet öncesi hayatında da içinde doğup büyüdüğü toplumun güvenini kazanmış, saygın bir şahsiyet olarak bilinmektedir. Ancak risâlet vazifesi kendisine verildikten kısa bir süre sonra yakın çevresinden başlamak üzere toplumun büyük bir kesiminden tepki gördü. Özellikle Mekke ileri gelenlerinden oluşan bir muhalefet cephesi meydana geldi. Hz. Muhammed, yukarıda kısaca işaret ettiğimiz peygamberlerin mücadelesinde toplumun üst tabakasından gelen sert muhalefetin aynısıyla karşılaştı. Bu bağlamda Mekke toplumunda İslâm karşıtı muhalefetin sosyal statüsü ve bu muhalefetin oluşmasındaki etkisi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal statüden kastımız toplumu oluşturan gruplardan servet ve iktidarı elinde tutan kesimdir. Tarihin her döneminde bir araya gelip sosyal birliktelik oluşturan insan grupları kendi aralarında birinin diğerini küçümsediği “alt” ve

¹ Ayetin ifadesiyle “(Ey Muhammed) Biz seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik.” (Enbiyâ, 21/107) Hz. Peygamber'in evrensel vazifesine işaret edilmiştir.

“üst” statüye dayanan gruplaşmaların olduğu kabul edilmiştir.² Bu noktada Mekke’de İslâm karşıtı muhalefetin oluşmasında sosyal statünün ne kadar etkili olduğunun tespit edilmesi gerekir.

Mekkî ayetlerin özellikle inkârcıları hedef alan sert bir üslûba sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda Mekke inkârcılarının sergiledikleri muhalefete karşılık ayetlerden sert cevaplar gelmesi bizi şaşırtmamaktadır. Söz konusu ayetlerde sosyal statüye işaret eden ifade ve davranışlar inceleme konusu yapılacaktır. Araştırma konusu tespit edilirken Mekkî ayetler çerçevesi dikkate alınacaktır.

A. GENEL OLARAK MEKKE TOPLUMU

Mekke, Arap yarımadasının Kuzeyinde, Bathâ vadisi üzerinde kurulmuş kadîm bir yerleşim yeridir.³ Şehrin etrafı dağlarla çevrili olup, dışarı ile bağlantısı geçitlerle sağlanırdı.⁴ Şehrin ortasında Kâbe, etrafında ise toplum içerisindeki sosyal mevkisine göre ileri gelenlerin evleri bulunurdu. Bu bakımdan köle ve hizmetçilerin evlerinin şehrin sınır noktasında bulunması sosyal statünün yerleşim üzerindeki etkisi bakımından dikkat çekicidir.⁵

Şehrin en önemli yapısı Kâbe’dir. Öyle ki Mekke tarihi, Hz. İbrahim’in eşi Hacer ve oğlu İsmail’i buraya yerleştirdikten sonra Kâbe’nin inşa edilmesiyle başladığı kabul edilmektedir.⁶ Bundan sonra civarda bulunan Cürhümlüler buraya yerleşti.⁷ Hz. İsmail Cürhüm’den evlendi⁸ ve böylece “Arab-ı Müsta’ribe” denilen yeni bir Arap nesli ortaya çıktı.⁹ Hz. İbrahim’in başlattığı hac ibadeti tarih boyunca Mekke’yi yöneten İsmailoğuları,¹⁰ Cürhüm,¹¹ Huzâa¹² ve

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999, s. 44.

³ Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *DİA*, XXVIII. 556.

⁴ Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, *el-İkdü’s-Semîn fî Târihi’l-Beledi’l-Emîn* Tah., Fuad Seyyid, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986, I. 28; Ebu’l-Kâsım b. Havkal, *Kitâbu Suretu’l-Arz*, Leiden 1938, I. 22.

⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993, II. 844.

⁶ Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, *Mektebetü’l-Esedî*, yy., 2003, I/II. 97.

⁷ Ebu’l-Hasen Ali b. Ebi’l-Kerem İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târih*, Tah. Ebû’l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1987, I. 80.

⁸ Ebu’l-Abdillâh Muhammed b. İshak el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut 1994, V. 128-129.

⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Cemhere*, Tah. Abdü’s-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru’l-Meârîf, Kahire trz., II. 7-8; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, yy., 1993, II. 294.

¹⁰ Abdurrahmân b. Haldûn, *Târihu’l-Arabve’l-Berber*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000, II. 396.

¹¹ Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *Hiz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. İzzet Hasan ve Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara trz., s. 69; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 146.

Kureyş¹³ kavimleri tarafından kutsal bir vazife olarak icra edildi. Kâbe'nin kutsallığı sadece Mekkeliler tarafından değil, aynı zamanda civar bölgede yaşayan Araplar arasında da yaygın olduğu için her sene hac ibadeti için civar bölgelerden insanlar Mekke'ye akın ederlerdi.

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Mekke yönetimi Kureyş'in elindeydi. Kusay b. Kilâb, Mekke etrafında dağınık olarak yaşayan Kureyş kabilesini toplayarak Mekke yönetimini Huzâa'dan aldı.¹⁴ Böylece yaklaşık olarak Miladî V. yüzyılın başlarından itibaren Mekke yönetimi Kureyş'e geçti.¹⁵ Kusay döneminde Kâbe etrafının iskâna açılıp Kureyş'in etkin boylarının buraya yerleştirilmesi¹⁶ ve şehrin yönetim meclisi Dâru'n-Nedve'nin kurulması¹⁷ Mekke'nin siyasî ve sosyal yapısını etkilemiştir. Tek başına şehrin yönetimi ve Kâbe ile ilgili görevleri yerine getiren Kusay, daha sağlıklıyken bu görevleri oğulları arasında paylaştırdı.¹⁸ İslâm'ın ortaya çıkmasına kadar Kureyş boyları arasında çeşitli iktidar çekişmeleri olmakla birlikte,¹⁹ boyların üstlendiği vazifelerde önemli bir değişiklik olmadı. Şehir çeşitli görevleri üstlenen boyların iştirak ettiği Dâru'n-Nedve Meclisi tarafından yönetilirdi.

Mekke konumu nedeni ile dışarıdan göç alan bir özelliğe sahipti. Değişik etnik kökene sahip insanları burada bulmak mümkündü.²⁰ Ancak Mekke denilince Kureyş kabilesi akla gelirdi. Yukarıda ifade edildiği gibi şehrin yönetimi Kureyş kabilesinin elindeydi. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde etkinliğiyle ön plana çıkan Kureyş boyları şunlardı: Benû Hâşim, Benû Ümeyye, Benû Nevfel, Benû Muttalib, Benû Abduddâr, Benû Esed, Benû Abd b. Kusay, Benû Zühre, Benû Mahzûm, Benû Teym, Benû Adiy, Benû Cumah ve Benû Sehm.

¹² İbn Hişâm Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 70; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 159; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 140; el-Fâsî, *Zuhru'l-Muketafa min Târîhi Mekketü'l-Müşerreffe*, s. 171-172; İbn Haldûn, *Târîhu'l-Arabve'l-Berber*, II. 397.

¹³ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât*, Tah., Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneci, Kahire 2001, I. 50; İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 73; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 171; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *A'lâmu'n-Nubuvve*, Mektebetu Mültezeme, Kahire h.1330, s. 116-117.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, Tah., Hurşid Ahmed Farık, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1985, s. 28; Ahmet b. Yahya Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Tah., Muhammed Hamidullah, Dâru'l-Meârif, Mısır, trz., I. 50.

¹⁵ Yaşar Çelikkol, *İslâm'dan Önce Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 56.

¹⁶ İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 52; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I. 51.

¹⁷ İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 52; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 175; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 32; Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr Hicr, Riyad 1997, II. 235.

¹⁸ İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 55; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 177; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, I. 53.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in Hayatı, s. 81-82; İbnSa'd, *et-Tabakât*, I. 58; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 350; İbn Haldûn, *Târîhu'l-Arabve'l-Berber*, II. 401; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 176-177.

²⁰ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtu Haremeyn*, Tah. Abdülaziz Bayındır, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986, s. 44-45

Mekke'de Yahudi,²¹ Hıristiyan,²² Hanif²³ ve putperest inancının olduğu bilgisi kaynaklarda geçmektedir. Ancak Ehl-i Kitap ve Haniflerin sayısı oldukça azdı. Buna karşılık putperestlik oldukça yaygındı. Tevhid inancı üzerine kurulan Mekke'de putperestliğin ortaya çıkışı Huzâalı lider Amr b. Luhay'a dayandırılmıştır.²⁴ Rivayetlere göre Amr civar yerlere yaptığı seyahatlerde puta tapan toplumlardan etkilendi. Bunun neticesinde Kâbe'ye putların yerleştirilip saygı gösterilmesiyle birlikte putperestlik Mekke'de yaygınlaştı.²⁵ Diğer bir görüşe göre zamanla çeşitli nedenler ile Mekke'den dışarıya göç eden harem ehli yanlarında kutsal bölgenin hatırası olması için çeşitli taşlar götürdüler. Gittikleri yerlerde bu taşlara Kâbe'ye yaptıkları gibi saygı göstermeye başladılar. Bu davranış zamanla putperestliğe döndü.²⁶ Nedeni ne olursa olsun Hz. Peygamber İslâm dinini tebliğ etmeye başladığında Mekke'de yaygın inanç putperestlikti.

Batılı araştırmacılar haklı olarak Mekke'nin yönetim şekli için "Tüccarlar Cumhuriyeti" tabirini kullanmışlardır.²⁷ Zira kurak iklimi nedeni ile tarım ve ziraata elverişli olmayan Mekke'nin geçim kaynağı ticaretti. Kureyş kabilesi "tüccar" olarak bilinirdi ve ticaret ile meşgul olmak toplumsal bir meyil haline gelmişti.²⁸ Özellikle Miladî VI. yüzyılın sonunda Mekke'de ticaret zirve noktasına ulaştı.²⁹ Mekke ticaretinin iki temel dinamiği vardı. Bunlardan birincisi hac mevsiminde yapılan ticari panayırlardı.³⁰ Dışarıdan yoğun bir katılımın olduğu bu panayırlarda Mekkeliler büyük paralar kazanıyorlardı.³¹ Bu panayırlar aynı zamanda edebi ve kültürel aktivitelerin yapıldığı yerlerdi.³² Diğeri ise Kur'an'ın övgüyle bahsettiği³³ ve "ilâf" olarak isimlendirilen serbest ticaret anlaşması ile

²¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 552; Bâlezurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, I, 73; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alpaslan Açıkgeçen, Fecr Yay., Ankara 1987, s. 295.

²² İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.118; Şevkî Dayf, *el-Asru'l-Câhili*, Dâru'l-Mearif, Kahire, trz , s. 100.

²³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, yy., 1992, VI. 449; Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 145; Ramazan el-Butî, *fikhu's-Sîret*, Çev:Ali Nar, Gonca Yay., İstanbul 1992, s. 51.

²⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Çev., D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2011, s. 307.

²⁵ Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara trz., s. 28; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 165; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 154.

²⁶ Muhammed b. İshâk, *es-Sîret*, Tah.,Ahmed Ferîd El-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 2004, s. 60-61;İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 26; el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 186; el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V. 135.

²⁷ Lammens, "Mekke", *IA*, VIII. 631.

²⁸ Ahmed Ali, *Hicâz fi Sadri'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1990, s. 15-16.

²⁹ Geniş bilgi için bkz: İbrahim Beydun, *el-Hicâz ve Devletü'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1995, s. 66-71.

³⁰ el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 280-284.

³¹ Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 182.

³² Şevkî Dayf, *el-Asru'l-Câhili*, s. 50; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 56.

³³ Kureyş, 106/1.

civar ülkelere düzenlenen ticarî kervanlardı.³⁴ Kervanlara büyük sermayeler ile katılım olduğu için kazançları çok olurdu.³⁵ Bundan dolayı Mekke aynı zamanda bir finans merkezi konumundaydı. Mekkeliler yüksek faiz karşılığında borç paralar verirdi.³⁶ Sermaye birikimleri ve bunun faiz ile işleme tabi tutulması Mekke'de ticari bir kapitalizmin varlığının göstergesi kabul edilmiştir.³⁷

Şehri yöneten ve önde gelen aristokrat aileler, yaptıkları ticari faaliyetler neticesinde çok zengin oldular. Bunların refah seviyeleri oldukça yüksekti. Buna mukabil şehrin büyük bir kısmını yoksul ve köle insanlar oluşturuyordu. Bir yandan zengin ve yaptığı israf ile övünen bir kesim diğer taraftan en basit yaşama imkânlarından mahrum halk kitlesi büyük bir tezat oluşturuyordu.³⁸ Mekke üst sınıfının en ufak bir yardımı bile esirgeyen ve toplumsal faciaya yol açan bu tutumu Kur'ân tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir: “Çokluk yarışı, sizi oyaladı, Nihâyet kabirleri ziyaret ettiniz (kabre girinceye kadar mal artırmağa çalıştınız).”³⁹ Buna benzer ifadeler ile kendi “ben” nefislerini putlaştırıp, övünme, gösteriş ve büyülenerek bencil çıkarlarını tatmin etmeye yönelik yaşam tarzı tahlil, tasvir ve tenkit edilmiştir.⁴⁰ Hiç bitmeyen mal biriktirme arzusu ve buna bağlı olarak asıl gayenin mal biriktirip durmadan onu sayması bir saplantı olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹

Mekke'de sermaye sahiplerinin rahat ve lüks bir yaşantısı vardı.⁴² Zenginliğin gücüne güvenerek servet biriktirme ve buna bağlı olarak ferdiyetçi davranışlar sergiliyorlardı.⁴³ Bencil duygular ile hareket eden ve dünyevileşen bir üst sınıfın varlığı dikkat çekicidir.⁴⁴ Mekke'nin aristokrat sınıfı çöl ortasında

³⁴ Muhammed Hamidullah, “el-Îlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, Çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİF Dergisi*, Sayı IX, Ankara 1961, s. 216.

³⁵ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 142; Lammens, “Mekke”, *İA*, VIII. 634.

³⁶ W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 10; Lammens, “Mekke”, *İA*, VIII. 634; Dayf, *el-Asru'l-Câhili*, s. 50.

³⁷ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s. 10; Ayas, *Kur'ân'ı Kerim'de Çalışma Kavramı*, s. 44.

³⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 106.

³⁹ Tekâsür, 102/1-2. Ayrıca bkz: Hümeze, 104/1-4; Mâûn, 107/1-3; Fecr, 89/20; Tebbet, 111/2.

⁴⁰ M. Rami Ayas, *Kur'ân'ı-Kerim'de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1979, s. 54; Muhammed Ahmed Halefullah, *Hiz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, Çev., İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992, s. 122-124.

⁴¹ Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İFAV Yay., İstanbul 1996, s. 60.

⁴² Ebu'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, Çev. Abdülkerim Özaydın, İz Yay., İstanbul 2005, s. 70.

⁴³ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s. 25-26.

⁴⁴ Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Peygamber ve Devlet Kurucu*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, Ankara 1963, s. 56.

sefahat içerisinde bir hayat sürüyordu.⁴⁵ Öyle ki ahlakî ve sosyal yaşantılarının her alanında saplantı ve yozlaşmalara rastlamak mümkündür.⁴⁶

İslâm'dan önce Araplar arasında dinî, siyasî ve kültürel yeterliliğe haiz millet bilinci yoktu. Buna karşılık toplumda yaygın olan kabilecilik şuurudur.⁴⁷ Topluluğa dışarıdan gelen tehlikeler karşısında tüm kabileyi harekete geçiren güç asabiyet duygusuydu.⁴⁸ Merkezi otoritenin olmadığı yerde asabiyet duygusu bir nevi koruma görevini görürdü.⁴⁹ Ebû Talib'in ölene kadar Hz. Peygamber'i desteklemesine karşılık, atalarına asabiyet derecesinde bağlı oldu için İslâm'ı kabul etmemesi, Mekke toplumunda asabiyet duygusunun ne kadar güçlü olduğunun tipik bir örneğidir.

Tarih eserleri, Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak için Mekke üzerine bir sefer düzenlediği ve bu girişimden başarısız olduğu bilgisini vermektedir. Nitekim Kur'ân bu ağır yenilgiye Fil Suresi'nde değinmiştir. Bu başarısız girişimden sonra Mekkelilerin ünü civar bölgelerde daha da arttı. Bunun sonucunda Kureyşliler daha iştiyaklı bir şekilde kendilerine *ehlullâh* demeye başladılar. Mekkeliler Kâbe'ye olan yakınlıklarından dolayı kendilerini diğer Araplardan üstün görüyorlardı.⁵⁰ Bu düşünceyi sosyal hayatta *Hums* kavramı ile tatbik ettiler. Hums mensupları hac ibadetini yerine getirirken kendilerine has bazı ayrıcalıklar tanıdılar. Buna göre Ahmesîler *Harem* sınırlarını terk etmemek için Arafat vakfesi yapmazlardı.⁵¹ Hac için ihramlıyken bazı yiyecekleri yemezlerdi.⁵² Yün çadırda oturmaz, sadece deri çadırları kullanırlardı.⁵³ Dışarıdan gelen hacıların yanlarında yiyecek getirmelerine müsaade etmezlerdi. Aynı şekilde humsa mensup olmayan birisi kendi elbisesi ile tavaf yapamazdı. Elbisesini ücret karşılığında ahmesîden temin etmek zorundaydı.⁵⁴ Bu uygulamaların ticarî kaygılar da taşıdığı bir gerçektir.⁵⁵ Hums uygulamasının diğer kabilelere karşı Kureyş'e bir üstünlük sağladığı ortadır.

⁴⁵ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011, I. 90.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz: Muhammed Abduh, *Tevhid Risâlesi*, Çev: Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1986, s. 175.

⁴⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I. 511-512; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Mektebetü'l-Üsra, Kahire 2003, I. 35.

⁴⁸ Mustafa Çağrırcı, "Asabiyet", *DİA*, III. 453; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 352.

⁴⁹ Corci Zeydân, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm*, Kahire 1922, VI, 16.

⁵⁰ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 123; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 127 el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 265; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 123.

⁵¹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 127; İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 123.

⁵² Geniş bilgi için bkz: el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 271; İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 125.

⁵³ el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 266.

⁵⁴ el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 263.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz: Ünal Kılıç, "Dinî İçerikli Ekonomik Bir Kavram: Hums", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VIII/1, Sivas 2004, s. 75-91.

Yukarıda İslâm'ın zuhurunda genel olarak Mekke'nin siyasî, sosyal ve iktisadî durumunu ifade etmeye çalıştık. Mekke'de özellikle Kureyş kabilesinden oluşan zengin, şan ve şöhrete değer veren bir grubun var olduğu tarihi bilgilerden anlaşılmaktadır. Şimdi Mekkelilerin İslâm'ı nasıl karşıladıklarını bize ulaşan bilgilerden öğrenelim.

B. MUHALEFETİN OLUŞUM SÜRECİ

Çevresindeki siyasî ve sosyal olaylardan fazla etkilenmeyen ve kendi halinde olan Mekke'de, miladî VII. yüzyıl başlarında inen ilk vahiy ile şehrin ve insanlığın tarihini değiştirecek süreç başlamış oldu.

Vahiy süreci başlamadan Hz. Muhammed zaman zaman yaşadığı toplumdan uzaklaşırdı.⁵⁶ Bu davranışın muhtemel iki temel nedeni vardı: Birincisi kişisel bir ihtiyaç olarak Hz. Muhammed bir arayış içerisindeydi ve iç dünyasında hakikati arıyordu. Diğeri ise yaşadığı toplum ile ilgiliydi. Zira toplum yapısı, insanların gidişatı, yozlaşmalar, Mekke ticaret sisteminde acımasız servet sahibi olma tutkusu, putlara karşı yapılan anlamsız saygı ve ihtimamlar Hz. Muhammed'i toplumdan uzaklaştırıyordu.⁵⁷ Takriben risâletten beş yıl önce başlayan bu eğilim ruhî hazırlık dönemi olarak nitelenebilir.⁵⁸

Hz. Muhammed toplumdan uzaklaşıp Hirâ mağarasında inzivaya çekildiği bir dönemde vahy meleği ilk ilahî mesajlar ile kendisine geldi. İslâm Tarihi kaynakları vahyin muhatabı ile buluşmasını şu şekilde kaydetmiştir: Ramazan ayının yirmi yedinci günün gecesinde vahy meleği Hz. Muhammed'e gelerek, Allah'ın kendisini son peygamber olarak seçtiğini bildirdi. Cebrail, O'na abdest aldırıp temizlendikten sonra getirdiği vahyi okumasını istedi. Okuma bilmediğini söyleyen Hz. Peygamber, Cebrail tarafından peş peşe üç defa kollarından kuvvetle sıkıldıktan sonra Alak Suresi'nin ilk beş ayetini okumaya başladı.⁵⁹ Bu ayetlerde mealen; "*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı alaktan (embriyodan) yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir. ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti.*"⁶⁰ ifadeleri yer almaktaydı. İlk vahiy almanın şaşkınlığı ile eve dönen Hz. Peygamber, başından geçenleri zevcesi Hz. Hatice'ye anlattığında O'nu bu kutlu vazifeden dolayı kutladı.⁶¹ Daha sonra beraber Ehl-i Kitap kaynakları hakkında bilgi sahibi olan Varaka b. Nevfel'in yanına giderek

⁵⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 74.

⁵⁷ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, s. 178; Muhammed Gazzali, *Fikhu's-Sîret*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire 2000, s. 67-68.

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz: Ahmet Önkal, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1993, s. 108-115.

⁵⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I. 574-576. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, Dâr ibn Haldûn, İskenderiye trz, s. 37.

⁶⁰ Alak, 96/1-5.

⁶¹ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 150.

karşılaştıkları bu durumu ona da haber verdiler.⁶² Varaka, Hz. Peygamber'e gelenin vahiy meleği olduğunu doğruladı ve sebat etmesini tavsiye etti.⁶³ Ayrıca kaynaklar Varaka'nın Kâbe'yi tavaf ettiği bir sırada, Hz. Peygamber'den başından geçenleri dinlediğini ve risâlet vazifesini doğruladığını haber vermektedir. Öyle ki bu vazifesinden dolayı kavminin kendisini yurdundan çıkaracağını, bu zamana erişirse yardımda bulunacağını söyledi.⁶⁴ Böylece yirmi yılı aşkın devam edecek olan vahiy süreci başlamış oldu.

Tarihçilerin kaydettiğine göre ilk vahiyden sonra üç yıllık bir dönemde vahy kesintiye uğradı.⁶⁵ *Fetret devri* olarak bilinen bu dönemin çeşitli bakımlardan Hz. Peygamber'i eğittiği söylenebilir. Belki Hz. Peygamber'den bir olgunluk meydana gelmesi, vahyin etkisiyle meydana gelen dehşetin ardından sakinlik ve haz dönemi, sonrasında ise yeni bir beklenti ve ümitsizlik hali, bir manevi eğitim süreciydi.⁶⁶ Bu dönemin bazen sıkıntılı geçtiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Öyle ki bu dönemde Hz. Peygamber tepelere çıkıp intihar etmeyi bile düşünüyor, her seferinde Cebrail ona görünerek bu davranışından vaz geçiriliyor.⁶⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in çevresinden "Rabbi O'nu terk etti." şeklinde telkinler alması vahy fetretinin Hz. Peygamber üzerindeki etkisini göstermektedir.⁶⁸ Bu dönemin diğer bir özelliği de çekirdek kadronun yetiştirilmesidir. Aleni davetten sonra Mekke inkârcılarının baskı ve işkenceleri karşısında sebat etme azmini gösteren ilk Müslümanlar bu süreçte Hz. Peygamber'in eğitiminden geçti.⁶⁹ Manevi olgunluğun tekâmül ettiği bu dönemden sonra Cebrail ilahî vahiy ile tekrar geldi ve "*Kuşluk vaktine andolsun. Sakinleşen geceye andolsun ki, Rabbin, seni bırakmadı ve sana darılmadı.*"⁷⁰ ifadelerinin bulunduğu ayetleri bildirdi.

İlk vahiyden sonra fetret dönemi boyunca Hz. Peygamber'in yakın çevresinin İslâm'ı kabul ettiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Bunlar içerisinde hanımı Hz. Hatice, himayesine aldığı yeğeni Hz. Ali, yakın arkadaşı Hz. Ebû Bekir ve azatlısı Hz. Zeyd vardı.⁷¹ Fetret döneminden sonra nazil olan ilk ayetlerden "*En yakın akrabamı uyar.*"⁷² ifadesiyle İslâm davetinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyordu.⁷³ Böylece açık davet dönemi başlamış oldu. Bu ilahî

⁶² İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 151.

⁶³ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târih*, Tah., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire trz., II. 302. Geniş bilgi için bkz: Gazzali, *Fikhu's-Sîret*, s. 68-70.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 151.

⁶⁵ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 164.

⁶⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 83-84.

⁶⁷ et-Taberî, *Târih*, II. 306.

⁶⁸ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 154.

⁶⁹ Önkâl, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, s. 137.

⁷⁰ Duhâ, 93/1-3.

⁷¹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 153-158; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I. 583; et-Taberî, *Târih*, II. 310-314; İbn Hibbân, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, s. 38-39.

⁷² Şu'arâ, 26/214.

⁷³ Geniş bilgi için bkz: Önkâl, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, s. 146-151.

emrin Hz. Peygamber üzerinde yarattığı zorluk nedeniyle bir ay boyunca eve kapandığı bildirilmektedir. Hz. Peygamber'i ziyarete gelen halalarının önerisiyle akrabalar yemeğe davet edildi. Ancak bu toplantıda Hz. Peygamber onlara İslâm'ı tebliğ etme fırsatını bulamadı.⁷⁴ İkinci bir yemek daveti yapıldı ve Hz. Peygamber kendisinin risâlet vazifesi ile gönderildiğini bildirdi. Bu toplantıda hazır bulunan Ebû Leheb şiddetli bir şekilde karşı çıktı. Toplantıda hazır bulunanları da atalarının dinine karşı çıktığı gerekçesiyle kışkırttı.⁷⁵ Böylece toplantı amacına ulaşmadan bitmiş oldu. Bu denemenin ardından Hz. Peygamber daha kapsamlı bir girişimde bulundu. Önemli bir haber vermek için eskiden beri âdet olduğu gibi Kâbe'nin karşısındaki Safâ tepesine çıkan Hz. Peygamber, Mekkelileri etrafında topladı. Daha sonra sadece yakınlarını bırakarak diğerlerini gönderdi. Sonra söze şöyle başladı: "Şu dağın arkasında size saldırmak üzere hazır düşman ordusunun bulunduğunu haber verirsem bana inanır mısınız?" Topluluktan şu karşılık geldi: "Sen bize yalan söylemedin. Biz seni güvenilir olarak biliyoruz." Hz. Peygamber: "Allah beni uyarıcı olarak, bana uymayanların kıyamet gününde uğrayacağı azabı bildirmem için gönderdi." Bu sözlere karşılık Ebû Leheb "Bizleri bu saçma sözleri bildirmek için mi topladın?" şeklinde karşılık verdi.⁷⁶ Böylece topluluk dağılmış oldu.

Artık tüm Mekke Hz. Peygamber'in yüklendiği risâlet vazifesinden haberdar oldu. Hz. Peygamber bulduğu her fırsatta Mekke toplumunu İslâm'a davet etti. Kısa süre içerisinde etrafında samimi Müslümanlardan oluşan bir halka oluştu. Bunlar içerisinde toplumda farklı sosyal statüye mensup kişiler vardı. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman gibi güçlü Kureyş ailelerine mensup kişiler ile birlikte, Zeyd b. Hârise, Bilâl b. Rebbâh, Ammâr b. Yâsir, Ebû Zer el-Ğıffârî, Suheyb er-Rûmî gibi köle, mevali ve üst tabakaya mensup olmayan kişiler de vardı. Hz. Peygamber'in kararlılığı ve etrafında toplanan insanların samimiyeti Kureyş'in ileri gelenlerini tedirgin etmeye başladı. Öteden beri bilindiği gibi Mekkeliler diğer din mensuplarına müsamahalı davranırlardı. Ancak aynı müsamahayı İslâm'a karşı gösterdikleri söylenemez.⁷⁷ Nihayetinde Mekkeliler ile sakin başlayan ilişkiler, taptıkları putların fayda ve zarar vermeye muktedir olmadıklarını bildiren ayetlerin nâzil olması ile birlikte inkârcıların tepkisini çekmeye başladı.⁷⁸ Rivayetlerin bildirdiğine göre Mekke ileri gelenleri defalarca Ebû Tâlib'e giderek arkasında durduğu Hz. Peygamber'i şikâyet ettiler. Bu yakınmaların temel konusu taptıkları putların kötülenmesiydi.⁷⁹ Bu süreçten sonra İslâm tebliğinin Mekke dönemi boyunca Müslümanlar üzerinde bilinçli ve kararlı

⁷⁴ et-Taberî, *Târîh*, II. 319-321; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 585.

⁷⁵ et-Taberî, *Târîh*, II. 319-321; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 585.

⁷⁶ İbn Hibbân, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, s. 40.

⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 87.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 164.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 165-167; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 586-588; et-Taberî, *Târîh*, I. 324-327.

bir baskı politikası uygulandı. Bunların ayrıntısına girmeden asıl konumuz olan muhalefetin sosyal statüsüne işaret eden ayetlere geçebiliriz.

C. MUHALEFETİN STATÜSÜNE İŞARET EDEN AYETLER

Tebliğ sürecinde Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi Kur'ân-ı Kerim'di. İslâm dininin temel öğretileri ayetler çerçevesinde şekilleniyordu. Kur'ân, Muhatap toplumun diliyle, onların anlayacakları ifade ve kavramlar çerçevesinde konuşuyordu. Söz gelimi tartışma konusu yaptığı inanç esasları diğer milletlerin değil de muhatap toplumdan seçilmesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde verilen misaller muhatap toplumun yabancı olmadığı numuneler ihtiva ediyordu. Böyle olması doğal bir sonuçtu. Zira Kur'ân, öncelikle muhatap toplumun zihin dünyasında kendi inanç esaslarını yerleştirmek istiyordu.⁸⁰ Böylece ayetlerin konusu Mekke toplumunun dinî, iktisadî, sosyal ve kültürel yapısı ile ilgiliydi. Aynı durum İslâm'a karşı çıkan Mekke inkârcıları için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in risâlet vazifesi ile Mekke toplumunu İslâm'a davet etmeye başladıktan kısa bir süre sonra karşısında ciddi bir muhalefetin ortaya çıktığı tarihi veriler ile sabittir.⁸¹ Şimdi İslâm karşıtı muhalefetin sebeplerini tespit edebildiğimiz kadarıyla ayetler ışığında vermeye çalışacağız.

1. Muhalefette Liderlerin Etkisi

İlk nâzil olan surelerden itibaren Hz. Peygamber ve Mekke ileri gelenleri arasındaki mücadelenin ayetlere yansıdığı görülmektedir. Alak Suresinde isim zikredilmeden Kâbe'de namaz kılınması ile ilgili olarak engelleme girişiminden bahsedilmektedir. “Gördün mü şu men'edeni? Namaz kılarken bir kulu (namazdan).”⁸² Rivayetlere göre namaz kılması engellenen Hz. Peygamber, engelleme girişimde bulunan ise Ebû Cehil'dir.⁸³ Ebû Cehil, Benî Mahzûm kabilesinin ileri gelenlerinden zengin birisiydi. Bedir savaşında öldürülene kadar İslâm karşıtı mücadelesine devam etti. Ayetlerin devamında “O zaman (o gitsin) de meclisini (adamlarını) çağırсын.” ifadesiyle Ebû Cehil'in Mekke'deki gücünün arkasına sığınarak Hz. Peygamber'i Kâbe'de namaz kılmaması konusunda tehdit

⁸⁰ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, Şûle Yay., İstanbul 2011, s. 128.

⁸¹ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişâm, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.231-239; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, I. 592-596; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I. 125-156.

⁸² Alak, 96/9-10.

⁸³ Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, XV. 535; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, XXII. 387; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, XXXII. 18-19.

ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Buna karşılık ayet kendisine has üslûbuyla cehennem zebanilerini hatırlatıyor.

Diğer bir örnekte ise ayetlere yansıyan ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mekke eşrafından birisinin Hz. Peygamber'in İslâm'a daveti karşısında sergilediği davranışlar tasvir edilmiştir: “*Zirâ o düşündü, ölçtü, biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü, biçti. Yine kahrolası nasıl ölçtü, biçti. Sonra baktı, Sonra surat astı, kaşlarını çattı, Sonra arkasını döndü, böbürlendi: 'Bu dedi, rivâyet edilip öğretilen bir büyüden başka bir şey değildir. Bu, sadece, bir insan sözüdür.*”⁸⁵ Müfessirler ittifakla burada sözü edilen kişinin Velid b. Muğîre olduğunu kaydetmiştir.⁸⁶ Velid de Kureys'in Benî Mahzûm boyuna mensup zengin liderlerindendi. Onun toplumdaki konumu ile ilgili olarak ayette “*Ona uzun boylu mal verdim. Ona uzun boylu mal verdim. Kendisine bir döşeyiş döşedim.*”⁸⁷ ifadeleri geçmektedir.

İslâm karşıtı muhalefette liderlerin etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Sâd Suresi'nin ilk ayetlerinde Hz. Peygamber ve muhalifler arasında vuku bulan bir olaya işaret edilmiştir: “*Onlara kendilerinden bir uyarıcı (peygamber) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: 'Bu yalancı bir sihirbazdır. Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir.' Onlardan bir grup (mele') fırladı: 'Yürüyün tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir. Biz bu(nun söylediği)ni (babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu uydurmadan başka bir şey değildir. O Zikr (uyarı, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?' Doğrusu, onlar benim Zikrimden yana şüphe içindedirler. Hayır, onlar henüz azabımı tadmadılar!*”⁸⁸ Başta tevhid inancı olmak üzere İslâm'ın sunduğu inanç esaslarına çeşitli gerekçeler ile karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Kur'ân, İslâm muhalifi bu kişileri *mele'* olarak isimlendirmiştir. Müfessirlerin ittifakına göre bu ayetler Mekke ileri gelenleri hakkında nazil oldu.⁸⁹ Rivayetlere göre içlerinde Ebû Cehil, Âs b. Vâil, Esved b. Muttalib'in de

⁸⁴ Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûrfi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003, XV. 530.

⁸⁵ Müddessir, 74/18-25.

⁸⁶ Müddessir, 74/12-14.

⁸⁷ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vicûhi't-Te'vîl*, Riyad 1998, VI. 254; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXX. 198; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXI. 371; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, Beyrut 1998, III. 563; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, VIII. 5453.

⁸⁸ Sâd, 38/4-8.

⁸⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001, XX, 21; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, VII. 369; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 243; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVI. 178; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *en-Nuketuve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz., V. 78; Cemaletdin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, trz. VII. 103; Ebû İshâk

bulunduğu Mekke ileri gelenlerinden oluşan yirmi beş kişilik⁹⁰ bir grup Ebû Tâlib'e müracaat ederek, Hz. Muhammed ile aralarındaki anlaşmazlığa çözüm bulmasını istediler. Hz. Peygamber bu toplantıya iştirak ederek onlardan tek isteğinin tevhid inancını kabul etmeleri olduğunu bildirdi. Mekke ileri gelenleri Hz. Peygamber'in davasından vaz geçmeyeceğini anladıklarında öfkeli bir şekilde toplantıyı terk ettiler. Bunun üzerine Sâd Suresinin ilk ayetleri nazil oldu.⁹¹

İleri gelenlerin itiraz ettikleri konu tevhid inancıydı. Tarih boyunca tüm peygamberlerin en büyük vazifesi tevhid inancını yeniden tesis etmek olmuştur. Hz. Peygamber de kavminin içerisinde bulunduğu şirk inancını düzeltmeyi en büyük hedef edinmişti. İslâm muhaliflerinin en fazla karşı çıktıkları nokta da şirk inancının göstergesi olan putların eleştirilmesiydi.⁹²

Zikredilen ayetlerde Mekke ileri gelenleri *mele'* olarak isimlendirilmiştir. Bu kavram ayetlerde yaygın olarak geçmektedir.⁹³ Ayetlerde daha çok⁹⁴ "ileri gelenler, yöneticiler, toplumda göz önünde olup kendisine fikir danışılan kimseler" anlamında kullanılmıştır.⁹⁵ Aynı şekilde Kur'ân, önceki kavimler içerisinde peygamberlere şiddetle karşı çıkanları *mele'* olarak isimlendirmiştir.⁹⁶ Bunların toplumun elit kesimini oluşturan yönetici ve önde gelenler olduğu bildirilmiştir. Aynı kavramın Mekke'de İslâm karşıtları için de kullanılması, muhalefette liderlerin etkisine işaret etmektedir.

Liderlerin takındığı tavır nedeni ile İslâm'ın ilerlemesi karşısında ciddi bir etkiye sahip oldukları ve halkın büyük bir kısmını etkiledikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde Mekke nüfusunun yirmi beş bin olduğu⁹⁷ ve bunlar içerisinde

Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, VIII. 178; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III. 145.

⁹⁰ Bu kişiler isimleri için bkz: Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, VIII. 178.

⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII. 75; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII. 134; Ebu'l-HasenAlî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam 1992, s. 366; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhîr*, VII. 369; Ebu'l-LeysNasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, III. 129.

⁹² Ebu'l-A'lâMevdûdî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Çev: İsmail Kaya, Osman Cilacı, Beyan Yay., İstanbul, s.75.

⁹³ Bkz: Abdülbâkî Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l'Hadîs, Kahire h.1364, s. 682.

⁹⁴ Sâffât, 37/8 ve Sâd, 38/69 ayetlerinde "seçkin melekler topluluğu" anlamında kullanılmıştır. Bkz: Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 505.

⁹⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'Âyi'l-Kur'ân*, VI. 435; Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, I. 325; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 454; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI. 330; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhîr*, II. 257.

⁹⁶ A'raf Suresi'nde 7/60, 66, 75, 88, 90, 103, 109, 127 ayetlerinde önceki kavimlerin ileri gelenleri *mele'* olarak isimlendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz: İbrahim Çelik, *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler*, Kendi Yay., Bursa 2001.

⁹⁷ Joseph Chelhod, "Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 131.

Müslümanların sayısının azınlıkta olduğu düşünülürken, liderlerin toplumun büyük bir bölümünü kendi saflarında tutmayı başardıklarını göstermektedir. Kur'ân'da yer alan ve inkârcıların kıyamet günü karşılaşacakları bir durumun tasvir edildiği ifadeler bu konuda bize bazı ipuçlarını sunmaktadır: “*İnkâr edenler dediler ki: ‘Biz ne bu Kur’ân’a, ne de bundan öncekilere inanırız’. Sen o zalimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen: Zayıf düşürülenler (istid’af), büyüklük taslayanlara (istekber): ‘Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk.’ diyorlar. Büyüklük taslayanlar da zayıf düşürülenlere dediler ki: ‘Size hidayet geldiği zaman sizi ondan biz mi engelledik? Hayır, zaten siz kendiniz suç işliyordunuz.’ Zayıf düşürülenler büyüklük taslayanlara: ‘Hayır, gece gündüz dolap (kurar, kötülük aşıladınız) Allah’a nankörlük etmemizi, O’na eşler koşmamızı bize emrederdiniz.’ dediler. Ve azâbı gördüklerinde, içlerinde pişmanlıklarını gizlediler. Biz de o nankörlerin boyunlarına demir halkalar geçirdik. Yalnız yaptıklarıyla cezalanmıyorlar mı?’”⁹⁸ Ayetlerin giriş cümlesi kıyamet günü cehennem ateşi içerisinde gerçekleşecek olan sahnenin Mekke toplumu ile olan bağlantısını açık bir şekilde vermektedir. Ayette *istekber* olarak ifade edilenlerin “ileri gelenler”,⁹⁹ *istid’af*’ın ise “inkârcılıkta liderlerine tabi olan zayıf kimseler”¹⁰⁰ olduğu noktasında âlimler arasında fikir birliği vardır. Bu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla öne çıkan İslâm karşıtı muhalifler Mekke ileri gelenleriydi. Onlara avam tabakasının büyük bir kısmının destek verdiği anlaşılmaktadır. Ayette, hangi statüye bağlı olursa olsun inkârcıların kıyamet günü karşılaşacakları azap dramatik bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Ayetin sert ifadelerle, liderler ile birlikte onlara tabi olan fakir ve zayıf kimseleri de hedef alması dikkat çekicidir. *İstid’af* olarak ifade edilen avam tabakasının liderlerin etkisinde kalarak inkârcılar safında kaldıklarını itiraf etmesi muhalefette liderlerin etkinliğine ve toplumu manipüle etme güçlerine işaret etmektedir.*

Kur’ân, toplumların yapısında var olan bir kuralı şu ifadeler ile hatırlatıyor: “*Böylece her kentin büyüklerini (ekâbir), oranın suçluları yaptık ki, orada tuzak kursunlar (her kentin ileri gelenlerine, tuzak kurmaları için fırsat verdik). Onlar kendilerinden başkasına tuzak kurmuyorlar, ama farkında değiller.*”¹⁰¹ Ayette *ekâbir* olarak ifade edilen bir grubun tertipledikleri tuzaklar ile toplumun sonunu hazırladığı ifade edilmiştir. İbn Kesîr *ekâbiri*, “Halkı Allah’ın yolundan çevirmeye çalışan ve peygamberlerin düşmanı, kentlerin ileri

⁹⁸ Sebe’, 34/31-33.

⁹⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII. 626; XIX. 290; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II. 204; III. 75; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begâvî, *Meâlimu’t-Tenzil*, Dâru Tayyibe, Riyad h.1409, IV. 343; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 124.

¹⁰⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX. 291; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, III. 158; es-Sa’lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, V. 313; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX. 110; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XII. 218.

¹⁰¹ En’âm, 6/123.

gelen günahkârları”¹⁰² olarak tanımlamıştır. Zeccâc *ekâbirin* ileri gelen günahkârlardan olmasının nedenini şöyle ifade etmiştir: “Cenâb-ı Hak, günahkârları, ileri gelenler yapmıştır. Çünkü onlar, riyaset ve liderlikleri sebebiyle, zulme, hilebazlığa ve insanlara bâtil olan şeyleri güzel göstermeye, kendileri dışındakilerden daha çok muktedirler.”¹⁰³ Mekke’de Hz. Peygamber’e karşı çıkan böyle bir grubun varlığını ayetin siyâk¹⁰⁴ ve sibâkından¹⁰⁵ öğreniyoruz.

Böylece Mekkeli liderlerin büyük bir kısmı çeşitli nedenler ile İslâm karşıtı cephede yer aldılar. Yukarıda zikredilen ayetler çeşitli gerekçeler ile liderlerin bu tutumlarını ortaya koyan ifadeler içermektedir.

2. Muhalefette Zenginlerin Etkisi

Toplumun sosyal yapısında liderler ve sermaye sahipleri çoğu zaman iç içe girmişlerdir. Liderlerin çoğu varlıklı kişilerden meydana gelirken aynı zamanda varlıklı kişilerin toplumu yönlendirmede etkili olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Mekke toplumunda durum bundan farklı değildi. Bu çalışmada lider ve zenginlerin ayrı bir başlık altında incelenmesinin nedeni Kur’ân ayetlerinin işaret ettiği sosyal kesimin anlaşılmasına matuf bir tercihtir.

Yukarıda Mekke’de ticarete dayalı ekonomi nedeniyle hatırı sayılır sermaye sahiplerinin olduğuna işaret edildi. Bunun toplumsal hayatta diğerlerinden farklı bir yaşantı olarak ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Ayetlerde servet sahiplerinin kural tanımayan azgın yaşantıları *mütref* kavramı ile ifade edilmiştir. Ferrâ mütrefleri “Dünya nimetleri peşine düşüp ahiret amellerini terk edenler”¹⁰⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Mekke’de ayetlerin eleştirisine maruz

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VI. 160.

¹⁰³ ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II. 288.

¹⁰⁴ En’âm, 6/122 ayeti “Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere, yaptıkları (işler), öyle süslü gösterilmiştir.” ifadesinde ile iman eden ve inkâr edenleri kıyaslamıştır. Rivayetlerde çeşitli isimler zikredilerek Mekke toplumu ile olan bağlantısına işaret edilmiştir: Bkz: et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX. 533; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II. 288; Abdurrâhman b. EbîHâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke 1987, IV. 1381; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, I. 511; es-Sa’lebî, *el-Keşfüve’l-Beyân*, IV. 187.

¹⁰⁵ En’âm, 6/124 ayeti “Onlara bir âyet gelince: ‘Allâh’ın elçilerine verilenin aynı bize de verilmedikçe kat’iyyen inanmayız!’ dediler. Allâh, mesajını koyacağı yeri (elçilik görevini kime vereceğini) bilir. Suç işleyenlere Allâh katında bir aşağılık ve yaptıkları hileye karşı çetin bir azâb erişecektir.” ifadesi ile Mekke toplumunda risâletten kendilerine pay bekleyen ileri gelenlerin varlığına dikkatleri çekmiştir. Bu ayette geçen “ve izâ câethum” (و إذا جاءتهم) daki zamir, kendisinden önceki ayette geçen “ekâbir”e işaret etmektedir. Bkz: ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, II. 288-289; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, I. 535; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, III. 118.

¹⁰⁶ es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II. 146; es-Sa’lebî, *el-Keşfüve’l-Beyân*, V. 194; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, I. 597.

kalan böyle bir kesimin varlığına şahit oluyoruz. Sebe' Suresi 34/31-33 ayetlerinde Mekke toplumunda ileri gelen liderler ve onlara tabi olan zayıf insanların cehennem ateşi içerisinde karşılıklı olarak birbirilerini suçlayan ifadelerine yer verildiğine yukarıda değindik. Sonrasında ki ayet şöyledir: “*Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıkla şımarmış kimseleri (mütref): ‘Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz’ dediler. Ve dediler ki: ‘Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz.’*” Tefsirlerde ayetin Mekke toplumuna işaret eden bağlantılarına yer verilmiştir.¹⁰⁷ “*Fakat onların kalbleri, bundan gaflet içindedir. Onların bundan başka (birtakım pis) işleri daha var ki, onlar hep o işler için çalışırlar. Nihâyet varlıklarını (mütref) azâb ile yakaladığımız zaman, hemen feryâda başlarlar.*”¹⁰⁸ ve “*İşte böyle, senden önce de hangi kente uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın varlıkları: ‘Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.’*”¹⁰⁹ ayetlerinde de peygamber gönderilen tüm toplumlarda mütreflerin muhalefet cephesinde yer aldığı, Mekke’de durumun bundan farklı olmadığı ifade edilmiştir. Bu ayetlerden açıkça anlaşıldığı gibi Mekke toplumunda en azından zenginliğiyle bilinen bir grubun İslâm karşıtı cephede yer aldığını göstermektedir.

3. Liderlerin Risâlet Vazifesine Kendilerini Layık Görmeleri

Mekke ileri gelenleri Hz. Muhammed’e risâlet vazifesi verilmesini içlerine sindiremiyorlardı. Böyle düşünmeleri onların bu vazifenin çok önemli olduğunu kavradıklarını göstermektedir. Ayrıca Mekke ileri gelenleri Hz. Peygamber’in arkasındaki ilahî desteği ve bu desteğin başarıyı getirecek güçlü bir etkiye sahip olduğunu kestirebiliyorlardı. Böylece risâlet vazifesinin özünde toplumu yönlendirme, ona istikamet belirleme ve topyekûn bir hedefe taşıma misyonu olduğunu biliyorlardı. İşte toplumu yönlendirmek gibi bu önemli vazifenin yönetici ve ileri gelenler olarak kendilerini daha layık görüyorlardı. Diğer taraftan Hz. Muhammed gibi fakir birisine tabi olmayı gururlarına yediremiyorlardı.¹¹⁰ Muhtemelen Mekke ileri gelenlerinin kendi aralarında yaptıkları bu değerlendirmeyi ayet ifşa etmiştir: “*Ve dediler ki: ‘Bu Kur’ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?’*”¹¹¹ Ayette geçen iki kentin Mekke-Tâif; ileri gelenlerin ise Velîd b. Muğîre, Utbe b. Rabîa-Ebû Mes’ûd Urve b. Mes’ûd es-Sakafî, Habîb b. Amr es-Sakafî, İbn Abd Leys es-Sakafî olduğu noktasında fikir

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bkz: et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX. 294; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessesetü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 215; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VI. 560; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXV. 262; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, III. 66.

¹⁰⁸ Mü'minûn, 23/64.

¹⁰⁹ Zuhruf, 43/23.

¹¹⁰ Abduh, *Tevhid Risâlesi*, s. 182.

¹¹¹ Zuhruf, 43/31.

birliği vardır.¹¹² Aynı şekilde yukarıda ifade edildiği gibi bir araya gelip Hz. Peygamber'e karşı önlem alınması için girişimde bulunan *mele'* grubunun yönelttikleri itirazlarından birisi de ayet tarafından şöyle ifade edilmiştir: “*O Zikr (uyarı, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?*” Doğrusu, onlar benim Zikrimden yana şüphe içindedirler. Hayır, onlar henüz azâbımı tadmadılar!”¹¹³ Bu ifadeler, Mekke ileri gelenlerinin kendilerini risâlet vazifesini icra etmeye daha layık gördüklerini açıkça beyan etmiştir.

Yukarıda ayetlerin işaret ettiği ve öteden beri Mekkeli aileler arasında var olan liderlik rekabetini doğrulayan tarihî bilgilere kaynaklar yer vermiştir. Buna göre Muğire b Şu'be'den şöyle bir rivayet aktarılmıştır: “Yanımda Ebû Cehil olduğu halde Mekke sokaklarından birinden yürürken Hz. Peygamber ile karşılaştık. Ebû Cehil'e: 'Ey Ebu'l Hakem! Allah'a ve Resulüne tabi ol ki ben senin için Allah'a dua edeyim' dedi. Ebû Cehil: 'Ey Muhammed! İlahlarımızı kötüleyecek, bizi onlara tapmaktan men edeceksin değil misin? Sadece bize bildirdiğin şeylere tabi olmamızı isteyeceksin. Vallahi söylediğin şeylerin gerçek olduğunu bilseydim, bunları kabul eder, sana tabi olurum.' dedi. Resulullah gidince Ebû Cehil bana şöyle dedi: 'Vallahi onun söylediklerinin doğru olduğunu biliyorum. Ancak Benî Kusay 'Kâbe'nin hicâbe, sikâye ve livâ vazifesi bizdedir.' dediler, hepsini kabul ettik. Sonra onlar halka yemek yedirdiler biz de yedirdik. Onlar ile bu yarışta atbaşı giderken, şimdi 'bizden bir peygamber var.' dediler. Vallahi bunu kabul etmeyeceğim.” dedi.¹¹⁴ Bu ifadeler açıkça Kureyş liderlerinin kendilerini risâlet vazifesine daha çok layık gördükleri için karşı çıktıklarını bildirmektedir.

4. Ayrıcalık Talepleri

İslâm'a davet sürecinin başlamasıyla Hz. Peygamber'in etrafına samimi Müslümanlardan oluşan bir halka meydana geldi. Bunların içerisinde zengin-fakir, köle-efendi, hatta Arap olmayan kimseler vardı. Aynı zamanda bunlar Hz. Peygamber yanında en küçük bir ayrımcılığa maruz kalmadan, eşit bir muameleye tabi tutuluyorlardı. Özellikle Ammar, Suheyb, Bilâl, Habbâb gibi köle asıllı olanlar sürekli olarak Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorlardı. Mekke yöneticilerinin köle ve hizmetçileri olan bu insanların Hz. Peygamber etrafında toplanmaları aristokratları rahatsız ediyordu. Nihayet ileri gelenlerden bir grup Hz. Peygamber'e -ayetin ifadesiyle- şu teklifi sundu: “*Kavminden vazgeçerek bunlardan mı razı oldun? Allah içimizde bunları mı seçti? Bizi bunlara tabi*

¹¹² et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX. 580-582; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, III. 206; el-Mâverdi, *en-Nuketve'l-Uyûn*, V. 223; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, VII. 211; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 438; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 70; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 539.

¹¹³ Sâd, 38/8.

¹¹⁴ Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (SiretuA'lâmu'n-Nubelâ), Tah. Beşâr Avvâd Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996, I. 129-130.

olmaya mı davet ediyorsun? Bunları yanından kov. Belki o zaman sana tabi oluruz.”¹¹⁵ Hz. Peygamber ve yakın çevresindeki bazı Müslümanlar belki iman ederler ümidiyle bu teklife sıcak baktılar.¹¹⁶ Ancak ilahî irade bu teklife doğrudan müdahale etti: “**Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O’na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın! Böylece biz onların kimini kimi ile denedik ki: ‘Allah, aramızdan şunlara mı lütfü lâyük gördü?’ desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?”¹¹⁷ Böylece Mekke ileri gelenlerinin ayrıcalık talepleri başarısızlıkla sonuçlandı.¹¹⁸ İslâm karşıtı muhalefetin Mekke’de ayrıcalıklara sahip yüksek statüye mensup kişilerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Aslında onlar İslâm’ın sahip oldukları imtiyaz ve statünün sonlarını getireceğini kestirebiliyorlardı. Eğer ayrıcalıklarına dokunulmazsa İslâm’ı kabul etmeye hazır olan Mekkeli liderlerin bu beklentisi ayet tarafından kabul görülmedi.**

Diğer taraftan Mekke ileri gelenleri Hz. Peygamber etrafında toplanan Müslümanları ile kendilerini kıyaslayarak, daha üstün olduklarını ifade ettiklerini ayet bildirmiştir: “*Onlara açık açık ayetlerimiz okunduğu zaman, inkâr edenler, inananlar için İki topluluktan hangisinin makamı daha hayırlı, meclisi (mevkii) daha güzeldir?’ derler.*”¹¹⁹ Ayette geçen sözleri sarf eden Kureyş ileri gelenlerinden birisidir.¹²⁰ Kureyş aristokratları ayette geçen “Makâmen” (مقاما) ve “Nediyen” (ندية) ifadesi ile servetleri, yaşam tarzlar, toplandıkları meclislerini kast etmektedirler.¹²¹ Mekke dönemi boyunca Müslümanların Mekkeli inkârcılar karşısındaki sosyal konumu bilinen bir gerçektir. Bir tarafta şehrin yönetici ve zenginleri olarak İslâm muhalifleri, diğer taraftan çoğunluğu fakir ve zayıf Müslümanlardan oluşan yeni dinin mensupları bulunmaktadır. Bu karşılaştırma Muhaliflerin sosyal statüsünü açık bir şekilde gözler önüne sermiştir.

5. Statü Farkının Gözetilmesinde Hz. Peygamber’in Uyarılması

Yukarıda Kureyş’in Araplar içerisinde seçkin bir konuma sahip olduklarını ifade ettik. Özellikle Kureyş’in liderleri toplumu yönlendirme kabiliyetine sahiptiler. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, liderlerin İslâm’ı kabul etmeleri

¹¹⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX. 258-259; es-Suyutî, *Lübâbu’n-Nukûl*, s. 114.

¹¹⁶ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX. 262; es-Sa’lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, IV. 150; el-Vâhidî, *Esbâbu’n-nüzûl*, s. 218; es-Suyutî, *Lübâbu’n-Nukûl*, s. 114.

¹¹⁷ En’âm, 6/52-53. Ayrıca bkz: Kehf, 18/27-28.

¹¹⁸ Ebu’l A’lâ Mevdûdi, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1997, III. 128.

¹¹⁹ Meryem, 19/73.

¹²⁰ el-Mâveridî, *en-Nuketve’l-Uyûn*, V. 252; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, V. 258; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXI. 246; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII. 501; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, II. 348; el-Vâhidî, *el-Vesît*, III. 193.

¹²¹ es-Sa’lebî, *el-Keşfuve’l-Beyân*, VI. 228; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, V. 258; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, II. 348; el-Vâhidî, *el-Vesît*, III. 193.

için bulduğu her fırsatı değerlendiriyordu. Zira Kureyş İslâm'ı kabul ederse, Mekke'nin tamamı başta olmak üzere civar kabilelerin de İslâm'ı kabul edeceğini biliyordu. Bunun için ısrarla onları İslâm'a davet ediyordu. Öyle ki bu isteğinden dolayı ilahî uyarıya maruz kaldı: “*Surat astı ve döndü; âmâ geldi diye. Ne bilirsin belki o arınacak? Yahut öğüt dinleyecek de öğüt, kendisine yarayacak. Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince; Sen ona yöneliyorsun. Onun arınmamasından sana ne? Fakat koşarak sana gelen, Saygılı olarak gelmişken, Sen onunla ilgilenmiyorsun. Hayır, (olmaz böyle şey); o (ayetler), bir hatırlatmadır. Dileyen onu düşünüp öğüt alır.*”¹²²Olayın perde arkasını bildiren rivayetlere göre Hz. Peygamber, Mekke ileri gelenlerinden Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, Utbe ve Şeybe b. Rebî'a, Ümeyye b. Hâlef, Abbâs b. Abdülmuttalib'in içlerinde bulunduğu bir grubu İslâm'a davet ettiği sırada ileri gelenlerden olmayan üstelik âmâ birisi olan Abdullah b. Ümmi Mektûm Kur'ân'dan bir şeyler okumasını istedi. Bu davranışı, liderleri davette yakaladığı fırsatı kaybetmek istemeyen Hz. Peygamber'in hoşuna gitmedi ve liderleri tebliğ vazifesine devam etti. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler nâzil oldu.¹²³ Bu ifadeler İslâm'ın yerleştirmek istediği esasların diğerlerinden farklı olduğunu çeşitli açılardan ortaya koymaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber'e vazifesinin tebliğ etmekten ibaret olduğu hatırlatılarak, davet karşısında sosyal statünün hiçbir öneme haiz olmadığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Mekke aristokratlarına beklenti içerisinde oldukları ayrıcalık taleplerinin gerçekleşmeyeceği bildirilmiştir. Davet karşısında sosyal statüsü ne olursa olsun her kes eşittir. Asıl önemli olan arınmış bir kalple samimi bir şekilde Allah'a yönelmektir.

Yukarıda ifade edilen ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla lider ve zenginlerden oluşan bir grup birlikte hareket ederek İslâm davetine karşı çıktılar. Zenginler kendi servetlerini, liderler ise mevkilerini korumak için Müslümanlara karşı sert bir muhalefet içerisine girdiler.

SONUÇ

Hz. Muhammed'e risalet vazifesi verilmesi ile birlikte nâzil olan ayetlerin ilk muhatabı Mekke toplumu oldu. Davet sürecinde nâzil olan ayetlerde toplum doğrudan muhatap alınmıştır. Ayetlerin muhataba dönük ifadeleri Müslümanların teşvik edilmesi, inkârcıların ise uyarılması şeklindeydi. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e şiddetle karşı çıkan inkârcılar aynı sertlikte ayetlerin ikazına maruz kaldılar. Ayetlerde inkârcılar içerisinde özellikle servet sahibi liderlerden oluşan İslâm karşıtı muhalefete çeşitli göndermeler yapılmıştır. Bunlar içerisinde *mele*,

¹²² Abese, 80/1-12.

¹²³ es-Sa'lebî, *el-Keşfuve'l-Beyân*, X. 130; el-Mâverdî, *en-Nuketve'l-Uyûn*, VI. 202; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI. 313-314; el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 449; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, X. 26; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXII. 69; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, III. 601; es-Suyutî, *Lübâbu'n-Nukûl*, s. 286.

mütref, ekâbir, istekber gibi ifadelerin kullanılması, Mekke’de üst tabaka olarak nitelenebilecek sosyal statüsü yüksek bir grubun var olduğuna ve bunların İslâm karşıtı muhalefette etkin rol oynadığına işaret etmektedir. Böylece Mekke’nin fethine kadar devam eden muhalefetin sağlam bir zemine sahip olduğu, özellikle toplumda itibar sahibi ileri gelenlerden önemli bir grubun servetleri ile birlikte İslâm’ın yayılması karşısında var güçleriyle mücadele ettikleri ayetlerden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDUH**, Muhammed, *Tevhid Risâlesi*, Çev: Sabri Hizmetli , Fecr Yay., Ankara 1986.
- ABDULBÂKÎ**, Muhammed Fuad, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l’Hadîs, Kahire h.1364.
- ABDURRAHMAN B. EBÎ HÂTİM**, el-Hanzalî, er-Râzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1987.
- ALBAYRAK**, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şûle Yay., İstanbul 2011.
- ALÎ**, Salih Ahmed, *Hicâz fî Sadri’l-İslâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1990.
- AYAS**, M. Rami, *Kur’ân-ı Kerim’de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1979.
- ATEŞ**, Ali Osman, *İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- ATEŞ**, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim Meali*.
- BELÂZURÎ**, Ahmet b. Yahya, *Ensâbu’l-Eşrâf*, Tah., Muhammed Hamidullah, Dâru’l-Meârif, Mısır trz.
- el-BEĞAVÎ**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd, *Meâlimu’t-Tenzil*, DâruTaybe, Riyad h.1409.
- BEYDUN**, İbrahim, *el-Hicâzve’d-Devletü’l-İslâmiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut 1995.
- BOZKURT**, Nebi-KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Mekke”, *DİA*, Ankara 2003.
- EL-BUTÎ**, Said Ramazan, *fikhu’s-Siyre*, Çev:Ali Nar, Gonca Yay., İstanbul 1992.
- CEVÂDALÎ**, *el-Mufasssal fî Târihu’l-Arab Kable’l-İslâm*, y.y., 1993.
- CHELHOD**, Joseph, Hicret Öncesi Mekke’de Kapitalizm”, Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- ÇAĞATAY**, Neşet, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957.

- ÇAĞRICI**, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, İstanbul 1991.
- ÇELİK**, İbrahim, *Kur’an’da Peygamberlere Karşıt Güçler*, Kendi Yay., Bursa 2001.
- ÇELİKKOL**, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.
- DAYF**, Şevki, *el-Asru’l-Câhili*, Dâru’l-Mearif, Kahire, trz.
- DERVEZE**, İzzet, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011.
- EBÛ HAYYÂN el-ENDÛLÛSÎ**, *Tefsîru Bahri’l-Muhît*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- EMİN**, Ahmed, *Duha’l-İslâm*, Mektebetü’l-Üsra, Kahire 2003.
- EYÛP SABRÎ PAŞA**, *Mir’âtu Haremeyn*, Tah. Abdülaziz Bayındır, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986.
- el-EZRÂKÎ**, Ebu’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fî hâmine’l-Âsâr*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Mektebetü’l-Esedî, y.y., 2003.
- el-FÂKİHÎ**, Ebu’l-Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ahbâru Mekke fî Kâdimi’d-Dehr ve Hadîsihi*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut 1994.
- el-FÂSÎ**, Muhammed b. Ahmed, *el-İkdü’s-Semîn fî Târihi’l-Beledi’l-Emîn*, Tah., Fuad Seyyid, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1986.
- FAZLUR RAHMAN**, *Ana Konuları ile Kur’an*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ankara 1987.
- _____, *İslâmiyet ve İktisadî Adalet Meselesi*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1976.
- GAZZALÎ**, Muhammed, *Fikhu’s-Sîret*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire 2000.
- İBN HABÎB**, Ebû Cafer Muhammed, *Kitâbu’l-Munammak fî Ahbâri Kureys*, Tah., Hurşîd Ahmed Farık, Âlemu’l-Kutub, Beyrut 1985.
- İBN HALDÛN**, Abdurrahmân b. Haldûn, *Dîvânü’l-Mübtedâve’l-Haber fî Târihi’l-Arabve’l-Berber ve men Âserehum min Zevi’l-Sultâni’l-Ekber*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2000.
- _____, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- İBN HAVKAL**, Ebu’l-Kâsım, *Kitâbu Suretu’l-Arz*, Leiden 1938.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretu Ensâbi’l-Arab*, Tah. Abdü’s-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru’l-Meârîf, Kahire trz.

- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâtim Muhammed, *es-sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru Hulefâ*, Dâr ibn Haldûn, İskenderiye trz.
- İBN HİŞÂM**, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Hiz. Muhammed'in Hayatı: es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Çev. İzzet Hasan ve Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara trz.
- İBN İSHÂK**, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Ahmed Ferîd el-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İBN KESİR**, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.
- _____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâr Hicr, Riyad 1997.
- İBN SA'D**, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Tah., Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 2001.
- İBNU'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-İslâmî, trz.
- İBNU'L-ESİR**, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Tah. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İBNU'L-KELBÎ**, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *Kitâbu'l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara trz.
- HALEFULLAH**, Muhammed Ahmed, *Hiz. Muhammed ve Karşit Güçler*, Çev. İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992.
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993.
- _____, “el-İlâf veya İslâm'dan önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİF Dergisi*, c. 9, Ankara 1961.
- KILIÇ**, Ünal, “Dini İçerikli Ekonomik bir Kavram: Hums”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8/1, Sivas 2004.
- el-KURTUBÎ**, EbûAbdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006.
- LAMMENS**, H., “Mekke”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1957.
- MARSHALL**, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
- el-MÂVERDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüketuve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- _____, *A'lâmu'n-Nubuvve*, Mektebetu Mültezeme, Kahire h.1330.

- MES'ÛDÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2011.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Çev: İsmail Kaya, Osman Cilacı, Beyan Yay., İstanbul.
- en-NEDVÎ**, Ebu'l-Hasen Ali, *Rahmet Peygamberi*, Çev. Abdulkerim Özaydın, İz Yay., İstanbul 2005.
- _____, *A'lâmu'n-Nubuvve*, Mektebetu Mültezeme, Kahire h.1330.
- en-NESEFÎ**, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrut 1998.
- RÂZÎ**, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- es-SA'LEBÎ**, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- es-SEMERKANDÎ**, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- es-SUYÛTÎ**, Celâluddîn Abdurrahmân, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003.
- _____, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessesetu'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- et-TABERÎ**, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001.
- _____, *Târîhu't-Taberî*, Tah., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Me'ârif, Kahire trz.
- ÖNKAL**, Ahmet, *Resulullâhın İslâm'a Davet Metodu*, Esra Yay., Konya 1993.
- WATT**, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986.
- _____, *Hz. Muhammed: Peygamber ve Devlet Kurucu*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, Ankara 1963.
- el-VÂHİDÎ**, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam 1992.
- _____, *el-Vesît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- YAZIR**, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- YENİÇERİ**, Celal, *İslâm Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, İFAV Yay., İstanbul 1996.

İSLÂM KARŞITI MUHALEFETİN TEŞEKKÜLÜNDE SOSYAL STATÜ ETKİSİNİN
MEKKÎ AYETLERE YANSIMASI

ez-ZECCÂC, Ebû İshak İbrahim, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* (Sîretu A'lâmu'n-Nubelâ), Tah. Beşâr Avvâd Ma'ruf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

ez-ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vicûhi't-Te'vil*, Riyad 1998.

ZEYDAN, Corci, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî*, Dâru'l-Hilâl, Kahire 2001.

BEU SBE Dergisi
Cilt: 2 Sayı: 1 Aralık 2013

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Cengizhan BARUT ** Zafer YILDIZ***

ÖZET

Bu çalışmada Bitlis ili turizm potansiyeli tespit edilerek il ve bölge ekonomisi açısından kullanılabilirliğinin tespiti amaçlanmıştır. Çalışma ile ilgili literatür taraması ve istatistiki veriler yanında bölge hakkında ilgili kurum ve kuruluş temsilcileri ile de görüşülmüştür. Amaç doğrultusunda TRB2 bölgesinin sosyal ve ekonomik durumu analiz edilmiş ve turizm sektörü açısından bölge illeri karşılaştırılmıştır. Bitlis ilinin turizm arz potansiyeline sahip olduğu düşünülen turizm varlıkları envanteri çıkarılmış ve Bitlis ili turizm sektörü SWOT analiz yapılmıştır. Son olarak Bitlis ilinde turizm sektörünün harekete geçirebilmesi için politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Bitlis Turizm, Bölgesel Kalkınma, TRB2 Turizm.

EVALUATION OF TOURISM SUPPLY POTENTIAL OF BITLIS ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF TRB2 REGION

ABSTRACT

In this study We aimed to confirm the tourism potential of the provincial Bitlis and its usability in the sence of district economy. In addition to literature review and statistical date, We negotiated with corporation and public agents related to this study.

For this purpose; the situation of the area TRB2 has been cities from the point of tourism scutor. The resources of sightseeing has been analyzed and compared with other cities from the point of tourism sector. The sources of sightseeing has been taken inventory which thought to have tourism potential in Bitlis and the SWOT has been analyzed. Finally; Politic suggestions have been made to actuate tourism sector in Bitlis.

Key Words: Tourism, Tourism of Bitlis, Regional Development, TRB2 Tourism.

* Bu çalışmanın ana çatısı yazarın 2013 yılında yayınlanan yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır.

** Bitlis Eren Üniversitesi-Tatvan Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi cebrt@hotmail.com

*** SDU-İİBF-İktisat Bölümü Öğretim Üyesi zaferyildiz@sdu.edu.tr

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. GİRİŞ

Tüm dünyada gelişmiş veya gelişmekte olan her ekonomide gelişmiş ve geri kalmış bölge sorunu mevcuttur. Türkiye de bu noktada bu dengesizliklerden ciddi boyutta etkilenmektedir. Yapılan son çalışmalara göre Türkiye'nin en geri kalmış bölgeleri arasında yer alan TRB2 bölgesi Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illerini için alan bölge olarak tanımlanmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Ajansı (DAKA) tarafından 2012 faaliyet raporunda, vizyonu: “*Yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile beşeri sermayesini katılımcı bir anlayışla harekete geçirerek, 2023 yılında sosyal ve ekonomik refahını ülke ortalamasının üzerine çıkarmış ve bu refahtan her bireyin adil bir şekilde faydalandığı, doğayla barışık bir bölge olmak*”, misyonu “*TRB2 Bölgesi’nde yerel potansiyelleri, kaynakları ve imkânları katılımcı bir yaklaşımla harekete geçirerek sürdürülebilir bir kalkınmayı sağlamak*” şeklinde belirlenmiştir. Bölgenin sosyal ve ekonomik olarak kalkınmasının sağlanması ve diğer bölgelerle arasında bulunan gelişmişlik farklarının azaltılması için kendi iç dinamiklerinden öncelikle faydalanması gerektiği bir gerçektir. Bu gerçekliği desteklemek adına bölgenin sahip olduğu ve öncelikle sosyal ve ekonomik kalkınmanın temel itici gücü olan maddi olanakları sağlama potansiyeline sahip dinamiklerin harekete geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Turizm sektörü, yapılan yatırımları çarpan etkisiyle büyütebilme kabiliyetine sahip bir sektör olması nedeniyle özellikle geri kalmış ülke ve bölgeler açısından önemini her geçen gün arttırmaktadır. Özellikle istihdam yaratma kapasitesi oldukça yüksek olan turizm sektörü, geliştirildiği bölge sosyal ve ekonomik anlamda gelişmesine büyük katkı sağlarken, bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılmasında da önemli bir araç olduğu kabul edilmiştir. Ancak turizm sektörünün gelişebilmesi turistik arz potansiyeline sahip olmakla mümkün olmaktadır ve bu da insan eliyle yapılabilecek bir şey değildir. Bu durumda turizmin gelişmesi gereken bölgeler bu potansiyele sahip olmalıdır. Bu noktada özellikle Bitlis ili için sahip olduğu turizm arz potansiyeli ile dikkat çekmektedir. Hem Bitlis hem de TRB2 için önemli bir kaynak olma özelliğine sahip olan il’de bu potansiyelin harekete geçirilmesi sosyo-ekonomik kalkınma noktasında önce Bitlis’i sonrasında ise TRB2’yi geliştirebilecektir. Bu potansiyelin kamu sektörü öncülüğünde hareketlendirilmesi, hem il hem de bölge için sosyo-ekonomik kalkınma için gerekli olan dinamiği oluşturabilecektir. Çalışmanın amacı, bahsi geçen bu potansiyeli tespit etmek ve bölgenin SWOT analizini yaparak bu potansiyelin harekete geçirilmesi için önerilerde bulunmaktır. Bunun için öncelikle turizm ve turist kavramı tanımlanarak türleri hakkında bilgi verilmiş, bölgesel kalkınma ve turizm ilişkisine değinilmiş ve TRB2 bölgesinin sosyo-ekonomik analizi yapılmıştır. Bölge illerinin turizm sektörü verileri karşılaştırılmış ve son olarak da Bitlis ili turizm sektörünün SWOT analizi yapılarak geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca çalışma ile ilgili Bitlis İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Bitlis İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Tatvan Ticaret ve Sanayi Odası, İşkur Bitlis İl Müdürlüğü ve Ahlât Belediyesi temsilcileri ile de görüşülmüştür.

2. TURİZM VE TURİST KAVRAMI

Turizm kelimesinin kökeni Latince de dönme anlamına gelen “tornus” kelimesine dayanmaktadır. İngilizcedeki, hareket edilen yere dönmek şartıyla yapılan kısa ya da uzun süreli seyahatleri ifade eden “tour” deyiimi de bu sözcükten türemiştir (Özgüç, 1998:9). Kökü ilk çağlara kadar uzanan turizm faaliyetleri zaman içerisinde giderek artmış ve bu artışa bağlı olarak daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. İlk ortaya çıkış amacı

gezme, dinlenme, sağlık ve dini sebepler olan turizm, günümüzde birçok alanı etkileyen çok boyutlu bir sektör haline gelmiştir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra, etkileri ve hacmi genişleyen turizm sektörü, bilimsel açıdan ekonomik ve sosyal bilimler içinde yer almaya başlamıştır. Bu sebepten dolayı turizmi değerlendirirken sadece sosyal ve kültürel boyutuyla değer, ülkelerin demeler bilançosuna, istihdama ve gelirlerine yaptığı katkılardan dolayı ekonomik boyutuyla da incelemek gerekmektedir. İnsanlar yüz yıllar boyunca çeşitli amaçlarla buldukları yerlerden başka yerlere doğru hareket etmişlerdir. Kişilerin çeşitli amaçlarla yaptıkları bu seyahatler zaman içerisinde turizm olarak adlandırılmış ve gezinin niteliğine göre türlere ayrılmıştır. Yüzyıllar önce başlayan turizm hareketleri günümüz ağdaş dünyasında yeni anlayışlar ve yeni yöntemler kazanmıştır. Turizmin, özünde zevk ve eğlenmek amacı olan bir faaliyet olmasına rağmen eğlenme, dinlenme ve boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla yapılan tüm seyahatler turizm olarak düşünülmemelidir (Burkart-Medlik, 1992:40). Bu sebepten dolayı turizmde seyahat ve konaklama birlikte ele alınması gerekmektedir. Bütün bu tanımlar doğrultusunda turizmi en geniş anlamıyla tarif eden Hasan Olalı'ya göre (1990:6) turizm, "insanların kendi konaklama yerleri dışında sürekli yerleşmemek, özellikle politik ve ticari bir amaç gtmemek üzere, liberal bir atmosfer içinde; iş, merak, din, sağlık, spor, dinlenme ve kültür gibi amaçlarla veya aile ziyareti, kongre, seminerlere katılmak gibi nedenlerle, kişisel veya toplu bir şekilde yaptıkları seyahatlerden ve gittikleri yerde 24 saati aşan konaklamalardan ortaya çıkan iş ve ilişkileri kapsayan endüstri ve sosyal bir olaydır". Eğer turizm, "müşteri çekmek ve müşteriye hizmet etmek bilimi, sanatı ve ticareti" (Mcintosh, 1975:11) olarak düşünülürse o zaman turizm, "ağır ve entegre bir hizmet endüstrisi"(Olalı, 1990:6) haline gelmektedir. Turist kavramı ise, geniş manada "turizm faaliyetine katılan insan" olarak tanımlanabilir. Turist, turizm olayına yol açan ve bu olayın odak noktasını oluşturan kavramdır. Birleşmiş Milletler rgt turisti şu şekilde tanımlamaktadır, "g niteliğinde olmamak üzere, olağan oturduğu yer orası olmayan bir ülkeye 24 saatten az olmamak ve 12 aylık bir dönemde 6 aydan fazla kalmamak koşulu ile gelen ve geldiği yerde, gezi, spor, eğlence, dinlenme, sağlık, aile ilişkisi, öğrenim, hac veya iş nedenleriyle bulunan kişiye; ırk, cinsiyet, dil, din bakımından ayırım yapılmaksızın turist denir"(Ağaoğlu, 1994:25). Turistin daha geniş bir tanımı şu şekilde yapılabilir (Kozak vd., 1997:4); "belirli gelire ve boş zamana sahip, konaklama, yeme- içme gibi somut, dinlenme-eğlenme, merak kültür ve eğitim, spor vb. gibi somut amaçlarla sürekli yaşadığı bölgeden başka bir bölgeye seyahat eden ve gittiği bölgede en az bir gece konaklayan, ekonomik anlamda tüketicisi olan kişi ya da kişiler topluluğudur". Turizm sektörü, her geçen gün daha büyük bir hızla değerien, kendini yenileyen ve tüm dünyada sürekli gelişme gösteren bir sektör haline gelmiştir. Dünya turizm örgütünün tahminlerine göre, önümüzdeki 20 yıl içerisinde turizm sektörü, en hızlı büyüyecek ve gelişmesini devam ettirecek sektör olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde turizm pastasının 2020 yılı itibariyle ise yaklaşık 2 trilyon \$ olacaktır. Bir hizmet sektörü olan turizm sektörünün her geçen gün daha fazla ilgi görmesinin altında yatan asıl neden, bu sektörün hem ekonomik hem de sosyal etkileridir. İstatistiklere göre, uluslar arası turizme katılan insan sayısı 1950 yılında 25 milyon iken bu sayı 1999 yılında ortalama yıllık %7 büyüyerek 657 milyona ulaşmıştır. Aynı dönemde uluslararası turizm gelirleri, uluslar arası ulaşım harcamaları sayılmaksızın yılda ortalama 512 civarında artış göstermiştir. 2000 yılı itibariyle turizme katılan insan sayısı 698 milyon kişiye ulaşmıştır (Tavmergen, 2002:13).

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3. TURİZM TÜRLERİ

Turizm türlerini incelemeyen önce iç ve dış turizm kavramlarını tanımlamakta fayda bulunmaktadır. Turizmin türleri belirlenirken farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır.

3.1. Turistik Olay Ve İlişkilerin Oluştığı Yere Göre Turizm Türleri

❖ **İç Turizm:** Kişilerin kendi ülke sınırları içerisinde, turistik amaçlı yaptıkları seyahatlere denilmektedir. Pasaport ve vize gibi izin belgeleri gerektirmeyen ayrıca yabancı dil bilgisi ve döviz ihtiyacı olmadan rahatça yapılabilen iç turizm, ulusal gelirin bölgelerarası dağılımına önemli bir katkı sağlar.

❖ **Dış Turizm:** Kişilerin kendi ülkeleri dışındaki ülkelere turistik amaçla yaptıkları seyahatlere denilmektedir. İç turizmden farklı olarak, yabancı dil, döviz ve pasaport gerektirmektedir.

3.2. Turistlerin Amaçlarına Göre Turizmin Türleri

Turizm faaliyetlerine katılan her kişinin turistik seyahatlere katılma amacının aynı olduğunu söylemek imkânsızdır. Her birey kendi zevk ve tercihlerine uygun olan alanlarda faaliyette bulunmak amacıyla seyahat edecektir. Bu durum ise, turistlerin gidecekleri yere karar verirken ilgi alanlarına uygun arz potansiyeli olan bölgeleri seçmelerine sebep olur. Turistlerin amaçlarına göre turizm türlerini sınıflandırmak gerekirse bunu şu şekilde yapabiliriz;

❖ **Deniz ve Yat Turizmi:** Bütün dünya’da turist talebinin en fazla olduğu turizm türü deniz turizmidir. Kum, deniz ve güneş üçlemesinin oluşturduğu bu turizm çeşidi, aynı zamanda kurvaziyer ve yat turizmi kavramlarını da içine almaktadır (Öztaş, 2002:24). Dünya turizminde son yıllarda yat turizmi hızlı bir gelişme göstermektedir. Yatçılık, limanlar 20 arasında düzenli yolcu ulaşımı sağlamaktan çok gezi, eğlence, dinlenme ve spor amacıyla az sayıda kişinin hizmetine sunulan ve pek büyük olmayan gemilerle yapılan turistik ve ticari amaçlı bir faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Acuner, 2006:26).

❖ **Sağlık Turizmi:** Tarihin ilk çağlarından beri insanların sağlık amacıyla özellikle termal suların bulunduğu yerlere gittikleri bilinmektedir (Kozak vd., 1997:14). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insanlar, aşırı sanayileşme, kentleşme ve kent yaşamının yarattığı çevre ve hava kirlenmesi, stres ve günlük hayatın yorgunluğu gibi sorunlarla insan sağlığının bozulması, işgücü verimini düşürmesi sağlık turizmine olan ilginin her geçen gün biraz daha artmasına sebep olmaktadır (Göksu, 2002:17). Sağlık nedeniyle turizme katılma, aşağıda belirtilen biçimlerin doğmasına yol açmıştır (Akat, 2000:19).

❖ **Kongre Turizmi:** Kongre turizmi, kişilerin daimi konakladıkları veya çalıştıkları yerler dışında uzmanlık gerektiren bilimsel alanlarda veya meslek kollarında, belirli bir konuda bilgi alışverişi yapmak amacıyla bir araya gelmelerinden ortaya çıkan seyahat, konaklama olay ve ilişkilerinin tümüdür (Aymanıkuy, 2003:6).

❖ **İnanç Turizmi:** İnanç turizmi, insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına inanç çekim merkezlerine, dini inançlarını tatmin etmek amacıyla yaptıkları ve bu seyahatleri sırasında

genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür (Akat, 2000:22-23).

❖ **Mağara Turizmi:** Mağaralar, jeolojik yapı itibariyle karbonatlı formasyonlardan oluşmaktadır. Mağara turizminde temel amaç, bu tür doğa harikalarının koruma-kullanma dengesi çerçevesinde turizme kazandırılmasıdır (Öztaş, 2002:26). Bu turizm türü 1950'lerde ortaya çıkmış, ilgi çeken bir turizm ve spor türüdür. Speleoterapi sözcük anlamıyla yeraltı tedavisi anlamına gelmektedir. Mağaralar içindeki sıcak su kaynaklarından yararlanılarak yapılan bir tedavi şeklidir (Acuner, 2006:23). Bu yönüyle sağlık turizmine de yakınlık göstermektedir.

❖ **Kış ve Dağ Turizmi:** Kış turizmi, odayında kayak sporunun bulunduğu ve buna uygun karlı ve eğimli alanlara yapılan seyahatleri, konaklama ve diğer hizmetlerden yararlanmayı kapsayan faaliyet ve ilişkilerin bütünü olarak tanımlanabilir (İncekara, 1998:3). Dağ turizmi ise, dağlık ortamda bulunma, dinlenme ve tatil ile dağ sporları yapma uğraşlarını kapsayan bir turizm hareketidir.

❖ **Av Turizmi:** Av kaynaklarının yerli ve yabancı avcılarının kullanımına sunulması, bu kaynakların estetik ve turistik yönlerden değerlendirilmesi suretiyle ülke ekonomisine katkı sağlamayı amaçlayan turizm faaliyeti olarak tanımlanabilir (Öztaş, 2002:27).

❖ **Yayla Turizmi:** Kentlerdeki yoğun çalışma ortamından uzaklaşarak doğa ile iç içe yaşamak ve doğal çevrede dinlenmek amacı ile tercih edilen turizm türüdür (Acuner, 2006:21).

❖ **Tarih Turizmi:** Tarihsel yönden önem taşıyan bölgelere yönelik turizm etkinlikleri tarih turizminin ilgi alanına girmektedir. Alanında profesör unvanını almış yabancı tarihçilerin de rehberlik ettiği bu turizm çeşidinde, çok ayrıntılı bir inceleme gezisi haline gelmiş turlar düzenlenmektedir (Akat, 2000:29).

❖ **Kültür Turizmi:** Kültür turizm, kültürel mirasın pazarlanması olarak tanımlanabileceği (Woods, 2000:4) gibi "insanların bir yörenin, bölgenin ya da ülkenin sosyal, tarihsel, sanatsal, bilimsel yaşam biçimi değerlerini görme, tanıma ve öğrenme güdüsü ile seyahat etmeleri" olarak da tanımlanabilir (Acuner, 2006:24). Merak yanında çeşitli zevklere uzanan kültür turizmi, yöre gezileri ve turlar halinde uygulanır. Kültürel turizm aktiviteleri; Tarihi ve ören yerleri ziyaretleri turizmi, Kültürel yöreleri gezme turizmi, Doğal varlıkları gezme turizmi (Doğa Koruma Sahaları-Milli Parklar) ve Dinsel turizmdir (Bayer, 1992:24).

3.3. Gelir Seviyesine Göre Turizm Türleri

Turistik faaliyete katılan insanların gelir gruplarının farklı olması nedeniyle her gelir grubuna hitap eden turizm faaliyetleri de farklı olacak şu şekilde sınıflandırılabilir;

❖ **Sosyal Turizm:** Sosyal turizm, satın alma gücü az veya sınırlı halk gruplarının özel bazı önlem ve teşviklerle turizm olayına katılmalarıdır (Akat, 2000:19). Sosyal turizm kapsamında yer alan toplumsal gruplar şöyle sıralanabilir; emekliler, memurlar, işçiler, gençler, bedensel engelliler, esnaf ve zanaatkarlar ve çiftçiler (Öztaş, 2002:29).

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

❖ **Lüks Turizm:** Lüks turizm ise, sosyal turizmin tersine satın alma gücü oldukça yüksek olan kişi ve grupların katıldığı turizm türüdür. Bu turizm türü, ekonomik gücü ve geliri fazla olan toplum kesimlerinin turizm aktivitelerine katılmalarını kapsamaktadır.

3.4. Yaş Gruplarına Göre Turizmin Türleri

❖ **Gençlik Turizmi:** Turistik hareketlere katılma düzeyi konusunda yapılan araştırmalar, genellikle turistik hareketlere katılma düzeyinin genç yaşlarda daha yüksek olduğunu, yaş arttıkça turistik hareketlere katılma eğiliminin azaldığını göstermektedir. Gençlerin turistik hareketlere katılma düzeyinin diğer yaşlardan daha yüksek olması onların psikolojik özellikleriyle ilgilidir. Gençler psikolojik yapıları itibarıyla harekete, maceraya ve değişime daha açıktırlar (Doğan, 1992:7). Mütevazı geliri olan genç insanlara kendi ülkelerinin ve dünyadaki diğer ülkelerin doğal ve kültürel mirasını görebilmeleri, oralandaki gençlerle tanışabilmeleri için kurulan gençlik hostellerinde 1919 yılında dünyada birçok problem olmasına rağmen geceleme sayısı 60.000, 1920’de 186.000, 1921’de ise 500.000 olarak gerçekleşmiştir (Garrido, 1992:17).

❖ **Orta Yaş Turizmi:** Henüz çalışma, üretme döneminde bulunan 25–60 yaş insanların katıldığı turizm aktivitelerine “yetişkin ya da orta yaş turizmi” denir (Öztaş, 2002:31).

❖ **Üçüncü Yaş Turizmi:** Kişinin aktif üretim sürecinden çıktığı ve çeşitli amaçlar için kullanabileceği boş zamana sahip olduğu devreye üçüncü yaş dönemi denir. Bu döneme ait yaş gruplarına sahip olan tüketicilerin oluşturduğu turizme de “üçüncü yaş turizmi” denilmektedir. (Ahipaşaoğlu, 2001:59).

3.5. Katılanların Sayısına Göre Turizmin Türleri

Turizm faaliyetine katılanların sayısına göre bir sınıflandırma yapmak gerekirse, bunu aşağıdaki şekilde yapabiliriz (Öztaş, 2000:32-33);

❖ **Bireysel Turizm:** Seyahat eden bireylerin herhangi bir turizm dağıtım kurumuna bağlı kalmaksızın özgürce kendi seyahat programlarını hazırladıkları türden esnek turizmdir.

❖ **Kitle Turizmi:** II. Dünya savaşından sonra dünyada sağlanan genel barış ortamı ve teknolojinin, ulaştırma araçlarını geliştirmesi, hızlandırması, güvenli ve ucuz hale getirmesinden sonra insanların büyük kitleler halinde katıldıkları turizm türüdür.

❖ **Grup Turizmi:** Toplumu oluşturan ve ortak paydaları olan çeşitli kesimlerin turizme birlikte katılmaları ile oluşan turizm türüdür. Belirli; öğrenci grupları, dernek üyeleri, meslek organları ve benzerlerinin katılımı ile gerçekleştirilen bu turizm türüne katılanların sayıları, 11–16 arasındadır.

4. BÖLGESEL KALKINMA VE TURİZM SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ

Turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın başlaması veya devam etmesini sağlamak ve özellikle istihdam imkânlarını arttırmak açısından oldukça önemlidir. Kimi ülkeler turizm sektörüne bu açıdan

bakarken kimi ülkeler ise turizmin geliştiği bölgeye getirisinden ziyade götürüsü olduğu düşüncesini savunmaktadırlar (Karaçor, 1998:207). Turizm sektörünün gelişmesi, istihdam, milli gelir, dış ödemeler dengesi, bölgesel dengesizliğin azaltılmasına katkı sağlama, devlet gelirlerinin arttırılması ve diğer sektörlerin de gelişimine katkı sağlaması gibi olumlu etkileri yanında ekonomik ve sosyal yaşantı ve doğal çevre üzerinde olumsuz etkileri de vardır. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde, turistik faaliyetler doğal çevrenin zarar görmesine, tarihi sit alanlarının, havanın, suyun ve denizin kirlenmesine yol açabilmektedir (İlkin-Dinçer, 1991:39). Turizmin olumlu ve olumsuz etkileri aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir.

Tablo 1: Turizmin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Fayda/ Maliyet	Ekonomik	Sosyal	Çevresel
Olumlu etkiler	<ul style="list-style-type: none"> •Yeni ulaşım bağlantıları •Yeni rekreasyonel alanların geliştirilmesi •Alish-veriş olanaklarının genişlemesi •Gelir ve istihdam olanaklarının artması •Vergi gelirlerin artması 	<ul style="list-style-type: none"> • Bireylerarası ilişki düzeyinde genişleme • Eğitim ve sağlık hizmetlerinde ilerleme • Kültürlerarası değerlerin tanınma düzeyinin artması 	<ul style="list-style-type: none"> • Çevreye yönelik koruma bilincin artması • Flora ve faunanın korunması
Olumsuz etkiler	<ul style="list-style-type: none"> •Enflasyon •Altyapı yatırımı gereksiniminin artması, bu yatırımların çok pahalı olması ve bunu büyük oranda devletin üstlenmek zorunda kalması 	<ul style="list-style-type: none"> • Trafik yoğunluğunun artması • Aşırı kalabalıklaşma • Suç oranında artış • Kültürel yozlaşma ve bozulmalar • Güvenlik problemlerinin artması 	<ul style="list-style-type: none"> • Gürültü, hava ve su kirliliğinin artması • Doğanın tahrip edilmesi • Çöp, katı ve sıvı atık problemleri

Kaynak: Yağcı, 2003: 179.

Tablo 1’de ifade edilen olumsuz sonuçların ortaya çıkması, ekonomik sosyal, kültürel pek çok yararı olan turizmin iyi kontrol edilememesi halinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür sorunlarla karşılaşmamak için alınması gereken tedbirler ise şunlardır (Meydan, 1998:83-84);

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- ❖ *Kaynakların sürekli ve dengeli kullanımının sağlanması*
- ❖ *Aşırı tüketim ve atık miktarının azaltılması*
- ❖ *Planlama ile turizm gelişiminin çevresel etki değerlendirmesinin bütünleştirilmesi*
- ❖ *Doğal, sosyal ve kültürel çeşitliliğin korunması ve arttırılması*
- ❖ *Yerel toplumda sürekli iletişimin sağlanması ve sürdürülebilirlik konusunda toplumun bilinçlendirilmesi*
- ❖ *Sürekli inceleme ve analiz çalışmalarıyla ortaya çıkabilecek sorunlara yönelik çözüm önerilerinin üretilmesi*

Yukarıda sayılan bu önlemler yoğun turistik faaliyet sebebiyle çevre üzerinde ortaya çıkan baskı ile doğru orantılı olarak artmalıdır.

5. TRB2 BÖLGESİ SOSYO-EKONOMİK ANALİZ

Etimolojik kökleri Latince “regio: çevre” anlamına gelen bölge kavramı, çok boyutlu, çok anlamlı ve sınırları oldukça zor çizilebilen bir kavramdır (İldırar, 2004:8). Bölge kavramı bazen bir kentin birkaç mahallesini ifade etmek için kullanılırken bazen bir ülkenin birkaç ilinin oluşturduğu alanı, bazen de birkaç ülkenin oluşturduğu bir coğrafyayı ifade etmek için kullanılabilir (Altay, 1992:199). Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve toplumsal dinamizmi ülke geneline dengeli bir şekilde yaymak ve bölgeler arası gelişmişlik farkını en aza indirebilmek için hükümetler hazırladıkları plan ve programlarla ekonomiye müdahale etmektedirler. Ancak çoğu zaman bu müdahale merkezi olması nedeniyle ve yeterli kaynak tahsisi yapılamaması nedeniyle amaçlanan başarıya ulaşamamaktadır. Bu durumda bölgenin yerel ekonomik kaynaklarının harekete geçirilmesi ön plana çıkan bir çözüm olarak görünmektedir (Öztürk, 2005:96).

Türkiye genelinde tüm iller için de sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması belirlenmiş olup iller gelişmişlik derecelerine göre beş ayrı gruba ayrılmıştır. Buna göre; Bitlis beşinci derecede gelişmiş iller arasında yer almıştır. Beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer alan illerin tümü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere 16 ili kapsamaktadır. Muş, Bitlis ve Van illerini de kapsayan beşinci derecede gelişmiş grubundakilerin tümü kalkınmada öncelikli iller kapsamındadır (Turizm Bakanlığı, 2010:18). 2000 yılı idari bölünüşüne göre İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin Büyükşehir ilçeleri dışında kalan ülke genelindeki toplam 872 ilçenin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması yapılmıştır. Ayrıca ilçeler gelişmişlik düzeyine göre 6 gruba ayrılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, en gelişmiş ilçelerin Marmara bölgesinde bulunduğu, bu bölgeyi sırasıyla Ege, Akdeniz, İç Anadolu, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin takip ettiği görülmektedir. Bu araştırmada da gelişmişlik düzeyi açısından son sırada yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan planlama illeri ve ilçelerinin gelişmişlik sıralamaları da alt kademelerdedir (Turizm Bakanlığı, 2010:19).

TRB2 Bölgesinin 2008 yılı itibari ile nüfusu 1.994.165 kişidir. 2008 TÜİK nüfus sayım verilerine göre, TRB2 Bölgesi nüfusu Türkiye nüfusunun yüzde 2,79'luk bölümünü oluşturmaktadır. Bölgenin toplam yüzölçümü 43.493 km² olup, ülke topraklarının % 5,34'ünü oluşturmaktadır. 2008 yılı TÜİK verilerine göre, 81 il içerisinde Hakkâri nüfusu en hızlı artan 3. ildir. Van 15., Muş 61. ve Bitlis 62. sırada yer almaktadır. Bölge düzeyinde bakıldığında, TRB2 bölgesi 26 bölge içinde nüfusu en hızlı

artan 11.bölgedir (DAKA, 2010:2). TRB2 Bölgesinde işsizlik oranı ülke geneline göre ortalamadan yüksektir. Bunun yanı sıra, mevcut istihdam ağırlıklı olarak tarım sektöründe olup, ücretler ülke ortalamasına göre daha düşük bir seviyededir. Ayrıca, mesleki beceri kazandırılması gereken geniş bir genç nüfus kitlesi mevcuttur. TRB2 Bölgesi, 425.000 toplam işgücü ile ülke işgücünde % 17,8'lik bir paya sahiptir. Bölgede hizmetler sektörü istihdam oranı (% 52,2) ülke oranının (% 49,5) üzerindedir. Sanayi sektörü istihdam oranı (% 13,7) ülke ortalamasının (% 26,8) altında iken, tarım sektörü istihdam oranı (% 34,3) ülke ortalamasının (% 23,7) üzerindedir. Ancak TRB2 Bölgesi için 2007 ve 2008 verileri karşılaştırıldığında; toplam işgücünde %14 civarında bir artış gözlenmektedir. Tarım sektöründeki istihdam oranı azalırken özellikle hizmet sektöründeki istihdam oranında bir artış olmuştur (DAKA, 2010:3-4). İllerdeki gelişmişlik düzeyini etkileyen bir diğer etmen de işgücüdür. İllerdeki mevcut ekonomik performansın sürdürülebilirliğini göstermesi açısından önemli bir gösterge olan işgücü kriterin de ilk üç sırada İstanbul, Ankara ve İzmir yer almaktadır. Bu illeri, diğer endekslerde de genel olarak yüksek sonuçlar alan Bursa, Antalya ve Kocaeli takip ederken, Konya ve Eskişehir işgücü kriterin de İGE'ye kıyasla daha üst sıralara çıkmaktadır. Son sıralarda yer alan illerin diğer endekslere benzer bir görünüme işaret etmesi ise, Türkiye'deki refah dağılımına ilişkin yapısal dengesizliklere işaret etmektedir (Eraydın vd., 2012:15).

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı'nın (BROP) müdahale alanında bulunan 12 NUTS II düzey bölgesi Kişi Başına Düşen Milli Gelir (KBDMG) anlamında değerlendirildiğinde bu bölgeler arasında da önemli gelişmişlik farkının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmede en üst sırayı TR 42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) alırken, 26. Olarak son sırayı alan ise TR A2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Karsa) bölgesi almaktadır. TRB2 bölgesi ise 25. Sırada yer almakta ve ancak sondan birinci olabilmektedir. Kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) tutarının illere göre karşılaştırılması yapıldığında; 81 il içerisinde, Van 72. Hakkâri 76. Bitlis 78. ve Muş 80. sırada yer almaktadır. Bölgenin kişi başına düşen GSYİH tutarı ülke ortalamasının %35'i kadardır (Turizm Bakanlığı, 2010:12).

Tablo 2: TRB2 Bölge İllerinde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (2001)

GSYİH	BİRİM				BÖLGE	TÜRKİYE
		Van	Muş	Bitlis		
Kişi Başı GSYİH	\$	859	578	646	749	2.146
Cari Fiyatlarla Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla						
Değer (Milyon)	TL	931.783.539	321.322.348	307.028.085	1.804.400.380	178.412.438.499
Paylar	%	0.5	0.2	0.2	1.0	100
Gelişme Hızı	%	52.7	56.4	51.1	51.1	43.2

Kaynak: Dinçer-Özaslan, 2004: 151-192-211.

TÜİK verilerine göre 2001 yılı rakamlarına göre Türkiye'nin KBDMG'yi 2.146 dolar iken bu rakam TRB2 illeri için Türkiye ortalamasının 1/3'ünden de düşük durumdadır (tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=2 Erişim Ocak 2014). TRB2 bölgesi için GSYİH'nin sektörel dağılıma bakıldığında ise, tarım sektörünün payının % 1.74, sanayi sektörünün % 0.20, hizmetler sektörünün ise; % 0.69 olduğu görülmektedir. Bölgede sektörel paylar sıralamasında ilk sırada tarım, ikinci

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ
POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

sırada hizmetler, üçüncü sırada sanayi yer almaktadır. TRB2 bölge illerinin GSYİH büyüme hızları incelendiğinde, Bitlis ilinin Türkiye ortalamasının altında kaldığı anlaşılmaktadır. Van ve Muş illeri ise Türkiye ortalamasına yakın bir performans sergileyebilmektedir. Diğer taraftan tarım sektörü büyüme hızında her üç il de Türkiye ortalamasının üzerinde büyüme sağlarken konu sanayi sektörü olduğunda ortalamanın üzerine çıkabilen iller Van ve Muş olmaktadır. Hizmetler sektörü için durum ise, Türkiye ortalamasına en çok yaklaşan il Van olmakla beraber bütün iller hizmetler sektörü büyüme hızı bakımından ortalamanın altında kalmaktadır.

Tablo 3: TRB2 Bölge İllerinin GSYİH'sının Büyüme Hızları (1987-2000 Dönemi; Yıllık Ortalama; %)

Sektörler	Van Alt Bölge İlleri			Türkiye ort.
	Van	Muş	Bitlis	
Tarım	3.8	4.4	2.7	1.4
Sanayi	6.9	5.7	0.4	4.4
Hizmetler	3.3	2.8	0.8	3.9
Toplam	3.6	3.8	1.5	3.6

Kaynak: Dinçer, Özaslan, 2004: 151-192-211.

Tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün toplamından oluşan büyüme hızları açısından değerlendirildiğinde ise TRB2 bölgesi illerinden Muş birinci sıraya Van ise ikinci sıraya oturmaktadır ve her iki il de Türkiye ortalamasının üzerinde bir büyüme hızı yakalamaktadır. Muş ilinin avantajı ise Van'ı tarım sektörü büyüme hızında geçmiş olmasıdır. Bitlis ili ise, tarım dışındaki hiçbir sektörde Türkiye ortalamasına ulaşamamakta, toplam büyüme açısından ise TRB2 bölge illerinin sonuncu sırasında yer almaktadır. Bitlis ilinin dezavantajı ise tarım sektörü dışında hiçbir sektörde gerekli ivmeyi yakalayamamış olmasıdır.

TRB2 İlleri gelişmişlik düzeyini etkileyen bir diğer etmen de bölgenin sahip olduğu işgücüdür. İllerdeki mevcut ekonomik performansın sürdürülebilirliğini göstermesi açısından önemli bir gösterge olan işgücü kriteri incelendiğinde ilk üç sırayı İstanbul, Ankara ve İzmir almakta, bu illeri diğer endekslerde de genel olarak yüksek sonuçlar alan Bursa, Antalya ve Kocaeli takip etmektedir. İstihdam verileri açısından Van -0,3 oranı ile ülke sıralamasında 33. sırada, Muş ili -0,8 oranı ile 60. sırada, Bitlis ise -08 oranı ile 61. sırada yer almaktadır (Eraydın vd., 2012:15).

Tablo 4: TRB2 Bölge İllerinin İl Bazında Temel İş Gücü Göstergeleri

Yıl	Bölge Kodu	Bölge Adı	İş Gücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
2012	TRB21	Van	47	7.8	43.4
2012	TRB22	Muş	44.3	8.9	40.3

2012	TRB23	Bitlis	46.7	9.1	42.4
2012	TRB24	Hakkâri	42.5	9.9	38.3

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do>.

TRB2 bölge illerinin 2012 yılı temel iş gücü göstergeleri incelendiğinde; Bitlis'in iş gücüne katılma oranı %46.7 ve %42.4 istihdam oranı ile bölgenin en iyi değerlere sahip 2. ilidir.

12 alt bölgeyi içine alan NUTS 2 kapsamında sanayi ve hizmetler sektörü gelişmiş, bazı NUTS II Bölgelerinde genel işsizlik oranları ülke ortalamasından yüksek bulunmaktadır. Bu kapsamda yer alan, TR-A1 (Erzurum Kent Merkezi), TR-B1 (Malatya ve Elazığ kent merkezi), TR-B2 (Van kent merkezi), TR-C1 (Gaziantep kent merkezi), TR-C2 (Diyarbakır ve Şanlıurfa kent merkezi), TR-72 (Kayseri ve Sivas kent merkezi), TR-90 (Trabzon kent merkezi)'ne ilişkin sağlıklı değerlendirmeler yeterli veri bulunmadığı için yapılamamıştır (BROP, 2007: 29). Türkiye'deki AB destekli bölgesel kalkınma programları, fonların yerel önceliklere göre uyarlanan entegre programlama ile öncelikle en fakir veya özel ihtiyaçları olan bölgeler için kullanılması üzerinde durmaktadır. Var olan programların kapsadığı tipik alanlar: küçük ölçekli alt yapı projeleri, insan kaynaklarının gelişimi, gelir ve istihdam yaratılması, tarımsal büyüme ve destek, turizm sektörünün gelişimi, kırsal kalkınma, çevrenin korunması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi gibi alanlardır.

Doğu Anadolu Kalkınma Programı, bu bölgesel programlama için daha entegre yaklaşımı olan ilk teşebbüsü temsil etmektedir. Ülkenin doğusundaki dört ili kapsayan (Van, Hakkâri, Bitlis ve Muş) programın uygulanması merkezi değildir. Diğer bir ifadeyle yönetim sorumluluğu Türk otoritelerine verilmiş olan ve 5 temel standardı olan bir programdır. Bunlar; a) kapasite geliştirme, b) tarım ve kırsal kalkınma, c) KOBİ'lere destek d) turizm ve çevre e) sosyal önlemlerdir. Turizm ve çevre bileşeni, bu çok güzel bölgenin imajını doğal ve kültürel güzelliklerini öne çıkarıp güçlendirerek turizm merkezi olmasını sağlamayı hedeflemektedir (Reveles, 2006: 46).

6. TRB2 BÖLGESİNİN TURİZM DEĞERLENDİRMESİ

Turizm sektörü bölgesel kalkınma ve diğer bölgelerle gelişmişlik farkının azaltılmasında önemli bir araç olarak görülmeye başlanan ve bu alanda değerlendirilmesi gereken bir sektör haline gelmiştir. Özellikle içsel büyüme için önemli bir dinamik olan turizm sektörü TRB2 gibi bölgesel kalkınmasını henüz sağlayamadığı için diğer bölgelerle arasında gelişmişlik farkı bulunan bölgelerin bu farkı azaltmak için harekete geçirebilecekleri sektörlerin başında gelmektedir. Turizm sektörünün hammaddesinin doğal, tarihi, coğrafi güzellikler olması nedeniyle bu tür potansiyele sahip bölgelerde bu potansiyelin harekete geçirilmesi il bazında başlayacak olan gelişmenin zaman içinde bölgeye yayılmasına yardımcı olacaktır. TRB2 bölgesi bu açıdan azımsanmayacak potansiyele sahip olan önemli bölgelerden biridir. 2011 yılı itibariyle TRB2 bölgesine gelen yerli ve yabancı turist sayıları ve konaklama süreleri ile ilgili veriler aşağıdaki gibidir. TRB 2 bölge illerinin 2005 ve 2010 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması incelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ
POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tablo 5: TRB2 İllerinin 2005-2010 Gelişmişlik Sıralaması değişikliği

İl	2005	2010	Değişim
Bitlis	79	77	+2
Muş	80	81	-1
Van	68	69	-1

Kaynak: Eraydın vd., 2012:16

Tablo 5'e göre, Bitlis ili 2005 yılından 2010 yılına kadar geçen zaman aralığında Türkiye sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 79. Sıradan 77. Sıraya yükselmiş, ancak Van ve Muş illeri sırasıyla 68. ve 80. sıradan 69. ve 81. sıraya gerilemişlerdir. TRB2 illeri açısından Bitlis gelişme kaydetmiş gibi görünse de Türkiye genel sıralamasında 77. Sırada olmak bölge açısından oldukça önemli bir kayıptır. 9. Kalkınma Planının 2013 yılına kadar turizm konusunda öngördüğü hedefler arasında sektöre ülkedeki farklı refah ve gelişmişlik düzeylerini azaltmaya yönelik rehberlik etmek, bugüne kadar yararlanılmamış turizm potansiyeline sahip bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında turizmin katkısını arttırmak, yeni kapasitelerin oluşturulmasını sağlamak ve de sektördeki tanıtım, pazarlama ve hizmet kalitesi ve altyapısını iyileştirmek hususları yer almaktadır (BROP, 2007:55). TRB2 bölge illeri sosyal ve ekonomik açıdan kalkınabilmek için öncelikle içsel dinamiklerine başvurmak zorundadır. Bu gerçeğin görülmesinin ardından 9. Kalkınma planında da vurgulandığı üzere öncelikle bölgenin turizm arz potansiyeli araştırılmalı ve yeterli görülmesi halinde bu potansiyel harekete geçirilerek bölgenin kalkınmasında itici güç haline getirilmelidir. Turizm Bakanlığı 2005 yılı istatistiklerine göre TRB2 bölge illerinin toplam yatak kapasitesi 2627, bölgenin cazibe merkezi olan Van ilinin yatak kapasitesi ise 1478'dir. Turizm işletmelerinin bölgesel dağılımı incelendiğinde ise, Türkiye'deki toplam turizm işletmelerinin %22,2'si 12 NUTS II bölgesinde %11,9'u ise TRB2'yi de içine alan 15 cazibe merkezinde bulunmaktadır.

Gelen turist sayısı açısından bir inceleme yapıldığında ise, 2008 yılı itibarıyla TRB2 bölgesine toplam 194.759 turist gelmiş bu rakamın 108.769'u Van iline 85.900'ü Bitlis, Muş ve Hakkâri iline geldiği görülmüştür. Geceleme, ortalama kalış süresi ve doluluk oranı rakamlarına göre ise, Bitlis ilinde yabancıların geceleme oranı %4,36 yerlilerin geceleme oranı %15,7 toplam doluluk oranı ise %20,06 olarak gerçekleşmiştir. Muş ili için bu rakamlar yabancıların geceleme oranları %6,7 yerlilerin geceleme oranı %28,75 toplam doluluk oranı ise %35,5'dir. Van için durum yabancıların geceleme oranı %4,25 yerlilerin geceleme oranı %29,8 toplam doluluk oranı ise %34,1 şeklindedir (Turizm Bakanlığı, 2010:48).

Tablo 6: TRB2 Bölge İllerinin Belediye Belgeli Konaklama Tesislerine Turist Geliş ve Geceleme Sayıları (2012 Yılı)

Bölge Kodu	Bölge Adı	Tesise Geliş Sayısı/ Yabancı	Tesise Geliş Sayısı/ Vatandaş	Geceleme Sayısı/ Yabancı	Geceleme Sayısı/ Vatandaş
TRB21	Van	4845	133512	9788	239009
TRB22	Muş	21	25114	34	30897
TRB23	Bitlis	1767	48391	2319	65623
TRB24	Hakkâri	1217	14849	1320	15866

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do>

TRB2 bölge illerinin 2012 yılı Belediye Belgeli Konaklama Tesislerine Turist Geliş ve Geceleme Sayıları incelendiğinde; Bitlis'e; 1767 yabancı turist gelmiş ve 2319 gece konaklanmış, 48391 yerli turist gelmiş ve 65623 gece konaklanmış. Bitlis TRB2 bölge illerinde en iyi 2. değerlere sahip ildir.

Sonuç itibariyle TRB2 bölgesi gelen turist sayısı ve konaklama verileri açısından oldukça geri durumda bulunmaktadır. BROP raporu bölgede turizmin gelişmeme sebeplerini şu şekilde tespit etmiştir (BROP, 2007:59);

- ❖ Doğal ve tarihi mirasın yetersiz korunması, geliştirilmesi ve ticarileştirilmesi,
- ❖ Turizmde coğrafi genişlemenin ve çeşitliliğin sağlanması için yeterli alt yapının olmaması ve turizmin ekonomik faydasının bütün bölgelere yayılamaması,
- ❖ Etkin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin olmaması,
- ❖ Turizm KOBİ'leri ve tesislerinin alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesindeki zorluklar.

7. BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİ

İlin coğrafi durumu ve yeryüzü şekilleri, iklim bitki örtüsü ve yabani hayvan varlığı açısından sahip olduğu değerler incelendiğinde; Bitlis ilinde doğal verilerin imkân verdiği ölçüde geliştirilebilecek ve yine doğal arz kaynaklarının tanıtımı ile turizm talebi çekilebilecektir. Bitlis ilinin sahip olduğu çok sayıda ve çeşitlilikteki doğal veriler, hem turizmin çeşitlendirilmesinde fırsatlar vermekte, hem de turizmin gelişmesine bağlı olarak geleceğe yönelik potansiyel ve yeni turistik arz kapasitesi yaratmaktadır (Uluer, 2009:21-22). Yeryüzü şekilleri açısından il topraklarının %71'ini dağlar, %16'sını platolar, %3'ünü yaylalar ve %10'unu da ovalar oluşturmaktadır (Seferbey vd., 2005:11). Türkiye'nin en yüksek dağlarından olan Süphan ile en büyük yanardağı olan Nemrut Bitlis ili sınırları içinde yer almaktadırlar. Nemrut Dağı son olarak 1441 yılında püskürmüş ve lavların akıntısı Bitlis merkeze kadar ulaşmıştır ve bugün en yüksek turizm potansiyeline sahip unsurlardan biri halindedir (Kayaoğlu, 1967:29). Bölgede doğa yürüyüşleri şehirde boğulan insanlar için kaçış olanağı sunmaktadır. Yaylalara olan talebin artışına paralel olarak bu talepleri karşılamaya yönelik ticari sektörlerde

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

gelişmektedir (Kurdoğlu, 2003:95). Sağlıklı iklimde bulunma, gerek insan sağlığının korunması, gerekse o yörenin çekiciliği bakımından büyük önem taşımaktadır. Sağlıklı iklimde bulunma amacı güdülerak yapılan dağ turizmi ve dağ sporları aktiviteleri bakımından önemli olan ise, bu hareketlerin sürdürüldüğü ortamlarda; Havanın temiz oluşu, deniz seviyesinden yükseklik, güneşlilik, normal sıcaklık değerleri ve havadaki bağıll nem oranının insan bünyesine ve sağlığına yaptığı olumlu etkilerdir (Ülker, 1992:3). Bitlis ili dağları ve yaylaları bu ihtiyacı karşılayabilecek yeterli uygunluğa sahiptir.

Kış turizmi ve kış sporları açısından değerlendirdiğimizde Bitlis ili iklimi oldukça elverişlidir. Kış sporları açısından, karla örtülü günler ile kar kalınlığı, karın yerde kalma süresi ve diğer mikroklimatik etkenler belirleyici faktörlerdir. Van Gölü kıyısındaki yerleşmelerde (Ahlât, Tatvan, Adilcevaz) yılın 2-4 ayı karla örtülüdür. Bu değer Bitlis kentinde yaklaşık 4 aydır. Daha yüksek yerlerde, kış turizmine elverişli dağ etekleri ve yamaçlarda, yılın 4-5 ayı (aralık-nisan ayları) karla örtülüdür. Bu iklim koşulları ile coğrafi, fiziki veriler ilde kış turizmine elverişli bir potansiyel oluşturmaktadır. Bununla birlikte fiziki özellikleri bakımından kış sporlarının geliştirebileceği alanların ayrıntılı mikroklimatik etütlerinin yapılması yönlenme, sis tutma, kar sıklığı, pist özellikleri vb. açılarından incelenmesi yerinde olacaktır. Bu incelemelerin ardından yapılacak tesisler turistlerin hizmetine sunulmalıdır (Sönmez, 2007:31). Bitlis ili dağlarının turizm sektörüne sunmuş olduğu turizm aktiviteleri şunlardır;

Tablo 7: Dağcılık ve Kış Sporları Kaynak Potansiyeli

Yer	Kaynak Özellikleri	Gelişebilecek Faaliyetler
Süphan Dağı	Dağ, doğal göl ve çevre değerleri	Dağcılık, doğa yürüyüşleri, rekreasyon
Nemrut Dağı	Dağ, krater gölü, çevre ve doğal değerleri	Dağcılık, kış sporları, doğa yürüyüşü, rekreasyon
Bitlis Kayak Merkezi	Doğal yapı nitelikleri, kente yakınlık	Kış sporları, günü birlik kullanım
Sapgör Kayak Merkezi	Doğal yapı nitelikleri, kente yakınlık	Kış sporları
Rahva Kayak Merkezi	Doğal yapı nitelikleri	Kış sporları

Kaynak: Sönmez, 2007: 38.

Bitlis şehir merkezi, Çift Kaya kayak tesisleri yıllardan beri bu spor dalına hizmet etmektedir. Bir adet teleski ve konaklama tesisi (kayak evi), bölgesel ve ülke kayak yarışmalarına ev sahipliği yapmaktadır. Uzunluğu 726 m. kapasitesi 720 kişi/saat olan bu tesis, Türkiye pistlerinde orta ve zorluk derecesi en fazla olan pisttir. Konaklama hizmetleri kayak merkezindeki kayak evinden sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra Dideban Sapkor Dağına kurulan mekânîk (lift) tesis, mahalledeki kayak sporuna hizmet etmektedir (Serdar, 2007:197-199). İlde yer alan kış sporları tesisleri ve kayak merkezleri şunlardır; Bitlis Kayak Merkezi, Sapgör (Dideban) Kayak merkezi, Nemrut Dağı Kayak Merkezi, Süphan Dağı. İlde tırmanış için uygun olan alanlar ise, Süphan Dağı, Nemrut Dağı, Ziyaret Dağı, Güneydoğu Toroslar Kavussahap Dağları'dır.

7.1. Yayla Turizmi Olanakları

Türkiye’de 1990 yılında başlatılmış olan yayla turizmi projesi ile yaylaların doğal güzellikleri, etnolojik ve diğer çekicilik yaratan özellikleri ile eko turizme yönelik sundukları çok çeşitli ve eşsiz olanakların; koruma kullanma dengesi içerisinde turizm amaçlı değerlendirilmesi hedeflenmektedir (Bozok-Yılmaz, 2008:128). Bitlis’in zengin yaşama kültürü içindeki yayla yaşantısı çok önemli yer tutar. Bitlis yaylaları, tüm dünyanın giderek daha fazla birbirine benzemeye başladığı yeni bin yılda, bu potansiyeli yüksek miktarda bünyesinde barındırmaktadır. Merkezde; Avasor, Susana, Haydar Deresi, Adilcevas ilçesinde; Sütey ve Süphan, Ahlât İlçesinde Nemrut Kuşhane, Uludere ve Nemrut, Güroymak ilçesinde; Çıtak ve Sen, Hizan ilçesinde; Örenji, Panor, Mutki ilçesinde; Harik ve Meydan, Tatvan ilçesinde ise; Nemrut yaylası bulunmaktadır (Serdar, 2007:180).

7.2. Göl Ve Akarsu Turizmi Olanakları

Bitlis ili sınırları içerisinde en önemli akarsu Dicle’ye karışan Botan Çayıdır. Van Gölü yakınlarından doğan ve bu bölgedeki dağları vadilerle yardıktan sonra, il sınırları dışına çıkan Garzan ve Bitlis Çayları; Güzeldere, Akkız ve Oranz dereleri ile ilin kuzeyinde doğan Karasu, ilin başlıca akarsularıdır. İlin suları arasında da Bocan Çayı ile Kömüs, Rabat, Tıkılban, Afih, Kurtikan, Kotum, Sor, Yam, Bıgmacık, Armuş Çalağan, Mutki, Karza ve Kesan dereleri sayılabilir. Bölgede yağışın önemli bir bölümünün kar olarak düşmesine bağlı olarak, küçük derelerde bile bütün yıl yüzey akışı bulunur. Bu nedenle alüvyonlarda yer altı suyu potansiyeli yüksektir (Sönmez, 2007:22).

Bitlis ili doğal kaynaklar bakımından özellikle göller bakımından zengin olup, büyük bir su potansiyeline sahiptir. Yörede yer alan Van, Nemrut, Nazik, Aygır ve Arın gölleri Bitlis ilinin yaklaşık 1/4 ünü kaplamaktadır. İldeki göller sulama, içme ve kullanma suyu, balıkçılık, ulaşım ve turizm için elverişlidir. Ancak Bitlis ilinin sahip olduğu bu potansiyelin yeterince değerlendirilemediği anlaşılmaktadır (Elmastaş, 2007:437). İldeki göller hem kıyı turizmi ve su sporlarının yapılabilmesi hem de göllerin çevresinde av turizmi ve kuş gözlemciliği faaliyetleri içinde yeterli potansiyele sahiptir.

7.3. Sağlık Turizmi Olanakları (Kaplıcalar)

İldeki kaplıcalardan en önemlisi Göroymak ilçesinde bulunan Çukur kaplıcası olup yer ve konumu, akım değeri, fiziki ve kimyasal özellikleri bakımından olumlu özelliklere sahiptir. İlde bulunan diğer kaplıca, içme ve maden suları, yerel ve yöresel ölçekte kullanıma açılacak nitelikteki kaynaklardır. Bunlardan Nemrut Dağı Kaplıcası, akım değeri düşük fiziki ve kimyasal nitelikleri yüksek olmamakla birlikte, konumu nedeniyle çevresindeki doğal değerlerle birlikte önem kazanmaktadır (Özdemir vd., 2008:85). Kaplıca yönünden oldukça zengin olan Bitlis, sağlık turizminde önemli bir yer alabilir. İlin volkanik bir arazi üzerinde bulunması nedeniyle yörede bol miktarda termal kaynak bulunmaktadır. Bu sular genelde ılık, sıcak, gazlı ve maden suları şeklinde görülmektedir (Seferbey vd., 2005:43). İlde bulunan ve sağlık turizmi potansiyeline sahip kaplıcalar şunlardır;

Tablo 8: *Bitlis İli Kaplıca Varlığı*

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ
POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaplıca	Konaklama Tesis Durumu	Su Özellikleri	Tedavi Edilen Hastalıklar
Güroymak (Çukur) Kaplıcası	Yok	Bikarbonatlı, Sodyumlu, Magnezyumlu, Kalsiyumlu, Demirli Ve Karbondioksitli	Romatizma, Solunum Yolu, Sinir Sistemi, Sindirim Sistemi, Böbrek Ve İdrar Yolları İle Metabolizma Bozuklukları
Ilıcak (Germap) Kaplıcası	Yok	44°C Kaynak Suyu	Mikrop Öldürücü, İltihap Çözücü
Nemrut Dağı Kaplıcası	Yok	Suyun Miktarı Saniyede 0.03 Lt Ve Buhar Özelliği	Romatizma Ve Deri Hastalıklarına
Köprüaltı Kaplıcası	Var	Su Miktarı Saniyede 0.16 Lt	Deri Hastalıkları
Köçür Kaplıcası	Var	Su Miktarı Saniyede 0,09 Lt	Romatizma Ve Deri Hastalıkları
Değirmen Kaplıcası	Yok	Maden Suyu, Su Miktarı Saniyede 0.03 Lt	Deri Hastalıkları
Yılan Dirilten Kaplıcası	Yok	Su Miktarı Saniyede 0,4 Lt	Mide Hastalıkları

Kaynak: Özdemir vd. 2008:85-86; Serdar, 2007:162 bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır.

7.4. Kuş Gözlemciliği Ve Av Turizmi Olanakları

Bitlis ili, yaban hayatı açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Genellikle, sulak ve henüz tarıma açılmamış alanların çok olması yaban hayatının gelişmesi ve korunmasına önemli katkı sağlamıştır. Kaz ve ördek türleri Nemrut, Nazik, Aygır ve Arın göllerinin çevrelerinde konaklamaktadır. Adilcevaz'ın Gölyüzü çevresinde de su kuşlarına rastlanmaktadır. Bitlis ili karakuşlarından olan keklik, bıldırcın, üveyik, toy gibi kuşların yaşam alanıdır. Ancak toy kuşu günümüzde de nesli tükenme tehdidi altında olan bir türdür. Toy kuşu kuş gözlemcileri içinde ayrı bir anlam taşımaktadır. İlde, yaban koyunu, dağ keçisi, yaban domuzu, ayı, kurt, tilki, tavşan ve sansar bölgedeki yabani hayvan potansiyelini oluşturmaktadır. Ancak günümüzde sayıları giderek azalmaktadır. Bölgede nadiren görülen diğer iki hayvan türü de bölge halkının panter ve su köpeği olarak isimlendirdiği bir kaplan türü ve su samurudur (Uluer, 2009:32).

Bitlis ilinde kara avcılığı için uygun alanlar Tatvan-Resadiye çevresi, Bitlis-Sarıkonak çevresi, olarak tanımlanabilir (Türksoy-Yürük, 2008:260-261).

7.5. Tarih Turizmi Olanakları

Bitlis yöresi, eski çağlardan bu yana, batıyı doğuya, Van Gölü havzasını Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan ticaret yolu üzerinde bir geçiş alanında olması nedeniyle, çeşitli uygarlıkların ev sahipliğini yapmıştır. Bitlis ili, Van Gölü'nün sağladığı güzellik ve tatil imkânına sahip olmanın yanında Urartulardan kalan eserler, Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalan tarihi yapılarıyla ve kültürel özellikleriyle dikkati çekmektedir (Kılıç, 2002:196).

✓ Kaleler

Bitlis Kalesi: M.Ö. 332-325 yılları arasında Makedonya Kralı II. Filibe'nin oğlu Büyük İskender'in Lis ismindeki komutanı tarafından yaptırılmıştır (Serdar, 2007:61).

Ahlât Sahil Kalesi(Yeni Kale): Çaldıran seferinden dönen Yavuz Sultan Selim Han tarafından dikdörtgen bir planla yaptırılmıştır. Kale içinde ve dışında Osmanlı şehitlerine ait mezarlar bulunmaktadır (Serdar, 2007:64).

Adilcevaz Kef Kalesi: Adilcevaz'ın 6 km. kuzeyindeki volkanik bir tepeye kurulmuştur. Urartular döneminde kurulan bu kalenin doğusu, batısı ve güneyi, dik ve sarp kayalıktır. Kaleye ancak, kuzeyden yaklaşılabilmektedir (Seferbey vd., 2005:89).

Adilcevaz Sahil Kalesi: Van Gölü kıyısında, sarp kayalar üzerinde kurulmuştur. Yapılış tarihi bilinmemektedir. Azerbaycan Şahlarından Tacettin Alişan tarafından kesme taşlarla yaptırılmıştır. İç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. 38 kulesi bulunan kalenin içerisinde 70 kadar ev bir cami, cephane mahzeni, buğday ambarları, su sarnıçları mehterhane kulesi ve dizdar (kale muhafızı) bulunmaktadır (Serdar, 2007:63).

Tatvan Kalesi: Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Zal Paşa tarafından Tatvan'ın bu günkü Tuğ mahallesinde yaptırılmıştır. (1550-1560) İran Şahı Tahmasp, Adilcevaz ve Ahlât Kalelerini istila ettikten sonra bu kaleden Van'a yardım gitmesini önlemek için kaleyi yıktırılmıştır (Özdemir vd., 2008:89).

✓ Mezarlıklar

İlde Müslümanlar için önem teşkil eden Selçuklu Mezarlıklar ve Urartulardan kalma içerisinde bu medeniyetin yaşam tarzına ışık tutan kalıntıların bulunduğu Urartu mezarlıkları bulunmaktadır.

Ahlât Mezarlıkları: Türk-İslam mezarlığı olan Ahlât Selçuklu Mezarlığında yer alan mezar taşları, ölçü ve üslup açısından anıt özelliğine sahiptir. Ahlât'ta bulunan altı mezarlık (Harabe Şehir, Taht-ı Süleyman, Kırklar, Merkez, Kale ve Meydanlık), Selçuklu taş işçiliğinin en güzel örneklerinin sergilendiği bir açık hava müzesi görünümündedir

Urartu Mezarlığı: Urartular, imparatorluklarını Anadolu'nun çatısında kurmuş yüksek yaylaların sahipleriydiler. Ne altın madenleri vardı, ne de tarıma elverişli toprakları. Ama iki yüzyıl tarihe damgalarını vurdular. Hükümdarları kendisine "Evrenin Kralı" derdi. Savaşçıları kılıçsız, kadınları kirmansız gömülmezdi. Van Gölü havzası çevresinde günümüzden 3300 yıl önce ortaya çıkan Urartu uygarlığının keşfi 1827 de başlamıştır (Sevin, 2001:90).

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

✓ Hamamlar ve Köprüler

Han Hamamı: Kent Merkezinin güneybatısında, Demirciler çarşısındadır. 16.yy'da 4.Şeref Han tarafından yapıldığı sanılmaktadır (Serdar, 2007:114).

Hüsrev Paşa Hamamı: Kale dibinde, eskiden ‘‘Hüsrev Paşa Çarşısı’’ diye anılan yerdedir. Yazıtında Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından 1571’de yaptırıldığı belirtilmektedir (Özdemir vd., 2008:94).

Narlıdere (Kasrik) Köprüsü: Bitlis-Baykan yolu Narlıdere Köyünde bulunan bu muhteşem yapının kitabesi olmadığından hangi tarihte ve kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ancak, gerek köprü mimari özellikleri ve gerekse yörenin tarihi durumu göz önüne alındığında Osmanlı dönemi 16. yy. sonları ya da 17. yy. içinde yapılmış olabileceği kanaati yaygındır (Özdemir vd., 2008:94).

Ahlât Emir Bayındır Köprüsü: Muhtemelen 13.yy.’da inşa edildiği, ancak daha sonraki dönemlerde, özellikle 15.yy’da Akkoyunlu döneminde onarımının yapıldığı ya da yenilendiği tahmin edilmektedir (Uluer, 2009:42).

✓ Müzeler

Ahlât Müzesi: Bitlis’te zengin tarihsel kalıntılar bulunmaktadır. Yöre özellikle Asur ve Urartu uygarlıklarının merkezidir. İl merkezinde ve Adilcevaz dolaylarında birçok kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu alandaki araştırmalar yetersiz kalmaktadır (Sönmez, 2007:60).

Tarihi Bitlis Evleri (Ev Mimarisi): İlk çağlardan beri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında geçit ve konaklama yeri olarak tarihi öneme sahip olan Bitlis, geleneksel konut mimarisi açısından bir kültür hazinesidir. Kentin geleneksel mimari dokusunu oluşturan dini, askeri ve sivil mimari örneklerinin yanında, mahallelere dağılmış olan geleneksel Bitlis evleri kuşkusuz bu hazinenin en değerli parçasıdır. Bitlis kent yerleşiminde, son yıllarda yaşanan mimari yozlaşmaya rağmen günümüzde halen kent ölçeğinde kimlikli bir mimariyi görmek mümkündür (Öztürk-Karakuş, 2007:117-118). Tarihi Bitlis evleri aslına uygun olarak onarılıp, pansiyonlara ve lokantalara dönüştürüldüğünde, gelen turistlerin ilgisini çekebilecek otantik yerler olacaktır.

Ahlât Harabe Şehir: Ahlât ilçesindeki Harabe Şehirde Roma devrinden kalma kale ve mağara evleri ile Selçuklu dönemi evler, hamam, köprü ve bedesten bulunmaktadır. Ayrıca bir mağara içinde Anadolu’da şimdiye kadar örneğine rastlanmayan Budist inancına ait bulgulara rastlanmıştır (Uluer, 2009:45).

✓ Sit Alanları

Bitlis Kenti: Bitlis kentinde sit alanları Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 01.12.1989 tarih ve 317 sayılı kararı ile tescil edilmiştir (Özdemir vd., 2008:72).

Ahlât Kenti: Ahlât’ta tarihi sit alanı, arkeolojik sit alanı ve kentsel sit alanı bulunmaktadır. Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 18/08/1989 gün ve 166 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 05/10/1996 gün ve 1884 sayılı kararı ile Tarihi Sit Alanının sınırları belirlenmiştir. Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 31/01/1986 tarih ve 1818 sayılı kararı ile Selçuklu Meydan Mezarlığının sınırları tespit edilmiş ve I.derece

Arkeolojik, Tarihi ve Kentsel Sit olmasına karar verilmiştir. Ayrıca, Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulunun 23/07/1981 gün ve 3017 sayılı kararı ile tescil edilen 43 adet anıtsal yapının tescil kaydı devam ettirilmiş ve 8 adet sivil mimarlık örneğinin tescili yapılmıştır (Uluer, 2009:46).

Bitlis ilindeki diğer tarihi, doğal ve arkeolojik yapıtlar, tek olarak tescil edilmiştir. Bunlardan önemlileri; Tatvan Sorgun Askeri Mevkiinde Antik Kent Alanı, Nemrut Dağı-Nemrut Kalderası Doğal Sit Alanı, Tatvan Ahlât ve Güroymak İlçeleri sınırları içinde kalan Nemrut Kalderası, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulunun 19/12/2002 gün ve 3047 sayılı karar ile 1. Derece Doğal Sit Alanı olarak tescil edilmiştir (Sönmez, 2007:57-60).

✓ **Hanlar ve Kervansaraylar**

Çeşitli uygarlıkların beşiği olan Anadolu'da, Selçuklular ve Osmanlılar döneminden günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmiş değişik türde ve çok sayıdaki mimari eserler arasında en ilginç olanlarından biride han ve kervansaraylardır. Öncelikle İpek Yolu tur güzergâhı üzerinde olan han ve kervansaraylara turizm amaçlı hizmetleri sunabilecek "Mola Noktası" fonksiyonu verilmesi çalışmaları başlatılmıştır (Batman-Oğuz, 2008:197).

Hatuniye (Hazo) Hanı: İl Merkezinde aynı adla anılan köprünün yanı başında bulunan bir handır. Kitabesine göre bu yapı 1626 yılında yenilenmiştir. Abbasilerden Sultan Evhadullah Han'ın kızı Hamu Hatun tarafından XI. Yüzyılda yaptırıldığı söylenmektedir (Serdar, 2007:109).

Hüsrev Paşa Kervansarayı (Papsin Hanı): Bitlis-Tatvan karayolu üzerinde bulunmaktadır. Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından XVI. yüzyılda yaptırıldığı rivayet edilmektedir (Özdemir vd., 2008:93).

Duhan: Diyarbakır-Bitlis yolu üzerinde, dağlar arasında görkemli bir yapıdır. Yapı iki bölümden oluşmaktadır. Her iki bölüme aynı yüzde bulunan, iki sivri kemerli niş içine alınmış yay kemerli ayrı kapılardan girilmektedir. Oldukça yıkık durumda bulunan yapının büyük bölümü, enine üç bölmeye, küçük bölümüyse boyuna üç bölmeye ayrılmıştır (Özdemir vd., 2008:93-94).

Başhan Hanı: Bitlis-Tatvan karayolu üzerindedir. XVI. yüzyılda Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir (Özdemir vd., 2008:94).

El Aman Kervansarayı: El Aman Hanı, XVI. yüzyıl sonlarında 1571-1572 yıllarında Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından inşa edilmiştir. Han, Bitlis-Tatvan devlet karayolunun 13 km'sinde Rahva Geçidin de yer almaktadır. El Aman Hanı, stratejik konumundan dolayı yüzyıllar boyunca Kervan Yolu, Hac Yolu ve İpek Yolları güzergâhlarının kesişme noktasında bulunur. Kervanların güvenliklerini ve ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla han önemli bir yere sahiptir. Günümüzde restore edilen bu han ipek yolu turizmi açısından da önem teşkil etmektedir (Karasın, Öztürk, 2007:171).

İl sınırları içerisinde bulunan diğer han ve kervansaraylardan başlıcaları şunlardır: Şerefiye, Arasa, Yusufiye ve Kokoz Zal Paşa Hanlarıdır (Özdemir vd., 2008:94).

❖ **İnanç Turizmi Olanakları**

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İnanç Turizmi; dinlerce kutsal sayılan yerleri ziyaret etmek, dinsel toplantı ve törenlere katılmak veya bunları izlemek, hac gibi dinsel görevleri yerine getirmek, kutsal ve ünlü mabetleri görmek amacıyla yapılan ve zaman zaman çok önemli boyutlara ulaşan seyahatlerin ve konaklamaların oluştuğu turizm olayıdır (Demirkol vd., 2008: 219).

❖ **Türbeler ve Kümbetler**

Önemli mezar anıtları olan bu türbeler; Bitlis ilinde sayı ve sanat bakımından oldukça zengindir. Günümüze kadar özelliklerini koruyanlardan bazıları şunlardır: Emir Bayındır Kümbeti, Emir Ali Kümbeti, Usta Şagirt Kümbeti, Hasan Padişah Kümbeti, Hüseyin Timur Kümbeti, Bugatay Ata Kümbeti, Erzen Hatun Kümbeti, Keşiş Kümbeti, Küfrevi Türbesi, Şeyh Babo Türbesi, Abdurrahman Gazi Türbesi, Şeyh Hasan Türbesi

❖ **Külliyeler, Medrese ve Camiler**

İldeki önemli külliye, medrese ve camiler şunlardır: Şerefiye Külliyesi, İhlasiye Medresesi, Hatibiye Medresesi, Nuhiye Medresesi, Yusufiye Medresesi, Ulu Camii, Alemder Camii, Dört Sandık Camii, Şerefiye Camii, Kureyşi Camii.

8. BİTLİS İLİ TURİZMİ SWOT ANALİZİ

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Bitlis ilinin alternatif turizm arz potansiyeli açısından önemli zenginliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Türkiye'nin en geri kalmış TRB2 bölgesi illerinden olması, bu potansiyelin farkındalık düzeyinin yeterli olmadığını göstermektedir. Konu ile ilgili olarak saha çalışması yapılması durumunda halkın turizme bakışının da yeterli derecede öneme haiz olmadığı değerlendirilmektedir. Zira yapılan çalışmalar turizm sektöründen gelir elde eden bölge halkı ile turizmden gelir elde etmeyen bölge halkı arasında turizm sektörüne bakış açısından önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa turizm arz potansiyeli kadar bu potansiyelin farkında olan ve bu potansiyeli gelire dönüştürecek yatırımcı da önemlidir. Her ne kadar DAKA girişimcilik konusunda eğitimler verse de yetersiz olmaktadır. Zira Bitlis ilinde 2012 yılı sonu itibarıyla bu eğitime katılan toplam girişimci sayısı sadece 60 kişidir (DAKA, 2013: 36). Ayrıca DAKA tarafından turizm sektörüne yönelik olarak bölgesel anlamda yeterli bir bilinçlendirme ve farkındalık yaratma çalışması yapılmamaktadır. Girişimcilerin bu konuda motive edilmesi ve bu sektörün ekonomik ve sosyal getirilerinden haberdar edilmesi gerekmektedir. Bölgede yapılan incelemeler, yetkililerle yapılan görüşmeler ve istatistikî verilerin periyodik değişimlerine bakıldığında bölgenin turizm sektörü konusunda ihmal edildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Bitlis iline ait turizm sektörü SWOT analiz aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
<ul style="list-style-type: none"> • Turizme yönelik potansiyelin varlığı • Tarihi ve kültürel varlık zenginliği • Osmanlı ve Selçuklu döneminden kalan kültürel miras • Sağlık turizmine yönelik potansiyelin varlığı • Kış turizmine uygun potansiyelin varlığı • Yerel halkın konukseverliği • İnanç turizmi açısından zengin potansiyelin varlığı • Zengin flora ve fauna özellikleri • Kuş gözlemciliği açısından önemli zenginliğe sahip olunması • İlde üniversitenin varlığı ve bu sayede sektör için gerekli olan kalifiye işgücü potansiyelinin bulunması 	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgenin yeterince tanıtılmamış olması • Yerel halkın ve yatırımcıların turizm sektörü hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması • Kültür ve turizm Bakanlığının 2023 turizm stratejisinde açıklanan turizmde markalaşan kentler arasında Bitlis'in yer almıyor olması • İlde turizm konusunda kamu-özel sektör ve yerel yönetim arasında uyumlu bir çalışmanın olmaması • İldeki konaklama tesislerinin yetersizliği • Bitlis ilinde havaalanı olmaması • İlde turizm yatırımlarının çok yetersiz olması
Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> • Turizm talebinin deniz-kum-güneş üçlemesinden alternatif turizm alanlarına doğru kayması • Osmanlı ve Selçuklu tarihine olan ilginin artması • İlin özellikle İran ve Orta Asya ülkelerine giden uluslar arası karayolu güzergâhında bulunması • Terörün bitmesiyle birlikte bölgeye yönelik başta Van gölü olmak üzere destinasyonların artması 	<ul style="list-style-type: none"> • Bölgenin özellikle internet ortamında yeterince tanıtımının yapılmaması • Bölge yatırımcısının turizm sektörü hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve bu nedenle girişim konusunda isteksiz davranması • Devletin bölgede turizm sektörüne yeterli kamu yatırımı desteği vermemesi • Bölgenin terör bölgesi olarak anılması ve görsel ve yazılı basında bu şekilde lanse edilmesi • Turistik altyapı yetersizliğinin bölgenin çekiciliğini azaltması

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

SONUÇ

Turizm sektörü, her geçen gün sosyal ve ekonomik bakımdan önemini arttıran bir sektör haline gelmektedir. Bu sektörün hammaddesinin coğrafi, iklimsel, tarihi, kültürel güzellikler ve çekicilikler olması ve bu zenginliklerin sonradan elde edilmesinin oldukça zor olması, bazı bölgeleri diğer bölgelere göre bu konuda daha avantajlı hale getirmektedir. Ancak turizmin temel itici gücü tanıtımdır ve tanıtım ile beraber turizm altyapısının da hazırlanması gerekmektedir. Bu yatırımlar gerçekleşmediği takdirde ne kadar zengin turizm varlığına sahip olursa da bundan herhangi bir sosyal ve ekonomik faydanın sağlanamayacağı açıktır. TRB2 bölgesi geri kalmış bölgeler sınıfında yer alan, sanayileşmesi zayıf, ekonomisi daha çok tarımsal üretime ve hayvancılığa dayalı, dışarıya çok miktarda göç veren, işsizliğin oldukça yüksek olduğu, konaklama tesislerinin doluluk oranlarının düşük olduğu ve yatırımların yetersiz olduğu bir bölge görünümündedir. Yapılan çalışmalar bu tarz bölgelerin öncelikle kendi iç dinamikleri ile kalkınma hamlesini başlatması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bitlis ili TRB2 bölgesi içinde turizm sektörü açısından oldukça cazip ve zengin sayılabilecek miktarda turizm potansiyeline sahiptir. Bu zenginliğin harekete geçirilmesi durumunda hem ilin hem de bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına oldukça ciddi katkılar sağlanacağı düşünülmektedir. Özellikle Türkiye’de terörün bitme aşamasına gelmesi, bölge açısından durumu daha da avantajlı hale getirmektedir. Başlangıçta yerli turistlerin bölgeye gelmesi ile başlatılabilecek hareket zamanla ivme kazanarak yabancı turisti sayısının da giderek artmasına neden olabilecektir. Son tahlilde TRB2 bölgesi illerinden Bitlis, bölgenin turizm cazibe merkezi olabilecek turistik yeterliliğe sahiptir ve bu potansiyelin kamu yatırımları öncülüğünde özel sektör tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için;

- Öncelikle bölge halkının ve iş adamlarının turizm sektörünün sosyal ve ekonomik anlamda sağlayacağı getiriler konusunda eğitilmesi ve farkındalık yaratılması gerekmektedir. Bu noktada bölge üniversiteleri tarafından ve Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından öncelikle işadamlarına bu konuda eğitim-seminer programları hazırlanmalıdır.

- Kamu ve özel sektör işbirliğine üniversitelerin de destek vermesiyle bölgesel, ulusal ve uluslar arası boyutta tanıtım faaliyetlerine girişilmeli bu konuda projeler hazırlanarak kalkınma ajanslarından destekler alınmalıdır.

- Yerel yönetimler turizme yönelik olarak alt ve üstyapı yatırımlarında hizmet kalitesini arttırmalı ve yeterli konaklama tesisi anlamında öncülük görevini üstlenmelidir.

- Turizmin gelişmesi halinde yeme-içme gibi ihtiyaçların öncelikle bölge illerinden temin edileceği ve bu sayede turizmin gelişmesinden diğer bölge illerinin de ekonomik yarar sağlayacağı düşüncesi yereleştirilmelidir.

- Turizm sektörü açısından en önemli avantajın çevre olduğu unutulmamalı ve bu konuda da halka bilinç kazandırılmalıdır.

- Özel sektör ve kamu sektörü yerel yönetimin de desteği ile turizm sektörüne ilgisini arttırmalı ve bu sayede bölge ve ülke ekonomisine katkının artacağı yönünde faaliyetlerini planlamalıdır.

İfade edilen öneriler ve destek politikaları sayesinde Bitlis ili turizm potansiyeli harekete geçirilebilirse, zaman içinde diğer illerin de ekonomik ve sosyal kalkınmasına destek verecek yeterliliğe sahip olabilecek yapıdadır. Böylece bölge kendi içi dinamiklerinden birini kullanarak sosyo-ekonomik kalkınma hamlesini başlatabilecek ve bu sayede geri kalmışlık görüntüsünden de kurtulmuş olacaktır. Ancak bu noktada

devletin yeterli desteği vererek bölgedeki ekonomik karar alıcıları ceasretlendirmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Terörün bitme aşamasına geldiği dönemde yatırımların hızlandırılması ve bu fırsatın kaçırılmaması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ACUNER Şebnem Akın (2006), **Alternatif Turizm Türlerinin Doğu Karadeniz Bölgesi Turizm Potansiyelinin Gelişmesine Etkisi**, Milli Prodüktivite Merkezi yayınları, yayın No.689, Ankara.
- AĞAOĞLU Osman Kemal (1994), **Turizm Yatırımlarında Kaynak Kullanımı ve Verimlilik Sorunları**, Milli prodüktivite Merkezi Yayınları, Yayın No:520, Ankara.
- AHİPAŞAOĞLU Suavi (2001), **Seyahat İşletmelerinde Tur Planlaması ve Yönetimi**, 2. Bs., Detay Yayınları, Ankara.
- AKAT Ömer (2000), **Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği**, 3. Bs., Ekin Kitabevi, Bursa.
- ALTAY Nasuh Oğuzhan (1992), “Bölgesel Planlama ve Organize Sanayi Bölgeleri: Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri”, **Dokuz Eylül Üniv. İİBF Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:2, ss.198-211.
- AYMANKUY Yusuf (2003), **Kongre Turizmi ve Fuar Organizasyonları**, Detay Yayınları, Ankara.
- BATMAN O., OĞUZ S. Ç. (2008), **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Kültür Turizmi**, Editörler, N. Hancıoğlu, Cevdet Avcıkurt, Nobel Yayınları.
- BAYER Zekai (1992), **Turizme Giriş**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- BOZOK D., YILMAZ G. (2008), **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Eko Turizm**, Editörler, N. Hancıoğlu, Cevdet Avcıkurt, Nobel Yayınları.
- BURKART Arthur John, MEDLİK Slavoj (1992), **Tourism, Past present and Future**, Butterwart-Heinemann, London.
- DEMİRKOL S., KARAMAN S., ŞAHİN S. (2008), **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: İnanç Turizmi**, Editörler, N. Hancıoğlu, Cevdet Avcıkurt, Nobel Yayınları.
- DİNÇER Bülent, ÖZASLAN Metin (2004), **İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DAKA (2010), **Ön Bölgesel Gelişme Planı**.
- DAKA (2013), **2012 Yılı Faaliyet Raporu**.
- ELMASTAŞ N. (2007), “Bitlis İlindeki Göller ve Faydalanma Şekilleri”, **Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Edit. G. Belli, T.C. Bitlis Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ
POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

- ERAYDIN K., GÜL E., ÇEVİK B., DEMİR E. (2012), **Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması**, T.C. İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü.
- GARRİDO Jose (1992), Hostels and The International Youth Hostel Federation”, **Gençlik turizmi Konferansı**, Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, pp. 17-21, Ankara.
- GÖKSU Yusuf Ziya (2002), “Mevsimselliğin Azaltılması ve Turizmin Çeşitlendirilmesi: Termal Turizm”, **II. Turizm Şurası Bildirileri**, Turizm Bakanlığı, ss. 17-31, Ankara.
- ILDIRAR Mustafa (2004), **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayınları, Ankara.
- İLKİN Akın, DİNÇER Mithat Zeki (1991), **Turizm Kesiminin Türk Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi**, TOBB Yayınları Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Çözüm Önerileri Dizisi:2, Ankara.
- İNCEKARA Ahmet (1998), **Doğu Anadolu’da Kış Turizmi ve Gelişme Olanakları**, İTO Yayınları, N:1998-18, İstanbul.
- KARAÇOR Süleyman (1998), “1980 Sonrası Turizmde Etkinliği Arttırıcı Politikaların Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, ss. 207-221.
- KARASIN A., ÖZTÜRK Ş. (2007), “Bitlis El-Aman Hanı Sağlıklaştırma Çalışmaları” **Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Edit. G. Belli, T.C. Bitlis Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- KAYAOĞLU Celal (1967), **Bitlisi Tanıyalım**, Ankara.
- KILIÇ O. (2002), “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Tarihi ve Kültürel Varlıkların Türk Turizmi Açısından Değerlendirilmesi, **II. Turizm Şurası Bildirileri**, T.C. Turizm Bakanlığı, Cilt:I.
- KOZAK Nazmi, AKOĞLAN Meryem, KOZAK Metin (1997), **Genel Turizm, İlkeler Kavramlar**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- KURDOĞLU O. (2003), “Eko Turizm: Hayata Bakma”, **Yeşil Atlas Dergisi**, No:6. Kasım.
- MCINTOSH Robert W. (1975), **Tourism: Giant of World Trade, The Science, Art and Busines of Tourism**.
- MEYDAN Selma (1998), “Sürdürülebilir Turizm Gelişimi ve Güney Antalya Turizm Gelişimi Projesi Alanına Yönelik Bir Anket Uygulaması Sonuçları”, **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi dergisi**, Sayı:1, ss. 82-95, Ankara.
- OLALI Hasan (1990), **Turizm Politikası ve Planlaması**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Kerim (1999), “Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye’de Bölgesel Dengesizliği Azaltmada Teşvik Uygulamalarının Önemi”, **Erciyes Üniv. İİBF Dergisi**, Sayı:15, ss. 121-129.

- ÖZGÜÇ Nazmiye (1998), **Turizm Coğrafyası, özellikler Bölgeler**, Çantay Yay., İstanbul.
- ÖZTAŞ Kadir (2002), **Turizm Ekonomisi, Genel Turizm Bilgileri**, Nobel yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK Lütfi (2005), “Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına (IBBS) Göre Eşitsizlik İndeksleri ile Bir Analiz 1965-2001”, **Akdeniz Üniv. İİBF Dergisi**, Yıl:5, Sayı:10, ss. 95-110.
- ÖZTÜRK Ş., KARAKUŞ Ü. C. (2007), “Geleneksel Bitlis Evlerinden Bir Örnek: Mehmet Ali Meriç Evi”, **Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Edit. G. Belli, T.C. Bitlis Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- SEFERBEY Danyal, İZMİRLİOĞLU Nurgül, GÜZEL S. (2005), **Bitlis İli Çevre Durum Raporu**, T.C. Bitlis İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Bitlis.
- SERDAR M. Törehan (2007), **Bitlis, 1915-1916: Tehcir, Göç, İşgal Ve Kurtuluş**, T.C. Bitlis Valiliği Yayınları.
- SEVİN V. (2001), Evrenin Kralları Urartu, **Atlas Dergisi**, Sayı:98, Mayıs.
- SÖNMEZ M. R. (2007), **Bitlis İli Turizm Envanteri ve Turizm Geliştirme Planı**, T.C. Bitlis Valiliği il Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2007), **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı 2007-2009**, Ankara.
- TAVMERGEN İge Pınar (2002), **Turizm Sektöründe Kalite Yönetimi**, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Turizm Bakanlığı (2010), **Kuzey Van Gölü Selçuklu Bölgesi Kültür Temalı Gelişme ve Eylem Planı**, Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TÜRKSOY A., YÜRİK E. Ö. (2008), **Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Özel İlgi Turizmi**, Editörler, N. Hancıoğlu, Cevdet Avcıkurt, Nobel Yayınları.
- ULUER Elmas Ceren (2009), “Bitlis İli Turizm Potansiyeli: Özel ve Kamu Sektör Yöneticilerinin Kanaatlerinin Araştırılması”, Sakarya Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÜLKER İ. (1992), **Dağ Turizmi**, T.C. Turizm Bakanlığı Yayınları.
- [www. tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=2](http://www.tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=2) Erişim Ocak 2014
- www. tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/tabloOlustur.do.=Erişim Ocak 2014
- WOODS Mike (2000), “Diversifying The Rural Economy: Tourism Development”, **21 st Century Southern Rural Development Center**, No:10, pp. 1-10.
- YAĞCI Özcan (2003), **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayınları, Ankara.

SOSYO-EKONOMİK KALKINMA AÇISINDAN BİTLİS İLİ TURİZM ARZ
POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

BEU SBE Dergisi

Cilt: 2 Sayı: 1 Aralık 2013

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ: KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

Necati KARA*
Necdet KARAKAYA**

Özet

Lafızların sistemli ve belli bir mantık örgüsü içinde kullanımı şeklinde tanımlanabilecek olan dil, kendi içinde lehçe, şive ve ağızlara ayrılır. Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapça da bu genel kaideden hariç değildir. Kur'an'ın farklı lehçe ve ağızları kullandığı gerçeğine rağmen لغة قريش veya لسان قريش isim tamlamasının her yerde ve bağlamda "Kureyş Lehçesi" olarak dilimize tercüme edilmesi bu temel farkların nazar-ı dikkate alınmadığını ve bunun bir galat-ı meşhur olarak kullanıldığını göstermektedir. Oysaki bu isim tamlamaları Arapça kaynaklarda bulunduğu bağlamlarda bazen lehçe, bazen şive bazen de ağız anlamında kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Lehçe, Kureyş Lehçesi, Ağız, Yedi Harf.

AN EVALUATION ATTEMPT FOR QURAN'S LANGUAGE BY MODERN LINGUISTICS: DIALECT OF QURAYSH OR MOUTH OF QURAYSH?

Abstract

Language, which can be defined as the systematic usage of expressions within a certain logical pattern, can be separated into dialects, accents and smaller regional accents within it self. Arabic, which is the language of the Holy Quran, can not be excluded from this general principle. The translation of noun phrases لغة قريش and لسان قريش into Turkish as "Quraishi Dialect" in every context and situation shows that the sebasic difference ara not taken into consideration and still preferred because of general consensual though it is known to be a mistake. How ever the senoun phrases are used sometimes to refer to the dialect, sometimes to the accentands sometimes to the minorlocalaccent, base on the context they werw used with in the Arabic sources.

Keywords: Language, Dialect, Dialect of Quraish, TheMouth, The Seven Letter

* Prof.Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Arş., Gör., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü.

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

Giriş

Kutsal her kitabın, hitab ettiği kitlenin kullandığı dil ile muhataplarına seslenmesi mesajının anlaşılması ve bu mesajın gereğinin yapılması için zaruret arz eder. Bu hakikat Kur'an'da şu şekilde ifadesini bulur: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ (Biz her elçiyi, mutlaka kendi halkının diliyle (vahyedilmiş bir mesajla) gönderdik ki, (hakkı) onlara açık (ve dolaysız) bir biçimde ulaştırabilsin.)¹ Herhangi bir topluma gönderilen bir elçi de içinde yaşadığı toplumun dilini bilir ve bu dille muhataplarıyla iletişim kurar.

Bu hakikate binaen Kur'an mesajının, kendisine insanlara ulaştırması için tevdi edildiği zat olan Hz. Muhammed (sav)'in ve vahyin ilk muhataplarının Arap olmaları, mesajın dilinin de Arapça olmasını zorunlu kılmıştır. Bu hakikati Allah, kitabında şu şekilde dile getirmektedir: وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ *"Eğer bu (ilahi kelamın) Arapça dışında bir dilde (indirilmiş) bir hitabe olmasını dileseydik, onlar, (şimdi onu reddedenler) bu defa, "Neden onun mesajları anlaşılır bir şekilde ifade edilmemiş? Hayret! Arapça dışında bir dil(de indirilmiş bir mesaj bu) ve (tebliğ eden de) bir Arap (elçi)?" diyeceklerdi."*²

Kutsal kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim de doğal olarak Arap diliyle inzal olmuş bir hitaptır. Kur'an, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Arapça olarak indirilmiş, okunmasıyla ibadet olunan, kendisiyle insanlara ve cinlere meydan okunan Allah Kelâmı'dır.

Allah'ın insanlara bu son mesajını aktarırken seçtiği dil olan Arapçayı bilmeden, anlamadan murad-ı ilahiyi anlamak mümkün olmayacaktır. Arapçayı anlayabilmek için de Arapçanın doğup büyüdüğü muhiti ve içinde geliştiği kültürü bilmek gerekiyor. Bütün bunları öğrendikten sonra Arapçanın yapısı, düşünceyi aktaran nasıl bir araç olduğu vb. hususlar anlaşılabilir.

Arapçanın farklı lehçe ve ağızlara sahip olması, Kur'an'ın nazil olurken bu lehçe ve ağız farklılıklarını göz önünde bulundurması ve iniş sürecinde farklı lehçe ve ağızlara ait farklı kullanımlara başta ruhsat vererek, teysiri esas alması gibi hususlar Arapçanın yapısının anlaşılmasına –dolayısıyla da Kur'an'ın anlaşılmasına- katkı sağlayacak önemli enstrümanlardır. Bütün bunlardan dolayı biz, bu çalışmamızda Arapçanın farklı Lehçe ve ağızları üzerinde duracak ve Kur'an'ın nüzülü sürecinde hangi lehçe ve ağızları kullandığını, Türkçe çevirilerde çok kullanılan “Kur'an'ın KureyşLehçesi'yle indiği” ifadesinin ve anlayışının doğru olup olmadığı tespitiye çalışacağız.

¹ İbrahim 14/4.

² Fussilet 41/44.

1. DİL VE LEHÇE

İnsanoğlu, tarih boyunca lafızları, toplumsal hayatın can damarını oluşturan iletişimin temel aracı olarak kullanıp; duygu ve düşüncelerini hep onlar vasıtası ile ifade etmiş, onlarla fikir alış-verişinde bulunmuş ve bunun sonucunda hem soyut-somut bütün varlık kategorilerini karşılayabilmiş hem sadece zaman boyutlu olduklarından dolayı kolay ve seri bir biçimde iletişimi gerçekleştirebilmiş hem de çeşitli form ve kalıplara girebilen esnek bir yapıya sahip oldukları için değişik ifade biçimlerine imkan vererek bütün toplumsal tezahürleri gerçekleştirebilmiştir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, "*Yeryüzünde halife olarak yaratılan insana, varlıkları gösteren/manaya delalet eden lafızların (isimler) öğretildiği*"³ ve "*ona bu lafızlar vasıtasıyla kendi zihnindeki bilgileri ifade etme yetisinin (beyan) verildiği*"⁴ belirtilerek lafızların önem ve işlevi nazara verilmektedir.⁵ Bu da Allah tarafından ihdas edilen lafızlarla iletişim kurmanın, insanoğluna bahşedilen ilahî bir lütuf olup her zaman ve mekânda cârî olan bir sünnetullah olduğunu göstermektedir.

Çalışmamıza bir temel olması için öncelikle; *lafızların sistemli kullanımı olarak tanımlanabilecek olan dil ve lehçe* üzerinde genel olarak duracak, ardından konunun çerçevesini netleştirebilmek için de *ağız ve şive* gibi kavramlar üzerinde durarak bunları izah etmeye çalışılacak ve bunların konumuzla olan bağlantılarını sunmaya çalışacağız.

1.1. Dil /Luğat

Dil'in Arapçadaki karşılığı 'اللغة' dir. Bazı dilciler اللغة kelimesinin فلان لغة "falan şahıs konuştu"dan müştak olduğu görüşündedirler. هي فَعْلَةٌ من لَعَوْتُ اي تكلمت لغوت "konuştum" manasındadır.⁶ Arapça'da bazen اللغة kelimesiyle اللسان kelimesi birbirinin yerine de kullanılır. Çünkü ikisiyle de anlatılmak istenen hemen hemen aynı şeylerdir. اللسان, konuşma organı ve işlevi için kullanılan bir kelimedir. Bundan dolayı Hz. Musa'nın ⁷ واحلل عقدة من لساني 7 duasındaki عقدة kelimesi organdaki aksaklıktan değil de o organın işlevindeki aksaklıktan kaynaklı düğüm, sorun olarak tanımlanır.⁸

Günümüze kadarki süreçte ise düşünürler, dilciler, toplumbilimciler dili kendi açılarından tanımlamışlardır. Bunlardan bazıları dili bir "*açığa vurma*", bir "*açıklama*" olarak görürler.⁹ Dili ilk kez tanımlayan İbn-i Cinnî (ö.392/1002) onu

³ Bakara 2/30.

⁴ Rahman 55/3.

⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Sa'duddin Mes'ud b. Ömer et-Taftazanî, *el-Mutavvel*, el-Matbaatu'l-Amire, İstanbul, 1309. s.7.

⁶ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. M. Ali Neccar, Daru'l-Kutubi'l-Misriyye, Mısır, trs. I/33.

⁷ Taha, 20/27.

⁸ el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddel er-Râğıb, *Kitâbu'l-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., md. s.450.

⁹ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s.55, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

şu şekilde tanımlar: *اللغة هي أصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم* "Her topluluğun; gayelerini, düşüncelerini kendisiyle (birbirlerine) ilettikleri ses birimlerinden oluşan bir ifade düzenidir."¹⁰ Doğan Aksan ise dil için şöyle bir tanım yapar: "Dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir."¹¹

Hicrî II. asrın sonlarına kadar Araplar arasında اللغة kelimesinin bilinmediği söylenir.¹² Araplar dil konusunda çalışan âlimlere الراوية ismini verirlerdi. Hicrî IV. asırda ise dil alanında çalışanlara dîlcî anlamına gelen اللغوي ismi verilmiştir. Bu yeni lakabın kendisine verildiği ilk kişi Ebu Tayyib el-Luğavî'dir.¹³

Kur'an-ı Kerim'de لغة kelimesi dil anlamında değil de boş ve gereksiz söz ve davranışlar için kullanılmıştır ki aslında bu anlam dilin köken bilgisine aykırı da değildir. اللغة kalıbı Kur'an'da hiç geçmez fakat insan sözü vb. anlamlarda kullanılan ل غ و formu ve türevleri Kur'an'da yer alır. Buna mukabil o anlama gelecek لسان kelimesi birçok defa kullanılmıştır. Örneğin تَزَلُّ بِهِ الرَّوْحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ *Ve hakikat bu (kur'an) Rabbül'âlemînin şübhesiz bir tenzildir, Onu Ruh-ı emîn indirdi. Senin kalbin üzerine ki o münzirlerden olasın, açık parlak bir Arabî lisan ile.*"¹⁴

Belki de ilk araplar اللغة kelimesinin yerine اللسان kelimesini kullanıyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de ve eski arap edebiyatında اللغة kelimesinin kullanılmamasından hareketle bazı araştırmacılar, bu kelimenin yabancı bir dilden Arapçaya girdiği tezini ileri sürmüşlerdir.

Oysaki bu tezin geçersizliğini ve kelimenin Arapça olduğunu destekleyen husus, insan sözü vb. anlamlarda kullanılan ل غ و kelimesinin hem Kur'an'da hem de arab edebiyatında yer almasıdır. Örneğin; Furkan suresinde bu kelime, boş ve gereksiz söz anlamında kullanılır: *وَإِذَا مَرُّوا بِاللُّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا* "Boş ve yararsız sözle karşılaştıkları zaman onurlu olarak geçenerler"¹⁵ Hadis-i Şerif'te de bu kelime من قال يوم الجمعة و الامام يخطب لصاحبه صه فقد *تكلّم* 'konuşmak' anlamında kullanılmıştır: *لغوا* "Kim cuma günü imam hutbe okuyorken arkadaşına "sus" dahi derse boş bir laf etmiş olur."¹⁶

Bunların dışında Arapça sözlüklerde ل غ و maddesiyle ilgili yapılan açıklamalara ve bu kelimenin anlamlarına bakıldığında bu kelimenin Arapça kökenli bir kelime olduğu görülür.¹⁷

¹⁰İbn-i Cinnî, a.g.e.,s. I/33.

¹¹ Aksan, a.g.e.,s.55.

¹² Riyad Kerim, Muhammed, *el-Muktedeb fî lehecâti'l-'Arab*, Mısır, 1996,s.48.

¹³ Riyad Kerim, a.g.e.,s.48.

¹⁴Şu'âra Suresi, 26/92-95.

¹⁵ Furkan Suresi, 25/72.

¹⁶Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğaribi'l-Hadis*,Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl ve Ali Muhammed el-Bucâvî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 2. Baskı, 3/322.

¹⁷el-İsfehânî, a.g.e., ل غ و maddesi, s.451.

Arapça Sâmi diller ailesindedir. Bu dil ailesinin eski Mısır dilini de içine alan bir Hâmî-Sâmî köke bağlı olduğu düşünülmektedir. Sâmi diller doğu ve batı olmak üzere iki büyük kola ayrılır.¹⁸

Sami dil ailesi veya Semitik diller olarak bilinen Asya-Afrika dil ailesinin ana alt grubunu oluşturan diller. Orta Doğu'da yaygın olan antik dillerin çoğunu kapsamaktadır. Bunların arasında Arapça, İbranice ve Aramice en fazla konuşulan sami dillerdir. Ayrıca Fenikece ve Akadca da Sami dil ailesinin mensubudur.¹⁹

1.2. Lehçe

Lehçe, sözlükte; واللّٰهج بالشّيء: الولوج به... والفصيل يلهج. Lehçe, sözlükte; واللّٰهج بالشّيء: الولوج به... والفصيل يلهج. "Bir işi alışkanlık haline getirme, bir işe alışma ve onu devamlı yapma" anlamlarına gelmektedir."²⁰ Sütten kesilmiş çocuk annesinin memesini tutup emdiğinde ve bunu alışkanlık haline getirdiğinde "لّهج الفصيل بضرع امه: لزمه"²¹ denir. "Sütten kesilmiş çocuk annesinin memesine yapıştı"²² şeklinde de anlamlandırılır.

Lehçe kelimesinin birinci manada ele alınması doğrudur. Çünkü birinci anlamı "alışkanlık ve bir işi sürekli yapmak"tır. İkinci anlamı da doğru olabilir çünkü bu durumda da "çocuğun annesinin memelerini emmesini ve ona yapışmasını alışkanlık haline getirmesi" söz konusudur ki bu iki anlam da bir birine son derece yakındır.²³

Lehçe kelimesine verilen anlamlar göz önünde bulundurulduğunda bunlardan lehçe için şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Bir dil, zaman içinde değişik yerlerde siyasi, ekonomik, kültürel vb. birçok nedenden dolayı o dili konuşanlar tarafından değişik şekillerde kullanılmaya başlar. O dili farklı şekilde kullananlar her ne kadar dilin ana gövdesinden ayrılmışlarsa da o dille bağlantılarını tamamen koparmadıkları için o dilin bir dalı veya lehçesi olarak varlıklarını devam ettirirler ve müstakil ve ayrı bir dil olarak kabul edilmezler. Çünkü cümlelerin kuruluş biçimleri, öğeleri, dizimi hatta seslerin ve kelimelerin kahir ekseriyeti, ana dildekiyle aynılığını devam ettirir. Eğer aradaki farklılık çok fazlaysa ve bu farklar başka bir dille arasındaki farklar gibi görünüyorsa ve konuşanlar birbirleriyle anlaşamıyorsa böyle bir durumda da bu büyük farklara lehçe denemez.

Lehçede de o lehçeyi kullananlar arasında kullanılan o farklılığa yapışma ve onu alışkanlık haline getirme gibi bir durum söz konusudur. Lehçeyi kullananlar adeta sütten ayrılacak kadar olgunlaşmışlar ama süt emmeyi alışkanlık

¹⁸ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yay. Ankara, 2009. c.I, s.31.

¹⁹ http://tr.wikipedia.org/wiki/Sami_dil_ailesi (14.11.2013. 13:59)

²⁰ İbn-i Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, Thk. Abdullah el-Kebir, Daru'l-Me'arif, ج ٥ ل maddesi.

²¹ İbn-i Manzûr, *a.g.e.*, ج ٥ ل maddesi.

²² el-Feyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, Thk. Abdulazîm eş-Şenâvî, Daru'l-Me'arif, Kahire, ج ٥ ل maddesi.

²³ Riyad Kerim, *a.g.e.*, s.54.

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

haline getirdikleri için bu alışkanlıklarından vazgeçemiyorlar. Lehçe de dilden bazı farklılıklar göstererek ayrılmış ama birçok kullanım ortaklığından ve alışkanlıktan dolayı tamamen ayrılmıyor ve o kullanımlara yapışıyor ve onları terk edemiyor.

Güney Arapçası'nın en eski şekil veya lehçelerini bazı kitabelerle tanıyoruz ki bunlar Minae, Sebâ, Katebân ve Hadramut kitabelerinde görülen eski lehçelerdir. Bunların bir nevi devamı olan bugünkü bazı lehçeler de aynı grupta toplanır.²⁴

Klasik Arapçanın esas unsurlarını, Kays, Temîm, Huzeyl, Tayy ve Kureyş kabileleri belirlemiştir.²⁵ Özellikle *Mudar grubu* fasih oluşuyla öne çıkmış ve *Kureyş ağzı* denirken de çoğu zaman Mudar grubunun tamamı kastedilmiştir.²⁶ Bunların Arapça'ya etkileri diğer lehçelere göre daha fazla ve daha belirgindir. Mudar grubunda yer alan başlıca kabileler şunlardır: Kureyş, Kinane, Esed, Huzeyl, Temîm, Dabbe, Kays...

1.2.1.Kays

Bunlar, Muderu'l-Hamra olarak bilinen Mudar b. Nizâr'ın soyundandır. Kays kollarının çokluğundan dolayı diğer Adnanî kabilelerine galebe çalmış ve Yemen'de çoğunluğu elde etmiştir. Öyle ki Yemen, Kays'ın Yemen'i diye anılır olmuştur.²⁷ Kur'an'ı Kerim'de bu kabilenin kullandığı lehçeden birçok kelime bulunmaktadır. Bunlara şu kelimeleri örnek olarak zikredebiliriz: *نَحْلَةٌ*²⁸ اي فريضة²⁹, *الْخَرَّاصُونَ*³¹ اي الكذابون , *مِنْ صَيَّاصِهِمْ*³⁰ اي من حصونهم , *وَأَذْكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ*²⁹ اي بعد نسيان

1.2.2.Temîm

Mudar grubu içinde mühim bir yer işgal eden Temimliler, m. VI. asırdan itibaren hemen bütün Necd'i, Bahreyn ve Yemame'nin bir kısmını içine alan geniş bir bölgede bulunuyorlardı. Toprakları kuzeyde Esedliler, güneybatıda Bahil ve Gatafanlılara güneyde Dehna bozkırlarına, kuzeydoğuda ise Fırat nehri kıyılarına kadar uzanıyordu. Umumiyetle göçebe bir hayat süren Temimliler, Hacar, el-Ahsa ve el-Cev'a gibi pazar ve panayırların müdavimleri idi. Bunların Lat, Uzza ve

²⁴ Nihat M. Çetin, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Arap Maddesi*.

²⁵ Çetin, *a.g.e.*, s. 37-38.

²⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr el-Kurtubî, *el-Câm'iliahkami'l-Kur'ân*, (Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006, c. I, s.76. " : أن هذه اللغات السبعة إنما تكون في مضر. قاله قوم، واحتجوا بقول عثمان: نزل القرآن بلغة مضر، وقالوا جائز أن يكون منه القریش، ومنه الكنانة، ومنه الأسد، ومنه الهديل، ومنه التميم، ومنه الضبّة، ومنه القيس، قالوا: هذه قبائل مضر تستوعب سبع لغات على هذه المراتب، وقد كان ابن مسعود يحب أن يكون الذين يكتبون المصاحف من مضر "

²⁷ Riyad Kerim, *a.g.e.*, s.37.

²⁸ Nisa 4/4.

²⁹ Yusuf 12/45.

³⁰ Ahzab 33/26.

³¹ Zariyat 51/10.

³² Muhsin, *a.g.e.* s.126.

güneşe taptıkları kaydedilmiştir. Temimlilerin hristiyanlaşmış tek kabile Hire'deki İbad koludur. Meşhur şair 'Adî b. Zeyd bu kabiledendir... Temimliler h. 8. yılda Medine'ye bir elçi gönderip Hz. Peygamberle dostluk antlaşması yaptılar. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Ridde hareketlerinin ilk öncülerinden de oldular. Halid b. Velid'in ısrarlı mücadelesi sonucunda yeniden İslam'a girdiler. Temimliler şiirde olduğu kadar fesahatta da gerçek Arapçanın koruyucusu oldular. Şiveleri eski Arabistanın batı şivelerinden ayrılmakta, Kays ve Bekrilerin şiveleriyle birlikte doğu şivesini teşkil etmektedir.³³ Benu'l-Anber ve BenuHanzala Temim'in kollarındandır. BenuHanzala kolu Temim'in en büyük koludur. BenuYerbu' ise BenuHanzala'nın alt koludur.³⁴

Kur'an-ı Kerim'de yer alan Temimlilere ait kelimelere, şunları örnek olarak zikredebiliriz: *حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ*³⁷, *اي بين الجبلين بين الصدقين*³⁶, *سَرَابِيل تَقِيكُمْ الْحَرَّ* *اي القمص*³⁵, *اي بردا*³⁹ *vb... من الكبر عتياً*³⁸ تحولا , *اي بردا*

1.2.3. Huzeyl

Huzeyl b. Mudrike b. İlyâs b. Mudar'in soyundan gelirler. Geniş bir kabile olan Huzeyl'in çok sayıda kolları bulunmaktadır. Taif'te bulunan Gazvan dağları eteklerine yerleşmişlerdir. Aşağı kesimlerinde Necd ve Tihame yönünde Mekke ve Medine arasında onlara ait verimli yerler ve su kaynakları bulunmaktaydı.⁴⁰ Cahiliye devrinde Suva adlı puta taparlardı; diğer bir putları da Kureyş ve Huza'a kabilelerinin de taptığı Menat idi. EbreheKabe'yi tahrip etmeğe teşebbüs ettiği zaman Huzeylliler, komşuları Kureyş ve Kinane kabileleri ile birlikte karşı gelmişler ve fakat başarılı olamamışlardır. Bu kabileden birçok şair yetişmiştir ki Hz. Peygamber devrinde yaşamış olan Ebu Zu'ayb bunlardan biridir. Daha sonra Taif civarında da yerleşen Huzeylliler, buralarda sürüyle birlikte çadırlarda yaşıyorlardı. Yamaçlar arasındaki vadilerde de buğday ve arpa ekimi yapıyorlardı.⁴¹ İslamiyet geldikten sonra parçalandılar.⁴²

Huzeyl lehçesinin Kur'an-ı Kerim'deki örnekleri; *دَاتٍ مَا يَهْجَعُونَ*⁴³ ما ينامون *ظنا بالغيب*, *من تفاوت*⁴⁵ اي من عيب , *ألواح ودسر*⁴⁴ اي الدسر المسامير *vb... رجماً بالغيب*⁴⁶

³³Furat, a.g.e. s.34.

³⁴Riyad Kerim, a.g.e. s.39.

³⁵Nahl 16/81.

³⁶Kehf 18/96.

³⁷Kehf 18/40.

³⁸Meryem 19/8.

³⁹Muhsin, a.g.e. s.123.

⁴⁰Kahhale, a.g.e, 3/1213

⁴¹Furat, a.g.e, s.36.

⁴²Kehhale, a.g.e, 3/1213

⁴³Zariyat 51/17.

⁴⁴Kamer 54/13.

⁴⁵Mulk 67/3.

⁴⁶Kehf 18/22.

⁴⁷Muhsin, a.g.e. s.121.

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

1.2.4. Tayy

Yemen'de yaşamışlardır. Arim selinden sonra el-Ezdin izinden giderek ayrılmışlardır Yemen'den. Hicaz ve Necd bölgesinde BenuEsed'e yakın bir yere yerleşmişlerdir. Ardından Beni Esed'eNecd bölgesindeki Ece' ve Sulma dağlarında galebe çalarak oraya yerleşmişlerdir. Öyle ki bu iki dağ daha sonraları Tayy dağları olarak bilinmiştir.⁴⁸

Cedile ve CermTayy'ın birçok kolundan sadece ikisidir. Cedile, annelerinin ismidir ve ona nisbetle bilinirler. Cerm ise Şam bölgesinde Gazze'ye yerleşmişlerdir. Su'el, Ğaziyye, Nebhân ve Bevlan da Tayy'ın diğer kollarındandır.⁴⁹

Tayyılarel-eşhuru'l-hurum adında araplara mahsus müsalağa aylarını tanımadıklarından, hac mevsiminde de baskın ve yağmalamalar düzenliyorlardı. Cahiliye devrinde Ece' dağında Filis adında bir puta taptıkları görülen bu kabile mensupları, hicretin IX. yılında Hz. Peygamber'e bir sefaret heyeti göndererek müslüman olmuşlardır. Kabilenin nisbesi et-Tâî olup bu nisbetle en fazla tanınmış şahsiyet de cömertliği ve misafirperverliği ile bilinen Hatem et-Taî'dir.

Kur'an'da bu lehçeye ait kelimelere şunlar örnek olarak verilebilir: رَعَاءٌ⁵⁰ حَسَدًا , رَجَزًا⁵¹ العذاب , الخصب vb...⁵³

1.2.5. Kureyş

en-Nadr b. Kinane'nin çocuklarıdır. Mekke ve civarına yerleşmişlerdi.⁵⁴ Irak'tan geldiklerini ve soylarının Hz. İbrahim'e dayandığını kabul ediyorlardı. Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmaili getirip Bekke vadisine yerleştirdikten sonra, geri dönmüş ve çok geçmemiş Cürhümlüler gelip Hz. Hacer'in iznini de alarak buraya yerleşmişlerdir.⁵⁵ Mekke, Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere ziraat yapılmayan bir vadidedir.⁵⁶ Buranın, en azından 2000 seneden beri yerleşik bulunan halkı, hususiyetle Kureyşliler, kervan ticareti ile meşguldüler. Bu ticaretin başlıca malzemesini kumaşlar, kokular, tahıl ürünleri ve silahlar teşkil ediyordu. Avrupa'nın Hindistan ve Çinle olan ticareti Mekke'den geçmekteydi. Bu durum Mekkelileri Bizans, İran, Habeşistan, Yemen ve Kinde devletleriyle ticari münasebetler içine çekmişti. Bunlar her yıl Mısır, Suriye, Irak, Yemen ve Habeşistan'a ticaret kervanları yolluyorlardı. Şehrin idaresini ellerinde bulunduran Kureyşliler, bir şehir devleti kurmuşlardı. Kabilenin ileri gelen on ailesi 10000

⁴⁸Furat, a.g.e, s.23-24.

⁴⁹ Ömer Rıza Kehhale, **Mu'cemuKebâili'l-Arab**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1982, 3. Baskı, 1/339.

⁵⁰ Bakara 2/35.

⁵¹ Bakara 2/59.

⁵² Al-i İmran 3/19.

⁵³ Muhsin, a.g.e. s.123.

⁵⁴ el-Kalkaşendî, a.g.e, 1/315-316

⁵⁵ Furat, a.g.e. s.30.

⁵⁶ İbrahim 14/37.

kişi civarında olan bu şehir devletini oligarşi ile idare ediyordu. Bu aileler arasında en önde gelenleri, askeri işleri ellerinde bulunduran Ümeyye oğulları ile dini işlere bakan Hâşim oğulları idi.⁵⁷

Kur'an-ı Kerim, Mudar grubundan olan Kureyş kabilesinin lehçesiyle indirilmiştir.⁵⁸ Tabi bu demek değildir ki Kureyş lehçesinin dışında başka bir lehçeye ait herhangi bir kelime Kur'an-ı Kerim'de bulunmaz. Hz. Osman (ra)'a ait bu ifade Kur'an'ın ekserisinin Kureyş lehçesiyle (?) inmiş olduğunu anlatır.

Kur'an-ı Kerim'de Kureyş lehçesine ait kelimelere şu birkaç örneği verebiliriz: ⁵⁹اي اباطيهم , ⁶⁰اي مجاعة , ⁶¹الصلح , ⁶²اي فلا , ⁶³السلام , ⁶⁴اي تأس فلا تأس , ⁶⁴اي تخويف الشيطان , vb. örnekleri çoğaltmak mümkündür.

2. ŞİVE VE AĞIZ

2.1. Şive

Şive, bir dil veya lehçenin daha az konuşma farkları gösteren ve bölgeden bölgeye veya şehirden şehire değişebilen küçük kollarına denir. Şive bir dilin kültür düzeylerine göre gösterdiği değişiklik olarak da tanımlanabilir. Şive, aksan olarak da adlandırılır. Şive, kısaca bir dilin bölgesel söyleniş tarzıdır.⁶⁵

Bir dilin izlenebilen tarihi dönemlerinde ayrılmış kolu olarak da tanımlanabilecek olan Şive'de, ayrılıklar lehçede olduğu kadar büyük ve derin değildir. Türkiye Türkçesinde "gelirim" denirken, Türkistan şivesinde "kelür men" denir. Ayrılık yazı diline girmiştir ve sınıflamalar da yazı dillerine göre olur. Bu durum, Arapça'da diğer dillerde olduğu kadar açık olmamakla birlikte bu duruma şunlar örnek olarak verilebilir:

Örnek 1: Yemen taraflarından bir adama şöyle der:

عن كعب بن عاصم الأشعري رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ليس من امير امصيام في امسفر.

Ka'b b. Asım el-Eş'arî'den rivayetle, o şöyle der: Resulullah (sav)'in şöyle söylediğini işittim: "Seferde oruç tutmak erdem değildir."⁶⁶ Yemenliler konuşmalarında ال yerine ام kullandıkları için, Hz. Muhammed (sav) de bu Yemenliyle onun şivesine uygun olarak konuşmuş ve ال yerine ام kullanmış.

Örnek 2: Sa'd kabilesinden olan Atiyye b. Urve'den Allah Resulü'nün şöyle söylediği rivayet edilir: "فان اليد العليا هي المنطية السفلى هي المنطة" "Yüksek el veren eldir, düşük el ise kendisine verilen eldir."⁶⁷

⁵⁷Furat, a.g.e. s.30.

⁵⁸Kurtubî, a.g.e, c.I, s.75.

⁵⁹Bakara 2/111.

⁶⁰Maide 5/3.

⁶¹Bakara 2/208.

⁶²Maide 5/26.

⁶³Enfal 8/11.

⁶⁴Muhsin, a.g.e. s.114-116.

⁶⁵<http://www.turkcebilgi.com/soru/13532/dil-anlatim-dersi-icinsive-agiz-ne-demek>, 03.08.2012.

⁶⁶Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/434.

⁶⁷

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

2.2. Ağız

Bu grupta yer alanlar kabileler Kays'a bağlıdır ve Kays' anisbetle ağız konumundadırlar.

2.2.1. Havazin

Havazin kendi arasında da şu kollara ayrılmaktadır:

1-Benu Sa'd; Bu kol, Allah Resulü'nün sütanneye verildiği koldur.

2-Benu Amr b. Sa'sa': İslam döneminde Yemame'de kurmuş oldukları bir devlete sahiptiler bunlar.

3-Benu Cuşem,

4-Sakîf: Taife yerleşmişlerdi.⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'deki **أَفَلَمْ يَأْتِسْ⁷⁰ أَي , أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا⁶⁹** اي ان يضلکم الذین کفروا kelimelerinin Havazin lehçesine ait olduğu rivayet edilir.⁷¹

2.2.2. Ğatafan

Ğatafan b. Kays 'Aylân'ın çocuklarıdır. Yerleşim yerleri Vadiu'l-Kura, Ece' ve Selma dağları civarıydı. Nahledeki uzza putuna tapan Ğatafanlılar, Suleymliiler gibi İslama karşı düşmanca tavırlarını -mesela Hendek savaşında müşriklerin yanında yer almışlardı- uzun müddet devam ettirmişlerdi.⁷² İslamî fetihlerden sonra parçalandılar. Daha sonra da yurtlarını Tayy kabilesi istila etti. Antere b. Şeddad Ğatafan'ın Abs kolundan en-Nabiğa ez-Zübyani ise Zübyan kolundandır.⁷³

2.2.3. Suleym

Kays'ın en büyük koludur. Yerleşim yerleri Hayber'e yakın bölgelerdi.⁷⁴ Şaire Hansa Suleym'dendir. Ayrıca Peygamberimizin dedelerinden Haşim ile onun babası Abdulmenaf da Suleymliilerdendir. Cahiliye devrinde kendilerine sacayağı denilen kabileler arasında Suleymliiler de vardı. Böyle bir değerlendirilmede Suleymliiler, Havazinlilerle birlikte bir ayağı, Ğatafan diğer ayağı, Muharib ve Asurlular da üçüncü ayağı teşkil etmekteydiler ki bunların hepsi Mudar'a bağlı Kays kabilesinin kolları durumundaydı.⁷⁵

"Döndü" **نَكَصَ⁷⁶ أَي رَجِعَ** anlamında olan bu kelimenin de Suleym'e ait olduğu rivayet edilir.⁷⁷

⁶⁸ Riyad Kerim, a.g.e. s.37.

⁶⁹ Nisa 4/101.

⁷⁰ Rad 13/31.

⁷¹ Muhsin, a.g.e, s.126.

⁷² Furat, a.g.e, s.33.

⁷³ Riyad Kerim, a.g.e. s.37.

⁷⁴ Riyad Kerim, a.g.e.,s.38;

⁷⁵ Furat, a.g.e. 32.

⁷⁶ Enfal 8/48.

⁷⁷ Muhsin, a.g.e. s.127.

2.2.4.'Advan

Amelika ve İyad'dan sonra Taife yerleşmişlerdi. Bunlar dışında Kays'ınBahile ve Gindif adında iki farklı kolu daha bulunmaktadır.⁷⁸ Bunların dışında kalan ve bağlı buldukları kabileye nispetle *ağız* hükmünde olan başka kabileler de bulunmaktadır.

SONUÇ

Arapça Kur'an'ın vahy edilmesinden çok önceki dönemlerde coğrafi, siyasi, kültürel, ekonomik vs. birçok nedenlerden dolayı farklı lehçelere ayrılmış ve bu lehçeler de kendi aralarında farklı birçok ağızlara ayrılmışlardır. Arapça tarihi gelişimi itibariyle böyle bir durumdayken; Allah, son mesajı olan Kur'an-ı Kerim'i insanlara iletmek için Arap dilini seçmiştir. Tevhid dini olan İslam, hayatın her kademesinde tevhidi tesis etmeye çalışmış. Uluhiyet konusundaki politeist yapıyı yıkarak tevhidî bir düşünceyi onun yerine ikame etmiştir. Hedef ve amaçları farklı olan bir toplumda amaç ve hedef birlikteliğini temin etmiş ve onları aynı amaç ve hedef etrafında bir araya getirmeyi başarabilmiştir.

Kur'an bu gayeyi gerçekleştirebilmek için tedricîliği esas almış ve adım adım istediği hedefe doğru toplumu yaklaştırmıştır. Vahiy, birçok farklılığa sahip olan toplumun en belirgin farklarından biri olan "dilsel farklılıklara" da iniş süresince müsamaha göstermiş ve onları "ortak bir dil" etrafında toplamaya zamanla hazırlamıştır. *Kureyş Ağzını* esas alan vahiy, diğer kabilelerin dili kullanım farklılıklarını da zaman zaman kendi bünyesinde göstermiş ve bu yönüyle de tedricîliği esas alarak toplumu eğittiğini göstermiştir.

Hız. Ebubekir döneminde Kur'an iki kapak arasına alınmış fakat farklı ağızlarla okunmaya devam edilmiştir. Hız. Osman dönemine gelindiğinde ise okuma farklılıkları ihtilaflara neden olmaya başlamıştır. Tevhidi esas alan Kur'an-ı Kerim lehçe ve ağız farklılıklarından dolayı ihtilafların kaynağı olarak gösterilmiş ve toplum ayrışma emarelerini kendisinde göstermiştir. Bu durumun uzun vadedeki sakıncalarını görebilen Hız. Osman, Zeyd b. Sabit başkanlığında bir heyet kurmuş ve bu heyetin, Kur'an-ı Kerim'i *Kureyş Ağzı'nı* esas alarak tekrar yazmalarını ve *diğer ağızları* terk etmelerini emretmiştir. Böylece başlarda esneklik ve kolaylık olarak vahyin ilk muhataplarının eğitilmesinde kullanılan *Ağız farklılıklarına* gösterilen müsamaha resmi olarak ortadan kaldırılmış ve *Kureyş Ağzı* etrafında birlik sağlanmıştır.

Kureyş Lehçesi yerine *Kureyş Ağzı* diyoruz çünkü اللغة ve اللسان kelimelerinin Arapça kaynaklarda kullanıldığı bağlam itibariyle farklı anlamlar ifade etmeleri, bu iki kelimenin dilbilimsel bir tahlilinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu kelimeler yerine göre *dil*, yerine göre *lehçe* ve yerine göre de *ağız* anlamında kullanılabilir. Örneğin Sami dil grubunun anlatıldığı metinlerde bağlam itibariyle العربية اللغة ifadesi Sami dil grubunun bir lehçesi anlamında kullanılır. Çünkü Aramice, Habeşçe, Suryanice, İbranice, Akadca,

⁷⁸ Riyad Kerim, a.g.e, s.39.

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

Asurca vb. daha birçok dil Sami dilleri grubunun birer *lehçesi* hükmündedirler. Aynı kelime اللغة الحجاز sıfat tamlamasında kullanıldığında ise Arapça çatısı altında *Hicâz Lehçesi* anlamında kullanılır. Çünkü Hicaz lehçesi de Kureyş, Huzeyl, Temim, Tayy vb. *ağızlardan* oluşmaktadır. Kelime bu bağlamda lehçe anlamında kullanıldığında ise zorunlu olarak لغة قريش tamlaması da *Kureyş Ağzı* anlamını kazanır.

Kur'an'ın farklı lehçe ve ağızları kullandığı gerçeğine rağmen لغة قريش veya لسانقريش isim tamlamasının her yerde ve bağlamda “Kureyş Lehçesi” olarak dilimize tercüme edilmesi bu temel farkların nazar-ı dikkate alınmadığını ve bunun bir galat-ı meşhur olarak kullanıldığını göstermektedir. Oysaki bu isim tamlamaları Arapça kaynaklarda bulunduğu bağlamlarda bazen lehçe, bazen şive bazen de ağız anlamında kullanılmıştır.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, DaruSahnun ve Çağrı Yayınları, Tunus&İstanbul, 1992.
- Aksan, Doğan,*Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebu Bekr el-Kurtubî, *el-Câm'iliahkami'l-Kur'ân*, (Thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. M. Ali Neccar, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Mısır, trs.
- el-Feyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, Thk. Abdulazîm eş-Şenâvî, Daru'l-Me'arif, Kahire, Tsz.
- Furat, Ahmed Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, EFD Yayınları, İstanbul, 1996.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddel er-Râğîb, *Kitâbu'l-Mufredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut,tsz.
- İbn-i Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, Thk. Abdullah el-Kebir, Daru'l-Me'arif. Tsz.
- el-Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşa*, el-Matbaatu'l-Emiriyye, Kahire, 1913.
- Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi -I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yay. Ankara, 2009.
- Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Ğaribi'l-Hadis*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl ve Ali Muhammed el-Bucâvî, Daru İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 2. Baskı.
- Muhsin, Muhammed Salim, *el-Muktebes minLehecati'lArabiyyetive'l-Kur'aniyyeti*, MuessesetuŞebâbi'Câmia, İskenderiye, 1986.
- Nihat M. Çetin, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, Arap Maddesi.

-*Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemuKebâili'l-Arab*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1982, 3. Baskı.
 - Riyad Kerim, Muhammed, *el-Muktedeb fî lehecâti'l-'Arab*, Mısır, 1996.
 - Sa'duddinMes'ud b. Ömer et-Taftazanî, *el-Mutavvel*, el-Matbaatu'l-Amire, İstanbul, 1309.
 - http://tr.wikipedia.org/wiki/Sami_dil_alesi (14.11.2013. 13:59)
 - <http://www.turkcebilgi.com/soru/13532/dil-anlatim-dersi-icinsive-agiz-ne-demek>, 03.08.2012.

KUR'AN DİLİNİN MODERN DİLBİLİME GÖRE
BİR DEĞERLENDİRME DENEMESİ:
KUREYŞ LEHÇESİ Mİ KUREYŞ AĞZI MI?

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OYUN TEKNİĞİ İLE OKUMA ALIŞKANLIĞI KAZANMASINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: ANKARA BEYTEPE İLKOKULU ÖRNEĞİ

Semanur ÖZTEMİZ*, H.İnci ÖNAL**

Özet

Oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırmaya ilişkin öğretmen görüşlerini ortaya koymak amacıyla nitel yöntemle dayalı olarak yapılan bu araştırma, Ankara Beytepe İlkokulu örneği üzerinden gerçekleştirilmiştir. 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında Beytepe İlkokulu'nda görev yapan 10 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış sorular odağında görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar, öğretmenlerin oyunla öğrenme tekniğinin başka birçok ders ya da uygulamanın öğretiminde olduğu gibi okuma alışkanlığı kazandırmada da son derece etkili olduğunu ve kütüphaneci, veli, öğretmen işbirliği ile söz konusu tekniğin daha etkili düzeyde uygulanabileceğini düşündüklerini göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: oyunla öğrenme, okuma alışkanlığı, ilkokul öğrencileri

Abstract

Teacher Opinions Regarding Primary School Students to Gain Reading Habits by Means of Play Technique: Ankara Beytepe Primary School Sample

The study, which has the purpose of putting forward teacher opinions concerning to make students gain reading habit by plays, is carried out over Ankara Beytepe Primary School sample. Data of the study is obtained from 10 teachers working in Beytepe Primary School on the 2012-2013 school year, by using the interview technique focusing on the semi configured questions. Results of the study showed that, according to teachers, learning by play techniques is impressively efficient in gaining reading habit just like this technique has similar effects in other lessons or applications, and also teachers thought that the cooperation between librarian, parent and teacher increases the applicability of the abovementioned technique on a more efficient level.

Keywords: learning play, reading habits, primary school students

*Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 06800, Çankaya/Ankara.

** Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Beytepe Kampüsü, 06800, Çankaya/Ankara.

Giriş

Okuma, en genel ifadeyle yazılı sembollerin anlamlandırılmasına dayanan bir etkinliktir (Demirel, 1995, s.65). Belirli bir metne dayalı okuma, tümceler bir araya gelmesi ile oluşan bir metnin anlaşılmasına yönelik bilişsel bir eylemdir (Uzun, 2009, s.9).

Okuma eylemi, çeşitli ortamlar üzerine kaydedilen bilginin algılanmasından yorumlanmasına kadar gerçekleştirilen fiziksel ve zihinsel birtakım etkinlikleri kapsamaktadır (Aslantürk ve Saracaloğlu, 2010, s.156). Yılmaz'a göre (2002, s.442) okuma, genel kültür düzeyini geliştirme, bilgi sahibi olma ya da mevcut bilgileri güncelleme ve keyif alma gibi sebeplerle gerçekleştirilen bir eylemdir.

Okuma etkinliğinin uzun ya da belirsiz aralıklarla değil, düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi ve pekiştirilen bir davranış haline getirilmesi ise okuma alışkanlığı kavramı ile ifade edilmektedir (Yılmaz vd., 2009, s. 23). Okuma eyleminin bir alışkanlık haline gelmesinde çocukluk döneminin önemine vurgu yapan çoğu araştırmacı aile ve ilkököl düzeyinde alınan eğitimin söz konusu alışkanlığın kazandırılması üzerindeki etkilerine değinmektedir (Aksaçlıoğu ve Yılmaz, 2007, s.5; Odabaş vd, 2008, ss. 450-451; Yılmaz, 2004, ss. 127-128).

Erken çocukluk döneminde başlayan çocuk ve kitap arasındaki etkileşim, okumaya yönelik isteğın güçlenmesi ve okuma eyleminin tekrarlı bir davranış halini alarak alışkanlığa dönüşmesine zemin hazırlamaktadır (Şimşek, 1995). İlkokul dönemi, okur-yazarlık becerisine sahip olmak; dinlenmek, bilgi edinmek ve eğlenmek gibi güdüleyici birtakım etmenlerle okuma alışkanlığının geliştiği ve kalıcı hale dönüştüğü süreci temsil etmektedir. (Aslantürk ve Saracaloğlu, 2010, s. 156).

Bu araştırma, son yıllarda eğitimciler ve psikologların üzerinde önemle durduğu oyunla öğrenme stiline, okuma etkinliği ile bütünleştirilmesi sonucunda, okumanın bir alışkanlık haline dönüşmesine yönelik öğretmen fikirlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Eğlenmek için okumak yerine, okumak için eğlenmek anlayışına yönelik öğretmen görüşlerinin, eğitim programcılara ve okul kütüphanecilerine fikir sağlayacağı düşünülmektedir.

Öğrenme ve Eğitim

Eğitim bireylerin davranışlarında gözlemlenebilir, ölçülebilir ve istendik değışiklikleri gerçekleştirme süreci olarak ifade edilebilir (Tay, 2005, s. 210). Fidan'a göre (2012, s. 4) eğitim, bireyi beceri kazandırma yoluyla farklılaştırma, birtakım amaçlar doğrultusunda yetiştirme sürecidir. Eğitimin hangi yol ve

yöntemlerle verileceği ve amacına ulaşması halinde çıkan sonuç öğretim ve öğrenim kavramlarını akıllara getirmektedir.

Bireylerin çevreleriyle olan etkileşimleri neticesinde davranışlarında oluşan gözlemlenebilir ve sürekli değişim öğrenme kavramı ile açıklanmaktadır (Tay, 2005, s. 211). Öğrenme, temelinde sosyal etkileşim bulunan bir süreçtir (Açıkgöz, 2000, s. 55). Davranışçı yaklaşıma göre öğrenme; uyarıcı ve pekiştiriciler arasındaki koşullanma sürecidir (Özden, 2003, s. 121). Bilişsel yaklaşıma göre öğrenme; dış uyarıcıların özümsemesiyle insan beyninde oluşan bir süreçtir (Keleş ve Çepni, 2006, s. 66). Davranışçı ve bilişsel yaklaşımın bir sentezi olarak ortaya çıkan bilgi işleme kuramına göre öğrenme; dış uyarıcıların insan zihninde depolanması ve gerektiğinde hatırlanarak davranışa dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Tay, 2005, s. 211).

Öğrenme faaliyeti belirli birtakım plan ve program unsurları çerçevesinde kısaca formal olarak eğitim kurumlarında ya da bireyler arası etkileşim sonucu amaçsız, plansız, tesadüfi olarak informal yapıda gerçekleşebilmektedir (Fidan, 2012, ss. 4-5). Öğrenmenin, beş duyu organı ile bilgiyi doğrudan almayı kapsayan somut ya da algısal boyutu ve hayal gücü ile gözde canlandırarak anlamayı sağlayan soyut ya da sezgisel boyutu vardır (Veznedaroğlu ve Özgür, 2005, s. 7). Öğrenme süreci imgeleme, özetleme, soru-cevap, hikaye, gibi belirli bir takım stratejilerle gerçekleşmektedir (Tay, 2005, s. 213).

Öğrenme eyleminin verimli bir şekilde gerçekleşmesi yalnızca öğretmenin değil, öğrenenin de aktif olması ile yakından ilgilidir (Tay, 2005, s. 223). Aktif öğrenme, öğrencinin öğrenme sürecinde etkin olmasını kapsayan bir öğrenme stilini ifade etmektedir (Kalem ve Fer, 2003, s. 3). Aktif öğrenme ile sağlanan öğrenci ve öğretmen arasındaki etkileşim, enerjiyi öğrenmeye vermeye, bu durum ise daha verimli bir öğrenme etkinliğinin gerçekleşmesine neden olmaktadır (Açıkgöz, 2000, s. 56).

Oyun Nedir?

Oyun zihinsel bir ortamı ve nesnelere olan, aynı zamanda kültürel yönleri de bulunan bir öğrenme etkinliğidir (Nicolopoulou, 1993, s. 19; Bağlı, 2004, s. 155). Oyun, çocuğun kendi arzusuyla içinde yer aldığı amaçlı amaçsız; kurallı ya da kuralsız gerçekleştirilen keyif verici ve bir o kadar da eğitici temel etkinliktir (MEGEP, 2009, s. 4). Bir başka tanıma göre oyun, belirli bir zaman ve mekanda önceden belirlenen kurallar gereği belirli bir düzen içerisinde uygulanan, günlük yaşamın dışında gelişen özgür bir etkinliktir (Pehlivan, 2005, s. 9).

Çocukluk döneminde öğrenmeyi sağlayan en önemli etkinliklerden biri oyundur (Hanbaba ve Bektaş, 2011, s. 116). Ulutaş'a göre (2011, s. 236) oyun, bir eğlence kaynağı olmanın yanı sıra, bireyin kendisini ve çevresini anlamasını sağlayan etkili bir gelişim, iletişim ve eğitim aracıdır. Benzer görüşler oyunu

eğlenceli, motive edici ve rahat hissettirici yönleri ile öğrenmeye katkı sağlayan bir etkinlik olarak ifade etmektedir (Sert, 2009, s. 7). Yapılan bu tanımlardan yola çıkarak oyun, duygu ve düşüncelerin dışı vurumunu sağlayan, eğlendirirken eğiten etkinlikler bütünü olarak düşünülebilir.

Oyun Türleri

İnsanlık tarihinin hemen her döneminde çeşitli araç ve gereçlerle oynanan çok sayıda oyun bulunmaktadır. Biçimi ve yöntemi değişmekle birlikte oyun pek çok kültürde çocuğun en vazgeçilmez eğlence aracı olmuştur (Pehlivan, 2005, s. 5). Oyunları sınıflandırmaya yönelik girişimler daha çok, oynama şekilleri (bireysel, grup), oyun araçları (misket, top, vb.), oynayanların sosyal sınıfı (köylü, şehirli, vb.) gibi oyun kapsamında değerlendirilen etkinliğin özellikleri çerçevesinde ele alınmıştır (Cengiz, 1998, ss. 291-297). Özbakır (2009, s. 482) oyunların çocuk, yetişkin, çocuk ve yetişkin; bireysel oynanan, grupta oynanan; oyuncakla oynanan, oyuncaksız oynanan şeklinde farklı gruplar altında toplanabileceğine dikkat çekmektedir.

Evcilik gibi hayal ve taklit oyunları, komşuculuk, saklambaç, kukla oyunları, top, çizgi, kör ebe, ip atlama, misket, çelik-çomak gibi geleneksel oyunlar ülkemizde çocukların en çok tercih ettiği oyunlar arasındadır (Pehlivan, 2005, s. 7). Günümüz dünyasının vazgeçilmezleri arasında olan bilgi teknolojilerine dayalı uygulamalar, oyunların çeşit ve miktarını artırmıştır. Çeşitli amaçlarla tasarlanan bu oyunlardan, eğlence amaçlı olanlar birden çok kullanıcı ile eş zamanlı oyun oynama olanağı sunarak farklı kültürler arası etkileşime ve sosyalleşmeye neden olurken, eğitsel içerikli oyunlar istenen mesajların alıcıya keyifli ve dolayısıyla daha etkili bir şekilde ulaşmasına katkı sağlamaktadır (Prensky, 2001, s. 3).

Oyunla Öğrenme

Uygulama ile öğrenmenin ezbere öğrenmenin yerini aldığı günümüzde, bireyi öğrenme sürecinde etkin kılan oyunlar eğitimin önemli bir parçası haline gelmiştir (Ulutaş, 2011, s. 232). Oyuna olan ilginin öğrenme ile bütünleştirilmesi sonucunda oyun temelli ya da oyun tabanlı şeklinde ifade edilen öğrenme yöntemi ortaya çıkmıştır (Sert, 2009, s. 7). Oyunla öğrenme tekniği, zihinsel kapasite, yaratıcılık ve hayal gücünün gelişmesine neden olurken; düşünme, karar verme, model alma ve model olma, karşılaştırma ve problem çözme becerilerinin gelişmesine de katkı sağlar (Esen, 2008, s. 360; Ulutaş, 2011, s. 235).

Soyut kavramları somutlaştırarak öğretmede oyun son derece önemli bir faktördür (Yiğit, 2007). Yapılan bir araştırmaya göre oyun tabanlı öğrenmenin öğrenciler açısından keyif verici bulunduğu, endişeleri azalttığı ve öğrenmeye katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Bayırtepe ve Tüzün, 2007).

Eğitsel oyunlar çocukların algılama, karar verme, alışkanlık kazanma gibi becerilerini geliştirmektedir (Yiğit, 2007, s. 1). Kaya'ya (2007, s. 41) göre, çocuğun geleneksel öğrenme ortamından uzaklaşıp kişisel yeteneklerini kullanarak öğrenmesine olanak veren oyun, belirli bir amacı ve kuralları olan, tekrarlanabilen bir eğlence aracı olarak görülmektedir. Oyunun kurallarının olması ve söz konusu kurallara uyma gerekliliği öğrencinin dikkatini artırmakta bu durum ise öğrenmenin daha kalıcı olmasına yol açmaktadır (Sert, 2009, s. 9). Eğitsel oyunlar kaygının azalmasına ve öğrenmenin eğlenceli hale dönüşmesine katkı sağlar (Sert, 2009, s. 8). Oyunla öğretim, öğrenmeyi eğlenceli bir hale getirmenin yanı sıra, başarı düzeyini artırması açısından da önemlidir (Hanbaba ve Bektaş, 2011, s. 118).

Öğrencilerde yaratıcılığın ve yararlı davranışların kazanıldığı dönem okul öncesi eğitim ve ilköğretimdir (Ayan ve Dünder, 2009, s. 66). Bu dönemlerde öğrenciler zihinsel yapıları gereği somut kavramlarla öğrenebilme eğilimindedirler (Tay, 2005, s. 224). İlkokul döneminde öğrenciler oyunla öğrenmeye daha yatkındırlar. Bunun en önemli nedenlerinden biri, öğreniminde güçlük çekilen çoğu kuralın oyun yoluyla kolaylıkla öğrenilebilmesidir (Pehlivan, 1997, s. 80).

Çocukların sıklıkla oynadıkları oyunlar hayata dair gerekli bilgi ve becerilerin kendiliğinden kazanılmasında, sosyal becerilerin gelişmesinde ve eğitimin kolaylıkla gerçekleşmesinde önemli bir rol üstlenmektedir (Durualp ve Aral, 2010, s. 161). Pehlivan'a göre (1997, ss. 79-80) eğlenceli vakit geçirmenin yanı sıra oyun;

- Fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal açıdan gelişmeyi güçlendirir,
- Benlik ve kimlik kavramlarının tanınmasına olanak tanır,
- Gerçek yaşamda karşılaşılabilecek olaylara ön hazırlık sağlar,
- Bastırılmış duyguların dışa vurumuna destek olur,
- Oyun yaşayarak ve yaparak öğrenmeyi sağlarken bilginin daha kalıcı bir şekilde öğrenilmesine de katkı sağlar,
- Öğrenmeye duyulan ilginin artmasını sağlar,
- Daha kolay ve etkili bir şekilde öğrenmeyi sağlar.

Prensky (2001, s. 4), öğrencilerin alışkanlık ve ilgileri dikkate alınarak tasarlanan oyunlarının ders programlarına entegre edilmesiyle daha eğlenceli, etkili ve kalıcı bir öğrenme sürecinin ortaya çıkacağını, bu durumun ise yalnız öğrenciler açısından değil öğretmenler ve hatta veliler açısından da son derece keyifli sonuçlar doğuracağını öne sürmektedir.

Beytepe İlkokulu'nda Gerçekleştirilen Araştırma

Araştırmanın Amacı, Problemi ve Yöntemi

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OYUN TEKNİĞİ İLE OKUMA ALIŞKANLIĞI
KAZANMASINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: ANKARA BEYTEPE İLKOKULU
ÖRNEĞİ

Araştırma, ilkokul öğretmenlerinin oyunla öğrenme tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırmaya yönelik görüşleri nelerdir? sorusundan hareketle, oyunla öğrenme tekniğini kullanarak okuma alışkanlığı kazandırmaya ilişkin öğretmen görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Nitel yönetime dayalı olarak gerçekleştirilen araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış sorular odağında görüşme tekniği ile toplanmıştır. Görüşme tekniği görüşülenin bakış açısını ortaya koymada en etkili veri toplama tekniklerinden biridir (Mil, 2007, s. 5).

Araştırmanın katılımcıları 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında Ankara Beytepe İlkokulu'nda görev yapan 10 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler 10-24 Ocak 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma örnekleme amaçsal örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Amaçsal örnekleme metodu; belirli bir konunun ayrıntıları ile incelenmesine olanak veren örnekleme türlerindedir. Ölçüt örnekleme ise, önceden belirlenen ölçütleri karşılayan durumların çalışılmasıdır (Patton, 1987). Bu bağlamda, ilkokul döneminin öğrenmenin daha çok oyun tabanlı gerçekleştiği bir evre olması ve okuma alışkanlığının yine aynı dönemde gelişen bir alışkanlık olması nedeni ile ilkokul öğretmenleri ile görüşme yapmak araştırmanın önceden belirlenen ölçütleridir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, görüşme ve gözlem gibi yollarla elde edilen verileri, açıklayıcı kavramlara dönüştürüp düzenleme, kendilerini açıklayan temalar altında toplama, bulguları ortaya koyma ve yorumlama aşamalarını kapsayan bir analiz türüdür (Kondracki vd., 2002, s. 224). Bu bağlamda araştırmadan elde edilen veriler önceden belirlenen kavramlar altında çözümlenerek kodlanmıştır. Kodlanan veriler ise Tablo 1'de gösterilen beş tema ile açıklanmıştır (bkz. Tablo 1)

Tablo 1: Araştırma Temaları

TEMA	İÇERİK
Eğitimde oyunun yeri	Öğretmen bakış açısıyla oyun kavramı ve eğitim açısından önemi
Kullanılan oyun çeşitleri	Derslerin öğretiminde tercih edilen oyun türleri.
Oyunların öğrenme üzerindeki etkileri	Eğitsel amaçlı oyunların öğrenme üzerindeki etkilerine ilişkin görüşler.
Oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırma	Oyunlarla öğrencilerin okuma etkinliklerini geliştirmeye yönelik teşvik edici uygulamalar ve oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırmaya ilişkin öğretmen görüşleri
Okuma alışkanlığı kazandırmada etkili olabilecek oyunlar	Okuma eyleminin alışkanlık halini almasında etkili olabilecek oyunlar

Bulgular

Araştırma bulguları öğretmenlerin genel özellikleri ve Tablo 1’ de (bkz. Tablo 1) belirtilen temalar altında sunulmuştur. Bulgular yorumlanırken araştırma verilerinin iç güvenilirliğini ve geçerliğini artırmak amacıyla öğretmen görüşlerinden alıntılara da yer verilmiştir.

Katılımcılar ve Ortam Hakkında Genel Bulgular

Tablo 2’de gösterildiği gibi (bkz. Tablo 2) tamamı sınıf öğretmeni olan katılımcıların büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Birinci sınıf düzeyinde bir kadın, bir erkek; ikinci sınıf düzeyinde iki kadın, bir erkek, üçüncü sınıf düzeyinde bir kadın bir erkek, dördüncü sınıf düzeyinde iki kadın öğretmen olmak üzere toplamda yedi kadın, üç erkek araştırmanın katılımcı grubunu oluşturmaktadır. Eğitim durumuna ilişkin özellikler sekiz öğretmenin lisans, iki öğretmenin de ön lisans derecesine sahip olduğunu göstermektedir.

Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü içerisinde konumlanan Beytepe İlkokulu, 1983-1984 eğitim öğretim yılından itibaren hizmet vermeye başlamıştır. Okul kadrosunda müdür ve iki müdür yardımcısından oluşan idarecilerin yanı sıra yirmi iki sınıf öğretmeni, iki anasınıfı öğretmeni, iki rehber öğretmen ve bir İngilizce öğretmeni yer almaktadır. Okul, misyonunu “*Atatürk İlke ve İnkılâpları, Türk Milli Eğitim sisteminin genel amaç ve ilkeleri ışığında, uygun öğrenme ortamlarında etik değerlere bağlı; kendini sürekli geliştirip bireysel farklılıkları dikkate alan, çözüm odaklı, soran-sorgulayan, insani ve milli değerleri yüksek öğrenciler yetiştirmek*” şeklinde açıklamaktadır (Beytepe İlkokulu, 2013). Fiziki özellikleri incelendiğinde tek katlı bir binadan oluşan okulda toplam 22 sınıf yer almaktadır. Bunların 7’si birinci, 5’i ikinci, 5’i üçüncü ve diğer 5’i de dördüncü sınıflara aittir. Sınıflarda önemli gün ve haftalara ya da özel konulara yönelik

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OYUN TEKNİĞİ İLE OKUMA ALIŞKANLIĞI
KAZANMASINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: ANKARA BEYTEPE İLKOKULU
ÖRNEĞİ

olarak hazırlanmış panolar, projeksiyon ve akıllı tahtalar, öğrencilere ait masa ve dolaplar yer almaktadır. Bazı sınıflarda öğrencilerin evlerinden getirdiği oyuncaklar dikkat çekerken, bazılarında ise oyun için ayrı bir alan oluşturulduğu ve söz konusu alanlarda oyuncaklar ile oyun masa ve sandalyelerinin bulunduğu göze çarpmıştır.

Tablo 2: Katılımcı Bilgileri

Görüşmeci	Statü	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Sınıf
1	Sınıf Öğretmeni	Erkek	Ön lisans	1.Sınıf
2	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	2. Sınıf
3	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	3. Sınıf
4	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	4. Sınıf
5	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	3. Sınıf
6	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	2. Sınıf
7	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	1. Sınıf
8	Sınıf Öğretmeni	Erkek	Lisans	2. Sınıf
9	Sınıf Öğretmeni	Erkek	Ön lisans	3. Sınıf
10	Sınıf Öğretmeni	Kadın	Lisans	4. Sınıf

Oyun Tekniği İle Okuma Alışkanlığı Kazandırmaya İlişkin Öğretmen Görüşleri

Eğitimde Oyunun Yeri

Oyun kavramının öğretmenlerce nasıl tanımlandığı ve eğitim açısından önemi saptanmak istendiğinde, "eğlenerek eğitime aracı", "eğitimin olmazsa olmazı", "öğretmenin yardımcısı" gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamı oyunu "öğrenmenin temeli" olarak nitelendirirken, içinde oyun olan her eylemin öğrenmeyi daha etkili ve keyifli hale getirdiğini öne sürmektedirler.

"Oyun eğitimin temelidir. Çocuğa önce oyun oynamayı öğretirseniz gerek okumayı gerekse diğer eğitsel süreçleri anlaması çok daha kolay olur. Oyun benim eğitimde kullandığım en temel araçtır. İlkokula yeni başlayan bir çocuğa okulun henüz ilk günü oyunlarla yaklaşıyorum. İşte bu durum çocuğu öğretmene alıştırdığı gibi okulu benimsemesine ve sevmesine de katkı sağlıyor. İzleyen süreçte oyunla yaklaştığımız bu çocuklara gerek okuma yazma gerekse diğer dersler çok daha kolay ve anlaşılır hale gelmektedir" (Görüşmeci, 9)

"Eğitimin vazgeçilmez boyutlarından birini oluşturan oyun, çocuğun zihinsel ve bedensel yeteneklerini geliştirmenin yanı sıra, paylaşmayı ve kendini keşfetmeyi öğrenmesini sağlayan bir aktivitedir" (Görüşmeci, 3).

"Eğitim açısından düşünüldüğünde yaşayarak ve zevk alarak öğrenme aracı olarak görebileceğimiz oyun çocuğun hayatıdır" (Görüşmeci, 5).

"Bana göre hayatın kendisi. Oyun ve eğitimi hayattan bağımsız görmüyorum" (Görüşmeci, 2).

"Özellikle ilkokul döneminde oyun eğitimin vazgeçilmezidir. Oyundan yoksun bir eğitim-öğretim planlaması öğrencilerin okula olan ilgisinin ve bağlılığının azalmasına neden olur" (Görüşmeci, 10).

Kullanılan Oyun Çeşitleri

Öğretmenlerin derslerde daha çok hangi oyunları tercih ettikleri öğrenilmek istendiğinde, büyük çoğunluğun fiziksel koşulların elverdiği hemen her oyunu kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Oyun tercihinde öğretilmek istenen derse ve öğrencilerin özelliklerine (yaş, kilo, vb.) uygunluk gibi ölçütler göz önünde tutulmaktadır.

"Derslerimde yağ satarım, aç kapıyı bezirgan başı, saklambaç, mendil kapmaca gibi grup oyunlarının yanı sıra, öğrencilerimin hayal dünyalarını, psikolojik durumlarını, kişisel yetenek ve duyarlılıklarını görebilmemi sağlayan dramatizasyonu tercih ediyorum" (Görüşmeci, 3).

"Öğrencilerin yaşlarını göz önünde bulundurarak 1. Sınıf düzeyinde bir öğrencinin daha kalıcı bir şekilde öğrenebilmesini sağlayacak oyunları tercih ediyorum. Derslerde kullandığımız videolarda tanıtılan bir konunun daha kalıcı bir şekilde öğrenilmesini sağlamak amacıyla öğrencilerden istekli olanları tahtaya kaldırıp ilgili konuya yönelik canlandırma yapmalarını sağlıyorum. Örneğin müzik aletlerini tanıtırken her biri bir müzik aletini temsil ediyor. Böylece gerek tanıtan gerekse izleyen öğrenci o alete ilişkin özellikleri daha kalıcı bir şekilde öğrenebiliyor" (Görüşmeci, 1).

"Aklınıza gelen tüm oyunları kullanıyorum desem ileri gitmiş sayılmam. Öyle ki henüz 1.sınıfa başladıkları gün ismini boncuk koyduğum kukla ile tanıştırıyorum onları. Kuklayı konuşturarak okulu ve okumayı sevmelerini sağlamaya çalışıyorum. Örneğin öğrencilerimin sayısal zekalarını geliştirmek için su doku, 9 taş, satranç, mangala gibi oyunları, sözel yetenekleri için ise Karagöz-Hacivat, çarkıfelek, gibi oyunları tercih ediyorum" (Görüşmeci, 9).

Oyunların Öğrenme Üzerindeki Etkileri

Oyunların öğrenme üzerindeki etkilerine ilişkin görüşler, öğretmenlerin tamamının "oyun öğrenmeyi kalıcı, hızlı ve keyifli bir hale dönüştürür" düşüncesinde olduklarını, ayrıca öğretmene yardımcı etkinlikler içerdiğini ve öğrenciye yaşamı anlama fırsatı sunduğunu düşündüklerini göstermiştir.

"İçinde oyun olan her öğrenme kalıcı, hızlı ve zevklidir" (Görüşmeci, 10).

“Oyun vazgeçilmez bir eğitim aracıdır” (Görüşmeci, 4).

“Oyun dinlendiren, eğlendiren ve bunların yanı sıra öğretici etkisi baskın olan bir eğitsel araçtır” (Görüşmeci, 7).

“Oyun öğrenmeyi kolaylaştırırken öğrencinin keyifli zaman geçirmesine ve okula olan bağının güçlenmesine de fayda sağlamaktadır” (Görüşmeci, 8).

“Oyun öğrencilerin konuyu daha çabuk kavramasına, daha dikkatli dinlemesine ve dolayısıyla daha kalıcı anlamasına neden olurken öğretmenin de işini kolaylaştırır. Çünkü çocuk oyun yoluyla öğrenirken hayal dünyası zenginleşiyor, konuya istekli ve meraklı yaklaşıyor. Bu durum öğretmen olarak bizlerin anlatmak istediği konuyu öğrencilerin oyunla daha kolay anlamasına neden oluyor ve dolayısıyla öğretmene de yardımcı oluyor” (Görüşmeci, 3).

“Oyunla öğrenme tekniği öğrenileni günlük yaşamla ilişkilendirme fırsatı sunarak özdeşleştirme kabiliyetinin gelişmesine de katkı sağlamaktadır” (Görüşmeci, 6).

Öğrencilere Oyun Tekniği ile Okuma Alışkanlığı Kazandırma

Katılımcıların büyük çoğunluğu oyun tekniğinin okuma alışkanlığı kazandırmada son derece etkili olduğu düşüncesindedirler. Okuma alışkanlığı kazandırmayı hedefleyen oyunlar daha çok hikayeyi yarım bırakıp devamını öğrencinin hayal gücü ile tamamlama, okunan kitaptaki karakterleri resmetme ve hareketlerini canlandırma gibi uygulamaları kapsamaktadır.

“Oyuncu bir veli haftada bir gün sınıfa gelip karakterlere uygun seslendirmelerle kitap okuyor. Bunun yanı sıra hikayeyi resmetme oyunu ile okumaya teşvik edici uygulamalarda bulunuyoruz. Ayrıca okunan bir kitabı puzzle halinde hazırlayıp logoların öğrenciler tarafından uygun yerlere yerleştirilmesini sağlayan oyunlarla okuma etkinliğinin alışkanlık haline dönüşmesini desteklemeye çalışıyoruz ” (Görüşmeci, 2).

“Yarım bırakılan bir hikayeyi öğrencilerin tamamlamasını istiyorum. Bunun sonucunda birbirinden farklı ve güzel hikayeler ortaya çıkıyor. Daha çok kitap okuyan öğrencilerin bu tip aktivitelerde daha başarılı olduğu bir gerçek. Boşlukları daha güzel tamamlama isteği çocuğu okumaya teşvik ediyor” (Görüşmeci, 3).

“Bir hikayeye giriş yapıp gerisini öğrencilerin tamamlamasını istiyorum. Ayrıca verilen şekli metine dönüştürme oyunu ile okuma alışkanlığı kazandırmaya çalışıyorum” (Görüşmeci, 9).

Okuma Alışkanlığı Kazandırmada Etkili Olabilecek Oyunlar

Öğretmenler, oyun tekniğinin birçok dersin öğrenilmesinde olduğu gibi öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmada da son derece etkili olabileceğini düşünmektedirler. Buna bağlı olarak okuma alışkanlığı kazandırmada etkili olabilecek oyunların başında drama ve sözcük tamamlama gibi oyunların geldiğini öne sürmektedirler.

"Ödülü kitap olan yarışmalarla ve kitap değişimini oyun haline getiren sınıflar arası uygulamalarla okuma alışkanlığı geliştirilebilir" (Görüşmeci, 8).

"Drama ile kitap kahramanlarını buldurma, sen olsan hangi ismi koyardın oyunu, güzel okumaya yönelik yarışma tarzı ödüllü oyunlarla okuma alışkanlığı kazandırılabilir" (Görüşmeci, 3).

"Drama, boşluk tamamlama gibi oyunlar okumanın gelişmesinde faydalı olabilir" (Görüşmeci, 4).

"Okul kütüphanesinde haftada bir gün sessiz okuma yapmak üzere bir saat toplu halde bulunuyoruz. Aslında oluşturulabilecek bir oyun salonu okumaya teşvik edici olabileceği gibi kütüphane kullanma alışkanlığı edinilmesine de katkı sağlayabilir" (Görüşmeci,6).

"Okulda ne yaparsanız yapın evde tekrarı olmaz ise kalıcılığı çok az. Dolayısı ile velilerin bu konuda bize destek sağlaması gerekiyor. Okulda yapılan etkinliklerin evde de uygulanmaya devam edilmesi oyunla okuma alışkanlığının tam olarak kazanılmasına yardımcı olacaktır. Hikayenin evciliğe uyarlanması " (Görüşmeci, 5).

Sonuç

Elde edilen bulgular doğrultusunda araştırmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Öğretmenlerin bakış açısıyla oyun, eğitimin temelidir. Eğitim programlarında yer alan oyunlar, öğrencilerin fiziksel ve zihinsel açıdan gelişimine olduğu kadar, öğrenme sürecinin daha etkili, kalıcı ve keyifli olmasına da olanak vermektedir. Bu durum oyunla öğrenme ve öğretmenin önemini vurgulayan ilkökul müfredatlarının, bağımsız düşünebilen, kendine güvenen, girişken bireyler yetiştirmede anahtar rol üstlendiğini göstermektedir.
- Öğretmenler daha çok saklambaç, körebe, mendil kapmaca, evcilik gibi geleneksel oyunları tercih etmektedirler. Öğrencilerin sosyal becerilerinin gelişmesine katkı sağlayan bu oyunların yanı sıra sayısal ve sözel zekalarını geliştirici oyunları da tercih etmektedirler. Dokuztaş, su doku, mangala, satranç bunlardan bazılarıdır. Öğretmenlere göre, eğitim programlarının vazgeçilmezleri arasında olan bu oyunlar, öğrencileri düşünmeye, anlam yüklemeye, yeni fikirler üretmeye teşvik etmektedir. Tüm bunlar aktif

öğrenme yöntemlerinden oyun tekniğinin öğretmenlerce desteklendiğini ve öğrencilerin sosyal, sayısal ve sözel zekalarını geliştirdiği düşüncesinden hareketle uygulamaya aktarıldığını göstermektedir.

- Oyunla öğrenme tekniği kapsamında oynanan oyunlar daha çok matematik, hayat bilgisi, coğrafya ve Türkçe derslerinin öğrenimini destekler niteliktedir. Türkçe dersi kapsamında oynanan bazı oyunlar okuma faaliyetini gerektiriyor olsa da başlı başına okuma alışkanlığını geliştirecek bir oyunun olmaması dikkat çekicidir.
- Yeni düzenleme ile 60-66 aylık öğrencilerin de bulunduğu birinci sınıflarda, video izleme, ses kaydı dinleme, karakterler arası iletişim kurma gibi Türkçe dersi kapsamında yürütülen faaliyetlerle öğrenciler okumaya teşvik edilmektedir. Bu durum 4+4+4 sisteminin kabulü ile hazırlanan uyum programlarında okuma etkinliğinin daha çok görsel- işitsel materyallere dayalı faaliyetlerle gerçekleştiğini göstermektedir.
- İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda öğretmenler drama, yarım kalan hikayeyi tamamlama, kahramanlara isim verme gibi oyunlarla okuma saatleri düzenlemektedirler. Bu durum okuma etkinliğini ders ya da ödev niteliğinde olmaktan çıkarıp keyifli bir hale getirerek, okuma alışkanlığının gelişmesine de katkı sağlamaktadır.
- Öğretmenler, sözcük tamamlama, drama, kitap ödüllü yarışmalar gibi etkinliklerin yanı sıra kütüphaneciler ve ilgili olabilecek diğer meslek gruplarından gelecek oyun önerileri ile okuma alışkanlığının geliştirilebileceği düşüncesindedirler. Bu durum ilgili meslek çevrelerinin oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırılması konusunda etkili olabilecek bazı girişimlerde bulunması gerektiğini işaret etmektedir.

Öneriler

Araştırmamızın sonuçları aşağıdaki önerileri sunmamızı sağlamıştır:

- Okuma etkinliğini teşvik edecek ve okuma alışkanlığını geliştirecek oyunlar öğretim programlarına zorunlu olarak yansıtılmalıdır.
- Geleneksel oyunlara ek olarak başlı başına okumaya teşvik edici özellikte oyunların tasarlanmasına özen gösterilmelidir. Gerektiğinde konu uzmanlarından destek alınmalıdır.
- Oyunla öğrenmenin önemi ve okuma alışkanlığı üzerindeki etkili sonuçlarına ilişkin olarak eğitimciler, veliler ve kütüphanecilerin daha bilinçli olması gerekmektedir. Bu bağlamda, oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırmaya ilişkin daha geniş çaplı araştırmaların gerçekleştirilmesi önemli faydalar sağlayacaktır.
- Kütüphanelerde oyunla öğrenme ortamının aktif hale getirilebilmesi için fiziki durumlarının iyileştirilmesiyle birlikte gerekli araç ve gereçlerin sağlanması zorunlu olacaktır.

- Oyunla öğrenme tekniği ile kitap okuma ve kütüphane kullanma alışkanlığı kazandırma çabaları okul ortamı ile sınırlı tutulmayıp ev ve sosyal çevre gibi ortamlara da yansıtılmalıdır.
- Oyunla öğrenme stiline ve okuma etkinliklerinin birbirleriyle bütünleştirilmesi okumanın alışkanlık haline dönüşmesine önemli katkılar sağlayacaktır.
- Oyunla öğrenme tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırmaya yönelik görüşlerin öğretmen niteliklerine göre farklılık gösterip göstermediği yapılacak bir başka araştırma ile ortaya konularak, konu ile ilgili literatüre katkı sağlanabilir.

Öğretmenler, eğitim programcıları, okul kütüphanecileri, veliler ve gerekli görülen uzmanlar “oyun tekniği ile okuma alışkanlığı kazandırma” çalışmalarının en önemli uygulayıcıları ve destekçileri olacaktır.

Kaynakça

- Aksaçlıoğlu, A.G. ve Yılmaz, B. (2007). Öğrencilerin televizyonizlemeleri ve bilgisayar kullanmalarının okuma alışkanlıkları üzerine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (1): 328.
- Aslantürk, S. ve Saracaloğlu, A.S. (2010). Sınıf öğretmenlerinin ve sınıf öğretmen adaylarının okuma ilgi ve alışkanlıklarının karşılaştırılması. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 11 (1): 155- 176.
- Ayan, S. ve Dündar, H. (2009). Eğitimde okul öncesi yaratıcılığın ve oyunun önemi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28: 63-74.
- Bayırtepe, E. ve Tüzün, H. (2007). Oyun tabanlı öğrenme ortamlarının öğrencilerin bilgisayar dersindeki başarıları ve öz yeterlik algıları üzerine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33: 41-54.
- Beytepe İlkokulu. (2013). 13 Mayıs 2013 tarihinde http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/06/06/706052/index.html?CHK=1eef1b793c22f7c8b9aeabff6698cfc adresinden erişildi.
- Cengiz, S. (1998). Çocuk oyunlarının sınıflandırılması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38, 1-2.
- Demirel, Ö. (1995). *Türkçe programı ve öğretimi*. Ankara: Usem Yayınları.
- Duruoğlu, E. ve Aral, N. (2010). Altı yaşındaki çocukların sosyal becerilerine oyun temelli sosyal beceri eğitiminin etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39: 160- 172.
- Esen, M. A. (2008). Geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri ve unutulmaya yüz tutmuş Ahıska Oyunları. *Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2): 357- 367.
- Fidan, N. (2012). *Okulda öğrenme ve öğretme*. 3. Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Hanbaba, B. 2011. *Oyunla Öğretim Yönteminin Hayat Bilgisi Dersi Başarısı ve Tutumuna Etkisi*. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi.

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OYUN TEKNİĞİ İLE OKUMA ALIŞKANLIĞI
KAZANMASINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ: ANKARA BEYTEPE İLKOKULU
ÖRNEĞİ

- Kalem, S. ve Fer, S. (2003). Aktif öğrenme modeliyle oluşturulan öğrenme ortamının öğrenme, öğretme ve iletişim sürecine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 3(2): 433-461.
- Kaya, Ü.Ü. 2007. *İlköğretim birinci kademedeki İngilizce derslerinde oyun tekniğinin erişkiye etkisi*. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi (basılmamış).
- Keleş, E. ve Çepni, S. (2006). Beyin ve öğrenme. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 3 (2): 66-82.
- Kondracki, N.L.; Wellman, N.S.; Amundson, D.R. (2002). Content analysis: Review of methods and their applications in nutrition education. 03 Nisan 2013 tarihinde http://www.hu.liu.se/larc/utbildning-information/scientific-methodology/course-literature-and-links/1.253565/QCA_nutrition.pdf adresinden erişildi.
- MEGEP (2009). MEGEP: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretimin Güçlendirilmesi Projesi. Çocuk gelişimi ve eğitimi: Oyun etkinliği-1. 20 Aralık 2012 tarihinde http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/modul_pdf/61CBG033.pdf adresinden erişildi.
- Mil, B. (2007). Nitel araştırma tekniği olarak görüşme. *Nitel araştırma: Neden, nasıl, niçin?* içinde. Ed. Atilla Yüksel, Burak Mil ve Yasin Bilim, s.3- 26.
- Nicolopoulou, A. (1993). Oyun, Bilişsel Gelişim ve Toplumsal Dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası (çev: Melike Türkan Bağlı). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2004, 37 (2): 137-169.
- Odabaş, H.; Odabaş, Z.Y. ve Polat, C (2008). Üniversite öğrencilerinin okuma alışkanlığı: Ankara Üniversitesi örneği. *Bilgi Dünyası*, 9 (2): 431-465.
- Özbakır, İ. (2009). Geleneksel Türk çocuk oyunlarında fonksiyonel oyuncu "Ebe". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6): 481- 492.
- Özden, Y. (2003). *Öğrenme ve Öğretme*. Geliştirilmiş 5. Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık. Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park, CA: Sage.
- Pehlivan, H. (1997). Örnek olay ve oyun yoluyla öğretimin sosyal bilgiler dersinde öğrenme düzeyine etkisi. Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Pehlivan, H. (2005). *Oyun ve Öğrenme*. Ankara: Anı Yayınları.
- Şimşek, H. (1995). Anaokulu öğretmeninin çocukta kitap sevgisi oluşturmadaki rolü. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitimi Fakültesi Dergisi*, 3: 37-40. 11 Kasım 2012 tarihinde <http://esefdergi.gazi.edu.tr/makaleler/43.pdf> adresinden erişildi.
- Tay, B. (2005). Sosyal bilgiler ders kitaplarında öğrenme stratejileri. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1): 209- 225.
- Uzun, G.L. (2009). Yaratıcı bir süreç olarak okuma. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/27/1598/17251.pdf> adresinden 10 Kasım 2012 tarihinde erişildi.
- Veznedaroğlu, L.R. ve Özgür, O.A. 2005. Öğrenme Stilleri: Tanımlamalar, Modeller ve İşlevleri. *İlköğretim-online*, 4 (2): 1- 16.
- Yılmaz, B. (2002). Ankara'daki ilköğretim öğretmenlerinin okuma ve halk kütüphanesi kullanma alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Türk Kütüphaneciliği*, 16 (4): 441- 460.
- Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, 5 (2): 115- 136.

Yiğit, A. (2007). İlköğretim 2. sınıf seviyesinde bilgisayar destekli eğitici matematik oyunlarının başarıya ve kalıcılığa etkisi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Bitlis Eren University Journal of the Institute of Social Sciences

Sayı
Number
1

Cilt
Volume
2

Yıl/Year
Aralık
2013

ISSN
2147-596